המספר שהציל
את חיי

סיפור חיים בצל השואה
סיפורה של
שרה (לנדסברג) הולצר

לזכר הוריי: גולדה ואברהם לנדסברג ז"ל

שנספו באושוויץ/בירקנאו

לזכר אחי: יעקב לנדסברג ז"ל

שנספה כנראה ב- Kozal

נוסח הדברים נכתב כפי שסופר ע"י שרה הולצר (לנדסברג) ובלשונה

תוכן העניינים

פתח דבר

שמי שרה (לנדסברג) הולצר. שרה, שם שאני נושאת בגאון מיום שנולדתי. הוריי גולדה (לבית ברגר) ואברהם לנדסברג ז״ל (נספו ב- 9.8.1943 באושוויץ-בירקנאו) העניקו לי אותו. שם זה שאני נושאת בגאווה רבה כבת להוריי, אמא לילדיי, סבתא לנכדיי וסבתא רבא לניניי. מעולם לא שוחחתי עם אמי אודות השם שרה שהוריי בחרו להעניק לי וגם איני יודעת למה ומדוע העניקו לי שם זה. יודעת אני דבר אחד, זהו שמה של אחת האימהות - שרה אשת אברהם אבינו. להיות אמא אינו דבר פשוט. להיות אמא בתקופת השואה קשה שבעתיים. המטלות שעליה למלא כבדות. להיות אמא בתקופת השואה, משמע שאֵת הדמות המרכזית, והציר שעליו סובב הכל. אינך רק של עצמך. אמא היא הדמות שממנה מצפים לשמור על לכידות המשפחה, לדאוג לילדיה ולשמור על הבית, לחסוך מעצמה ולהעניק הכל לילדיה. לא הייתי אמא בתקופת השואה, הייתי נערה צעירה, והדמות הנערצת עלי ביותר הייתה דמות אמי גולדה. לא אחת אני מביטה לאחור ומנסה לראות מה לקחתי מאמי. התשובה פשוטה - לקחתי ממנה הכל. לא אחת אני ניצבת בפני בעיה, והרהור חולף בראשי, כיצד אמי הייתה נוהגת במקרה זה? איך הייתה מתמודדת עם המצב הזה? וכך גם הייתי מחליטה איך להתמודד עם כל בעיה. רוחה של אמי תמיד שרתה עלי. אני גאה על כל התכונות החיוביות שירשתי מאמי, ולא אחת אני אומרת לעצמי ״ודאי גם אמי הייתה נוהגת כך לו הייתה היום בחיים״.

אמי שמרה מכל משמר על לכידות המשפחה. לאמי הייתה חכמת חיים מיוחדת, חכמת חיים שאפשרה לה לגבור על כל מכשול. לא היה בעיניה דבר - שהיה בלתי אפשרי עד לאותו רגע מר ונמהר עת ניצבה על הרמפה היהודית בבירקנאו ואצבעו של מנגלה סימנה לאמי את הסימן, ימינה! סימן שחרץ את גורלה, סימן שנשאר טבוע בגופי בדמי ובנשמתי עד עצם היום הזה. אותה אמא שגוננה על אחיי ועלי, שגוננה על המשפחה, לא היה לה פודה ומושיע כשהיא נזקקה להגנה. לא היה לי מי שיוכל לגונן עליה ולהציל אותה מציפורניו של מנגלה. עמדתי שם ועשיתי הכל כדי לגונן עליה בעצמי ולהציל

אותה מציפורניו של מנגלה. אני הנערה החלשה, הרעבה, חסרת האונים ניצבת מול מנגלה האיום, מנגלה שמסמל בעיני את החיה הנאצית הדורסנית. מה נערה אחת קטנה יכולה להושיע בעת הזו? טעות אחת עשתה אמי, טעות יחידה – היא אמצה אליה את האחיינית הקטנה שלה סָלָה (בת אחותה גננדה) שהושארה על הרמפה לבד. אמי, אותה אשה נפלאה שהתכונה של מתן בסתר, ההענקה לאחר, אהבת הזולת והדאגה לכל הסובבים אותה היו בראש מעייניה. האם יכלה ברגעים אלה להשאיר את האחיינית הקטנה שלה טרף בידיו עוטות הכפפות הלבנות של מנגלה? מרחוק, ממקום עומדי ראיתי כיצד אמי סרקה את הרמפה לחפש את אחותה – אמה של הילדה, אך לשוא. אמי אימצה את הילדה אליה חיבקה אותה בחום, ויחד איתה פנתה ימינה אל הדרך שאין לה סוף, דרך שרק עשן ארובות בירקנאו הוא סופה. אמי בודאי ניצבת כעת בשמים רואה מה עבר על משפחתה, כיצד איבדה בשואה את בעלה אברהם ואת בנה יעקב, חשה את מסכת הייסורים שעברו עלי ועל אחי מוריץ במחנות הריכוז וההשמדה. היא בודאי מלאת גאווה כיצד הצילה את בתה הבכורה פאני עת אפשרה לה לעלות לארץ ישראל. בודאי מתייסרת מהמחשבה על מה שעבר על בנה מוריץ ועל מה שעבר עלי, בתה שרה. היא לבטח גאה בחינוך ובערכים שהקנתה לי ואשר לא אחת אפשרו לי להתגבר על כל מכשול: לנצח את הגרמנים, לשרוד את השואה, לעלות לארץ ישראל להקים בית ומשפחה. זו הנקמה הטובה ביותר שלי בגרמנים, שלקחו ממני את אמי שאני כל כך גאה בה, גאה בבעלי מרקוס ז״ל, בבנותיי נורית ומאירה, בבני יגאל ובני זוגם לחיים, גאה בנכדיי: אסף וגיל, מורן, אורן, תומר ורותם, עידן, יניב ונדב. גאווה מיוחדת אני חשה שזכיתי לנינים – ג׳ישי (יהושע) ג׳יקי (יעקב) מנכדי אסף, ליאור וליעד מנכדי תומר, ושחר מנכדי גיל.

ספר זה אינו רק סיפורי האישי אלא סיפור משפחתי. משפחה אחת מיני רבות שעברו את השואה, וצלקת בלתי ניתנת לריפוי נשארה חרוטה בתוכי. הייתי חלק ממשפחה מאושרת עד שהגרמנים הגיעו אלינו, ובאחת חרב עלי עולמי. שואת העם היהודי היא גם שואת משפחתי, ולכן סיפורי הוא גם סיפור משפחתי בשואה.

שרה זהו שמי. שם זה מלווה אותי לאורך כל חיי. היחידים שהעזו וניסו לקחת ממני את שמי – היו הגרמנים. גם כאשר נדמה היה לגרמנים, שָׁם בבירקנאו, כששלחו את הוריי אל תאי הגזים, ואותי שלחו אל הסאונה, מקום שבו הפשיטו אותי, רחצו וחיטאו את גופי, גזזו את שערותיי, וכשאני עירומה וחסרת אונים ניסו גם ליטול את שמי, שם אשר 18 שנים אני נושאת בגאון. הם ניסו להשאירני אדם חסר זהות - מספר. זוכרת אני היטב את הפולנייה שקעקעה בגופי את המספר ואמרה לי: "מהיום כבר אינך שרה, את - 52077". למרות ועל אף הכל נשארתי אותה שרה, שרדתי את התופת והחזרתי לעצמי את שמי. לא אחת נשאלתי: "שרה, איך שרדת את התופת של השואה, את התופת של בירקנאו, את התופת של אובדן המשפחה? שאלות לא קלות ולא פשוטות. כך גם התשובות. יתכן שזה היה הרצון העז לחיות, הרצון להראות לגרמנים שהם לא ניצחו ולא ינצחו אותנו לעולם. אולי טמון הדבר גם במספר שהגרמנים קעקעו בגופי 52077, מספר שקועקע לא רק על זרוע ידי השמאלית, אלא גם עמוק בתוך גופי והפך לחלק מישותי, מספר שאיני יכולה למחוק אותו כי הוא טבוע גם בנפשי וגם בנשמתי ולא חדל להזכיר לי מהיכן באתי ולמען מה אני חיה. סכום ספרותיו של מספר זה הוא 21. באחד ממשחקי הקלפים מי שמגיע למספר 21 מוכרז כמנצח. כל חברותיי מהמחנה האמינו שבזכות מספר זה ניצלו חיי. היום כשאני מעלה את זיכרונותיי על הכתב אני חשה לא רק שניצחתי את הגרמנים, אלא אני חשה גם את גודל הניצחון, ניצחון שלמענו הייתי מוכנה לעשות הכל, כולל סיכון חיי מספר פעמים כדי להגיע אל הרגעים האלה שבהם אני מעלה את זיכרונותיי על הכתב. היום כבר ברור לי מעבר לכל ספק. **בבירקנאו זכיתי במספר של החיים**. אני ניצחתי, זכיתי בחיים, וניצחוני הוא משפחתי.

ביד רועדת, אך גם בנפש חפצה החלטתי לתעד את סיפורי כדי להנחיל לילדיי ולנכדיי ולדורות הבאים את הציווי, לזכור ולעולם לא לשכוח.

אנו ניצולי השואה נמנענו מלספר את מה שעבר עלינו בשואה. עשינו זאת מחד גיסא, כדי לגונן על ילדינו, ומאידך גיסא, חששנו מהדימוי שיצא לניצולי

השואה כאילו "הלכנו כצאן לטבח". רק כאשר נכדיי בגרו ויצאו במסגרת המפעל החינוכי של משרד החינוך למסע לפולין, הסכמתי לספר להם רק חלק קטן ממה שעבר עלי ועל משפחתי. מאוחר יותר שיתפתי גם את ילדיי בחלקים אחרים ממה שעבר עלי וזו לי הפעם הראשונה שאני מספרת את סיפורי המלא, סיפור שרק למרקוס בעלי, כשהציע לי נישואין, סיפרתי, וזאת כדי שידע עם מי הוא מתחתן - ניצולה מבירקנאו - תואר שאליו נלווית טרגדיית חיים, שרק הגיהינום ישווה לה. רק לאחר שהקשיב לכל סיפורי, ובכל זאת הסכים להתחתן אתי כשהוא בדעה צלולה, נתתי הסכמתי להצעת הנישואין. אל עיר הולדתי לייפציג הסכמתי לחזור בחברת בני משפחתי כדי להראות להם היכן נולדתי והיכן עברו עליי שנות ילדותי. לפולין לא נסעתי ולא אסע לעולם, די לי בזכרונות שנשארו לי משם.

שרה הולצר

פרק א׳ : שנות ילדות

נולדתי בלייפציג שבגרמניה ב- 17.1.1925 בת זקונים לאבי אברהם לנדסברג שנולד בפולין בעיר טאומשוב ב- 20.12.1892 ולאמי גולדה לנדסברג, למשפחת ברגר, ילידת פולין מהעיר חנשין שנולדה ב- 22.2.1889. הוריי התגוררו בלודג׳ בפולין. בשנת 1914 (פרוץ מלחמת העולם הראשונה) כשאבי נדרש להתגייס לצבא הפולני, היגר אבי ללייפציג בגרמניה, ונהג לבקר את המשפחה בלודג׳. אחותי הבכורה פאני נולדה ב- 15.1.1916 בלודג׳ שבפולין. כשמלאו לה חצי שנה עברה אמי יחד עם אחותי ללייפציג. היו לי גם שני אחים : מוריץ לנדסברג שנולד ב- 22.10.1921, ויעקב לנדסברג שנולד ב- 1.5.1923. גם הם נולדו בלייפציג בגרמניה.

אהבתי מאד את עיר הולדתי לייפציג. חייתי בה ובילית בה כמעט את כל שנות ילדותי. לייפציג או כפי שהגרמנים קראו לה - Leipzig. שמה של העיר נגזר מהמילה Lipa שפירושה תרזה. לייפציג אז העיר הגדולה ביותר במדינת סקסוניה שבגרמניה והעיר השנייה בגודלה במזרח גרמניה (רק ברלין הייתה גדולה ממנה). כשגורשנו מהעיר בשנת 1938 חיו בה קרוב ל- 750.000 תושבים. יהודים רבים חיו בלייפציג וניהלו אורח חיים תוסס ומיוחד.

לייפציג נחשבה לערש התרבות וההשכלה בגרמניה, ואולי אפילו של אירופה כולה, וזאת בזכותם של רבים מהאישים המפורסמים שנולדו או חיו בה. הפילוסוף והמתמטיקאי לייבניץ, שנולד בעיר ב- 1646, המלחין יוהן סבסטיאן בך שהיה מנגן בכנסיית סנט תומאס בעיר החל מ- 1723 ועד מותו. כנסיית סנט תומאס הייתה אהובה עלי ועל משפחתי, ואותה נהגתי לפקוד רבות בחברת הוריי כשלקחו אותנו להקשיב לקונצרטים שנערכו בה. אהבתי להקשיב למוסיקה, ובמיוחד אהבתי את שירת המקהלה. מיותר לציין שמרבית היצירות שהושמעו בכנסייה היו משל באך. בלייפציג נמצאת גם אוניברסיטת לייפציג שנוסדה ב- 1049, והיא מהעתיקות והחשובות שבאוניברסיטאות

בגרמניה. לעיר יצא מוניטין גם בתחום הספרות והמוסיקה. מוניטין שהגיע לשיאו במאות: ה- 19 וה- 20 בזכותם של מנדלסון, ברתולדי, שומאן ווגנר. אתר מיוחד ומפורסם בלייפציג הוא הקונסרבטוריון למוסיקה שנוסד בעיר ב- 1842 על ידי מנדלסון.

לייפציג בעיני, כילדה מתבגרת הייתה הרבה מעבר לעוד מקום יישוב. אני זוכרת שהיו בה בית חולים יהודי גדול, תחנת רכבת בין-לאומית, גן חיות גדול ומרשים שאותו נהגתי לפקוד בחברת הוריי, ספרייה ענקית מפורסמת מאוד ובה אוסף אדיר של ספרים. לאורך הרחובות הייתה ונשארה עד ימים אלה שדרה של עצי דקל גבוהים. לייפציג מפורסמת גם בתחום האומנות שניכרת בה בכל מקום.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה חי בעיר חתן פרס נובל - הסופר ש״י עגנון, ושם גם כתב את סיפורו המפורסם: ״בחנותו של מר לובלין״. ש״י עגנון התאהב מאוד בעיר ואמר עליה: ״לייפציג מאוד מוצאת חן בעיני״. ש״י עגנון אהב לסייר ברחובותיה הצרים והנפתלים של העיר, לחצות את הפסאז׳ים שחנויות קטנות בצדם, לצאת אל הכיכר המרכזית שבה התקיימו הירידים המפורסמים, להתבונן בבניינים ההיסטוריים של העיר, לבקר בחנויות הספרים, ומדי פעם לסור אל איזור השוק הישן. כשקראתי את הדברים הללו נזכרתי היטב כמה שאני אהבתי לטייל בכל אותם מקומות יחד עם חברותיי. גם כששבתי ללייפציג עשרות שנים אחרי שגורשתי ממנה וסיירתי בה בחברת בעלי וילדיי, ביקרתי באותם מקומות, והזיכרונות שבו אלי.

לייפציג שממנה גורשתי ב- 1938 הייתה עיר יפה מאוד. אהבתי לחיות בה ולטייל ברחובותיה. פעמיים שבתי ללייפציג. בפעם הראשונה בעורמה, ומבלי שהתכוונתי לכך. בשנת 1996 טיילתי בצ׳כיה בחברת בעלי מרקוס, בתי מאירה וחתני אורי. כשהתקרבנו לגבול בין צ׳כיה לגרמניה פנה אלי אורי חתני ואמר, ״שרה, אנחנו כל כך קרובים לליפציג אולי... נסור לשם לביקור חטוף, כדי לראות היכן נולדתם, והיכן עברו עלייך שנות ילדותך״ דחיתי זאת על הסף

והתנגדתי בכל תוקף, לבסוף הכרזתי ובהחלטיות: *"כף רגלי לא תדרוך על אדמת פולין אחרי כל מה שעוללו לי ולמשפחתי בתקופת השואה"*. בעלי מרקוס ז"ל, גם הוא יליד לייפציג וגם הוא עבר את שנות ילדותו בעיר, תמך בהצעה שהעלה אורי חתני וניסה גם הוא לשכנע אותי: "אם את לא תרצי לסור אל הבית שבו גרת, אני רוצה לחזור לשם ולהראות למשפחה היכן נולדתי והיכן גרתי". עמדתי נבוכה, אך דעתי נותרה נחרצת: "אני ללייפציג לא חוזרת! נקודה!" השתרר שקט והמשכנו בטיול עד... שמצאתי את עצמי בתוך לייפציג. הזכרונות חזרו אלי מיד. לא יודעת איך ולמה פתאום רגליי נשאו אותי אל מקומות ילדותי, אל הבית שבו גרנו ואל המקומות שכה עמוק נשארו חרוטים בזיכרוני. באותו יום ביקרנו גם בבית שבו נולד בעלי, ופקדנו מקומות שבהם נהג לחיות בימי ילדותו. כהרף עין חלפה בראשי המחשבה: איך גלגל מסתובב לו "הנה לך צירוף מקרים גם בעלי וגם אני - שנינו נולדנו באותה עיר, גדלנו והתחנכנו באותה סביבה, באותה אווירה, והגורל המשותף שלנו קרם עור וגידים. רק אחרי שנסתיימה השואה סגרנו מעגל, נפגשנו והחלטנו על חיים משותפים - הפעם במדינה שלנו".

בשנת 1997 חגגו בלייפציג 100 שנים לקיום הקהילה היהודית בעיר. במסגרת אירוע זה הוזמנו יהודים יוצאי לייפציג מכל העולם עם בני משפחותיהם. גם אני, כמו רבים מבני הקהילה, שבתי ללייפציג, והפעם עם כל בני משפחתי. במסגרת אירוע זה התלוותה גם עיתונאית – סלביה קאבוס (Sylvia Kabus) שגילתה עניין רב בסיפורי. לבקשת העיתונאית נפגשתי בלייפציג עם תלמידי הגימנסיה המקומית וסיפרתי להם, *לראשונה בחיי*, בצורה מפורטת את מה שעבר עלי בשואה. רציתי שבני הנוער הגרמני ידעו מה עוללו לנו הגרמנים בתקופת השואה. אני חייבת לציין שתלמידי הגימנסיה שתו בצמא את סיפורי, נהגו בי כבוד, גילו עניין בפרטים שונים, שאלו שאלות, והעניקו לי הרגשה שהם לא חשים בנוח בכל מה שעבר עלי, בכל מה שהעם שלהם עולל ליהודים, ובמיוחד לי בת העיר שנמצאת כאן לפניהם ומספרת להם את סיפורי בגרמנית. סלביה קאבוס בקשה גם לתעד את סיפורי. הסכמתי, ובמשך שעות גוללתי

בפניה את מה שעבר עלי בתקופת השואה. לאחר מכן התפניתי לסייר בעיר בחברת בני משפחתי. שנתיים אחרי הביקור שלחה לי את הרשמים שלה מהביקור, כולל התיעוד שעשתה. הטקסט כתוב בשפה הגרמנית שפה שבה אני שולטת היטב (*בחרתי להביא בסופו של הספר, כנספח מיוחד, הן את המכתב והן את הכתבה שתיעדה העיתונאית במהלך ביקורי בלייפציג*).

המפגש עם תלמידי הגימנסיה השאיר רושם עז בקרבי. מאוחר יותר שוחחתי על כך עם בני משפחתי, והתחושה הייתה: "טוב שהגענו וטוב שסיפרתי את סיפורי לבני הנוער הגרמני". אני מעלה כעת את הדברים על הכתב, והזיכרונות שבים אלי כאחת. יושבת לה קבוצה גדולה של תלמידים ומורים באולם גדול, ואני, אני אותה שרה - הילדה הקטנה מלייפציג, הילדה שחוותה את טראומת הגירוש מלייפציג, כשבקושי מלאו לי 13 שנים, ניצבת מולם בתחושה, שעל אף הכל ולמרות הכל אני ניצחתי. נכון, איבדתי חלק גדול ממשפחתי בשואה. אובדן הורים ואח בשואה אינו עניין של מה בכך, קל וחומר לילדה בגיל ההתבגרות. בביקורי החוזר בלייפציג ראיתי הפעם מעין סגירת מעגל. אני ניצבת לי בין כותלי בית הספר, על בימה מעט מוגבהת, ומולי יושבים מאות תלמידים ומורים וגומעים בצמא את סיפורי. ראיתי את העצב בעיניהם, ראיתי כמה סיפורי מרגש אותם, וחשתי הקלה. הרהור שחלף בראשי נדחה מיד, שמא הם מקשיבים לי רק מתוך נימוס, רק מתוך כבוד... לא ולא! הם מגלים עניין רב ושואלים גם שאלות. הרהור שני, שעבר בראשי כמה ימים מאוחר יותר לקראת סיום הביקור בלייפציג ולפני החזרה הביתה, האם לא טעיתי בכך שסירבתי לבקר בעיר זו עד היום? אז וגם כעת כשאני מעלה את זיכרונותיי על הכתב, אני יודעת שטעיתי! לכן הרגשתי הקלה והייתי כל כך משוחררת להוביל את בני משפחתי במחוזות ילדותי. הפעם כבר התמקדתי יותר בעיר ובמקומות שאליהם הולכתי את בני משפחתי, כאילו לא חלפו 59 שנים מאותו יום מר ונמהר עת הגרמנים גירשו את משפחתי ואותי מהעיר ומגרמניה. אני חייבת לציין שמצאתי את העיר יפה ומודרנית. זכרתי בה רבים מהמקומות שבהם עברה עליי ילדותי, וזאת למרות שחלקים גדולים מהעיר

נהרסו במהלך מלחמת העולם השנייה. אחרי תום המלחמה השתייכה לייפציג לגרמניה המזרחית. העיר שוקמה תחת המשטר הקומוניסטי, ולמרות ההרס הרב שוחזר המרכז העתיק של העיר. לייפציג נחשבת לאחת מהיפות שבערי גרמניה.

אני פוסעת לי ברחובות לייפציג המתחדשת ונזכרת בכל אותם מקומות שבהם עברה עלי ילדותי. ביקרתי בביתנו הראשון. זוהי דירה ולה חצר משותפת לנו ולמשפחת גבוולודימוד. נזכרתי בגב' גבוולודימוד שהייתה מבוגרת יחסית, וגידלה בחצר בעלי חיים: חתולים, תוכים, כלבים ועוד הולכי על ארבע. אני נזכרת שכשהוריי רצו להפחיד אותי או את אחיי ואחותי היו מאיימים עלינו שישלחו אותנו לגב' גבוולודימוד. די היה בהזכרת שמה כדי שנתחיל מיד להתנהג יפה. בצד השני של החצר גרה משפחה גרמנית – משפחת קורמינץ. למשפחת קורמינץ היו ילדים בגילנו, שאיתם ועם חברים נוספים נהגנו לבלות ביחד ולהעביר זמן רב במשחקי חברה כמו: לשחק בקלאס, בתופסת, במחבואים, במשחקי כדור למיניהם, בקפיצה בחבל. אני אהבתי גם לשחק בגולות עם הבנים. כל המשחקים היו מתקיימים בחצר המשותפת. שם חשנו את עצמנו מוגנים. בבית זה שאת כתובתו שכחתי גרנו תקופה קצרה, וכשהתבססנו מעט רכשה משפחתי דירה חדשה באחת השכונות היפות שבעיר, ברחוב ניקולאי מס 31. הבית היה בקומה השנייה, ומתחת לבית הייתה החנות של הוריי, בית ממנו גורשנו מספר ימים לפני ליל הבדולח שהיה בשנת 1938. כמו אחיי גם אני הלכתי לגן ילדים מעורב שבו היינו יהודים ולא יהודים. בהמשך העבירו אותי הוריי לגן ילדים יהודי. את לימודיי התחלתי בבית ספר יסודי מספר 32. בין השנים 1936-1938 עברתי ללמוד בבית ספר היסודי היהודי ברחוב וייטרבלומל, ובשנת 1938 עברתי לבית ספר אחר ברחוב אלכסנדר, עד שגירשו אותנו מגרמניה לפולין. שלושת אחיי פאני, מוריץ ויעקב למדו בלייפציג בבית ספר עממי 40.

עמדתי עם בני משפחתי ליד הבית ברחוב ניקולאי 31 הראיתי להם את הבית בו גרנו ואת המחסן וחלון התצוגה למוצרי הלבשה עשויים מצמר שנמכרו לסיטונאים שבאו לקנות מהוריי סחורה. סיפרתי לילדיי את זיכרונות הילדות שלי. ילדיי עודדו אותי וביקשו לדעת הכל על ימי ילדותי. מי הייתה אמא שלהם, היכן גדלה וכל מה שאני זוכרת. עצב גדול ניבט מעיניהם כששמעו את הסיפורים, וכל כך הצטערו שלא זכו להכיר את הסבא והסבתא שלהם. נזכרתי באותם רגעים באירוע שנשאר חרוט בזיכרוני, שמהווים את הזיכרון הראשון, מאז שאני זוכרת את עצמי. נדמה לי שהייתי אז בת שלוש או ארבע שנים. הוריי השאירו אותי בבית עם קלרה גושי המטפלת שלי, ביחד עם אחיי מוריץ ויעקב. שני אחיי היו שובבים (גם אני הייתי שובבה לא קטנה), ואני עדיין זוכרת את אמי מזהירה את המטפלת: "קלרה גושי, שימי לב לילדים ואל תעזבי את פיפה (בובתי בגרמנית, כך נהגה אמי לקרוא לי) רגע אחד לבד". הוריי הלכו לעבודה בעסק המשפחתי, ואני נותרתי עם המטפלת. בשלב מסוים הייתה המטפלת עסוקה בעבודות הבית, ושני אחיי הציעו שנשחק את "משחק המספרה". שניהם נטלו מספרים, הושיבו אותי על כיסא בסלון, וגזזו לי את תלתלי הזהב שלי. לא אשכח לעולם כיצד אמי נזפה במטפלת שלא השגיחה עלי כמו שצריך. "קלרה גושי", צעקה אמי על המטפלת, "הזהרתי אותך להשגיח על שרה, ותראי מה עשו לה, מה יהיה על תלתלי הזהב שלה... מה יהיה על פיפה שלי?!" האם היא כעסה גם על אחיי, זאת אינני יודעת.

בגרתי מעט ושוב הזיכרונות. הפעם הם מלווים אותי אל מוריץ אחי השובב, אותו מוריץ שגזז לי את תלתלי הזהב שלי. מוריץ שהיה שובב לא קטן, אבל היה חבר אמיתי, אח שהיה לי נעים מאוד להישאר איתו ובחברתו. הייתי מקשיבה היטב לסיפוריו ולמעלליו. חלק ממעלליו אציג להלן: לאחי מוריץ הייתה שיטה מתוחכמת מאוד לחסוך בכסף. מוריץ למד בבית ספר שהיה מעט מרוחק מהבית, ולכן הוריי הקצו לו מדי יום כסף לנסיעות בחשמלית. אחי נהג לרוץ אחרי החשמלית או להיתלות מאחור עד לבית הספר, ובדרך זאת צבר לעצמו קופה של דמי כיס מהנסיעות שחסך. בדרך זו השיג שני

דברים, גם כושר ריצה וגם חיסכון כספי. פעם אחרת נערך תרגיל חילוץ בבית הספר. מכבי האש לימדו את התלמידים איך לחלץ עצמן במקרה של שריפה בבית הספר, לצורך כך הציבו מעין צינור מיוחד, ולימדו את הילדים איך לטפס בתוך הצינור ובדרך זו להיחלץ מהאש. באותו יום מוריץ לא שב הביתה. ההורים המודאגים רצו לתחנת המשטרה לדווח על היעדרו, וכשהגיעו לשם מצאו את מוריץ יושב וממתין בחדר ההמתנה שבתחנת המשטרה. לשאלה איך הגיע למשטרה סיפר על תרגיל החילוץ, ואחרי שכל התלמידים עזבו את בית הספר, הוא נשאר בצינור ונלקח יחד עם הכבאים לתחנת כיבוי האש. כשהכבאים גילו מה ארע, העדיפו לקחת אותו לתחנת המשטרה ולא להחזירו לבית הספר ולהשאירו שם לבדו. פעם נוספת שבה נעדר מוריץ מהבית, ושוב נמצא בתחנת המשטרה הייתה עת נהג לדוג בנהר, לא רחוק מהבית. הוא היה עומד ליד הסכר ודג דגים, דבר שאסור היה על פי החוק. שוב נתפס, שוב הובל למשטרה, ושוב ההורים המודאגים באו לחלץ אותו.

משפחתי הייתה משפחה אמידה והשתייכה למעמד העליון, ניתן להגדיר את הוריי חילונים, אם כי בביתנו נהגנו לשמור ולקיים חלק ממצוות היהדות. אמי השתייכה יותר לזרם האורתודוקסי, ואילו אבי נטה יותר לזרם הרפורמי. נהגנו לחגוג את החגים היהודים, היינו מדליקים נרות בשבת ובחג. על דבר אחד אמי הייתה מקפידה – מתן בסתר. את ביתנו היו פוקדות לעיתים קרובות נשים רבות, בעיקר אלמנות, ואמי מעולם לא השיבה את פניהן ריקם. תמיד גמלה חסד. הייתה נוהגת לאפות חלות שבת ולחלק לנזקקים, ומעניקה לכל נזקק את צרכיו אם זה בכסף, או בכל אמצעי אחר: בגדים, נעלים, אוכל, תרופות, או כל סיוע אחר. זכורה לי משפחה גרמנית אחת שאמי לא חסכה מהם דבר, וכל הזמן הם פקדו את ביתנו, ותמיד יצאו ברכוש גדול. אם המשפחה נתבקשה יום אחד, אחרי שהסתיימה השואה, למסור עדות לשלטונות גרמניה בקשר לתביעה שרצינו להגיש, ואותה אישה התעלמה מאיתנו, והעמידה פנים שהיא אינה מכירה אותנו. האם זה מפתיע אותי?

היום כבר לא. היום כשאני יודעת מה הגרמנים עשו, דבר כבר לא מפתיע אותי.

הוריי נהגו להיעדר מהבית אם לצרכי עבודה ואם לטיולים ולנופש. הם לא צירפו אותנו לנופש יחד איתם. כשהם יצאו לנופש, הם נהגו להשאיר אותנו אצל קלרה גושי, או לשלוח אותנו למחנות נופש אחרים. אני זוכרת היטב את אחד ממקומות הנופש שבהם הייתי אוהבת לבלות. המקום היה אחוזה של חברים של הוריי. אלה היו זוג איכרים שאירחו אותנו ביד נדיבה, והיה לנו נעים מאוד להיות אצלם ובחברתם. אני זוכרת בנופש האחרון שעשינו אצלם בשנת 1937, כאשר הגיעה עונת תות השדה. פניתי לבעלת האחוזה, וביקשתי את רשותה לקטוף מעט תותים. תגובתה: "אתם יכולים לקטוף כמה שאתם רוצים, אבל רק על מנת לאכול", מאז אני אוהבת לאכול תות שדה.

נהגתי להילוות להוריי אל התיאטרון ולצפות בעיקר באופרטות. אל אבי נלוויתי לכנסיית סנט תומאס להקשיב לקונצרטים ובעיקר, לשירת המקהלה. אהבתי מאוד לטייל עם הוריי בעיר, ותמיד ביקשתי מהם לאכול גלידה, או עוגת פירות עם קצפת. עוגת קנאן - זו עוגה שבנויה שכבות בעיקר קצפות ופירות ובמיוחד, דובדבנים. בעת ביקורי החוזר ללייפציג בחברת בני משפחתי שבתי אל אותה הקונדיטוריה, והזמנתי עוגה כזאת לי ולילדיי. בכנות אומר, הטעם לא היה כמו בעבר... האם רק הפרש השנים הכהה את הטעם?

הוריי, כאמור, לא נהגו לקחת אותנו איתם לטיולים או למקומות נופש, אך לביקורים משפחתיים היו לוקחים אותנו: אירוע שנשאר חרוט היטב בזיכרוני התרחש כשהייתי בת חמש לערך. אמי לקחה אותי יחד איתה לביקור אצל סבא אליעזר – סבי מצד אבי. לכבוד הביקור קנתה לי אמי שמלת מלחים מיוחדת עם צווארון גדול ולבן. סבי התגורר בטומאשוב מזובייסקי, הנמצאת לא רחוק מפיוטרקוב, שם התגורר אבי טרם עקר עם המשפחה לגרמניה. לראשונה הכרתי את סבי כשהייתי בת חמש. אני זוכרת היטב את

מראהו. סבי היה יהודי חרדי שהתהלך עם מעיל שחור ושטריימל, כמו שהחרדים בימינו נוהגים ללבוש. היה לו זקן ארוך ומטופח. אני זוכרת איך בביקור הראשון אצלו הוא ביקש ממני שאגש אליו ואתן לו נשיקה. אני נרתעתי מכך ואמרתי לאמי: זו לי הפעם הראשונה שאני פוגשת אותו, ואיך אוכל לנשק אותו, אם אני בכלל לא מכירה אותו. לכן אני לא מוכנה לתת לו נשיקה. הייתה לי עוד בעיה עם סבי. סבי לא ידע גרמנית, והוא דיבר רק יידיש ופולנית. שתי שפות שאני לא הכרתי, כי באותה תקופה דיברתי רק גרמנית. סבי החל לאט לאט לקרב אותי אליו, ועד שעזבנו את ביתו כדי לנסוע בחזרה הביתה, חשתי קירבה כלשהי אליו, אני זוכרת בוודאות שנשיקה הוא לא זכה לקבל ממני, אני חושבת שגם הזקן הארוך שהיה לו קצת הרתיע אותי. מאז לא זכיתי לראות יותר את סבי או את סבתי.

שוב אני בשנת 1997, הפעם הגעתי עם בני משפחתי לביקור בלייפציג. בעודנו צועדים ברחובות העיר הגענו לכיכר אוגוסטוס (אוגוסטוס פלאץ). שם עצרתי לרגע, ופתאום המראות והזיכרונות שוב חזרו אלי: הצבעתי לעבר פינה בכיכר, וסיפרתי בפעם הראשונה למשפחתי על אירוע שנחרט היטב בזיכרוני. כל גופי החל לרעוד, וצמרמורת אחזה בי. בני משפחתי חששו לשלומי ולבריאותי. אזרתי אומץ, הצבעתי על פינה בכיכר, וכך סיפרתי למשפחתי: "כאן בפינה הזו של הכיכר ניצבה במה גבוהה, וכעת אני מבקשת לספר לכם על מפגש מיוחד שהיה לי עם היטלר. זה קרה אם איני טועה בשנת 1933, כשעדיין למדתי בבית הספר המעורב ליהודים ולגרמנים. היו לי חברות וחברים רבים. ביקרתי אצלם בבית, וגם הם היו נוהגים לבקר בביתנו. אני זוכרת איך ערב אחד הלכנו, חברותיי ואני, לאוגוסטוס פלאץ. היה שם אירוע גדול שבו הופיע היטלר. כל הכיכר הייתה מלאה אנשים, והיו שם גם הרבה צעירים, נערים ונערות. אני זוכרת איך היטלר דיבר, איזה נאום הוא נשא. כל הכיכר הייתה גדושה באנשים שעמדו בשקט והקשיבו. מדי פעם היו מוחאים כפיים בהתלהבות לא רגילה. מיותר לציין שגם אני וחברותיי נסחפנו, הרענו למנהיג ומחאנו כף. כשסיים היטלר לדבר, הוא ירד מהבמה אל ההמונים והחל ללחוץ

ידיים. התקרבנו אליו חברותיי ואני, הושטנו לו יד, והיטלר לחץ את ידי, באותו מעמד הענקתי לו פרח שהיה בידי. הוא קיבל את הפרח, העביר אותו לידי אחד העוזרים שלו, והמשיך ללחוץ את ידי האנשים בכיכר. רצתי הביתה כדי לספר להוריי על המפגש. התרגשות מיוחדת אחזה בי כשסיפרתי לאמי ולאבי על לחיצת היד והפרחים. ראיתי את הכעס על פניהם, וכאילו שניהם כאיש אחד הפטירו לעברי: "את לא נורמאלית.... איך בכלל העזת לעשות דבר כזה?", הטיח בי אבי! והמשיך "אם היטלר היה יודע שאת יהודיה... זה היה הסוף שלך ושלנו..." גם אמי הצטרפה אליו, נזפה בי ואמרה לי: "איך עשית את זה? איך בכלל העזת? מהיכן בא לך הרעיון המטופש הזה?..." לא הבנתי מה הוריי רוצים ממני. מהיכן יכולתי לדעת מי זה היטלר, ומה הוא מכין ליהודים. חוץ מזה באותה תקופה הייתי די פרחחית ושובבה, עשיתי מה שכולם עשו ומה שהיה בראש שלי. בשבילי זו הייתה הפעם הראשונה והאחרונה שראיתי את היטלר. הביקור שלו בלייפציג עורר צעירים וצעירות רבים להצטרף אל תנועות הנוער ההיטלראי. רבים מהחברים והחברות שלי הצטרפו אל תנועת הנוער ההיטלראי. למעשה, פעלו שתי תנועות נוער: הייתה תנועת הנוער שנקראה - 'היטלר יוגנד' שאליה הצטרפו הבנים, ותנועת הנוער של הבנות שקראו לה: "תנועת ה- B.D.M" (בון דויטשה מיידשן) בתרגום חופשי: 'תנועת הנערות הגרמניות'.

היום במבט לאחור אני זוכרת רק מעט מההגבלות שהטילו עלינו הגרמנים. אני זוכרת ספסלים בגן שהיה כתוב עליהם שאסור ליהודים לשבת עליהם, ומנגד ספסלים שרק ליהודים מותר לשבת עליהם. במקומות מסוימים היו שלטים שעליהם נכתב שליהודים אסור להיכנס. הדבר הקשה ביותר מבחינתי היה בבית הספר בו למדתי. חשתי ריחוק מצד חברותיי, ריחוק שלווה בשנאה שלא הבנתי את פשרה. כשסיפרתי על תחושתי זו להוריי הם החליטו מיד להעביר אותי ללמוד בבית ספר יהודי. על החנות של אבי ציירו מגן דוד דבר שגרם לאבי חוסר נוחיות, ולכן השתדל לעסוק כמה שפחות במסחר ולעסוק יותר במכירה סיטונאית. לאבי יצא שם מיוחד של מומחה

בתחום האריגה בצמר. חלק מסוים מהבית הגדול שהיה לנו, שימש גם לאחסון הסחורות. צריך לזכור שבאותה תקופה הוטלו גזרות והגבלות רבות על יהודי גרמניה ובכלל זה חל איסור על יהודים להחזיק סחורה בכמויות מסחריות. מהכניסה לביתנו הוליך פרוזדור ארוך ובקצהו היה חלק כאילו מופרד מהבית ושם היה לנו מחסן גדול. מחסן בו נהג אבי לאכסן את הסחורה הטובה ביותר שניתן היה להשיג. במקביל להסתרת הסחורה בחדר המיוחד נהג אבי לאכסן סחורה גם בחברת המשלוחים שעסקה ביצוא וביבוא חומרים מגרמניה. זוהי חברה שאבי עבד איתה ולכן היה לו אמון בה והוא החזיק חלק מהסחורה במחסנים של החברה.

כשהגזרות וההגבלות התרבו, החליטו הוריי שהם אינם רוצים לעסוק עוד במסחר, ובוודאי לא בעסק משפחתי. משנת 1937 הורגש מחסור גדול בצמר, ולאבי היה מלאי גדול שאותו הסתיר במקומות שונים. כשהתחלנו לחוש את ההגבלות ושהחיים נעשים קשים מיום ליום, זוכרת אני איך יום אחד, נדמה לי שזה היה בסוף שנת 1936 או בתחילת שנת 1937, אסף אותנו אבא וסיפר לנו שמכיוון שהחיים בגרמניה נעשים קשים מיום ליום, הוא החליט לנסוע לצרפת, לבדוק אפשרות להגר לשם, להכין את הקרקע, ואנחנו, כל המשפחה נעבור לחיות בצרפת. אבי הבטיח שהוא נוסע רק לבדוק את כל האפשרויות. אבי לקח איתו לצרפת כסף רב, ואת כל שאר הדברים שהוא חשב שיצטרך שם. בטרם נסע לפריס דאג להשאיר לנו כל מה שאנו זקוקים לו כולל כסף. אחרי זמן מה אבי חזר מפריס עם כל הכסף שלקח איתו. האכזבה ניכרה על פניו כשישב וסיפר לנו ש- "זה הרבה יותר טוב לחיות בגרמניה ולספוג אבנים, מאשר לעזוב את גרמניה ולחיות במקום אחר". מסקנתו הייתה החלטית: הוא בשום פנים ואופן אינו מוכן לעזוב את גרמניה. לא אחת שאלו אותי בני משפחתי, מדוע לא עזבנו את גרמניה בזמן, לפני שהשואה התחוללה? נכון, היו הגבלות על היהודים, היה קשה בכל מקום שבו היינו, אך מכאן ועד לשאלה - האם מישהו העלה על דעתו שתהיה שואה, המרחק רב. התחושה הייתה שעוד מעט הכל יחלוף ונשוב לחיים נורמאלים.

בשכנות לנו גרו זוג חברים שלנו, אברהם וחנה הורנוביץ, שהיו חשוכי ילדים. כל הבית שלהם היה מלא בכלבים, בציפורים ובחתולים. החתולים לא אכלו את הציפורים, והם התרגלו לחיות אלה בחברת האחרים. חברים אלו היו ציוניים אמיתיים, נהגו לספר לנו על ארץ ישראל ועל החיים הטובים שיש שם. הם נהגו לפקוד את ביתנו לעיתים קרובות, ואהבו אותי מאוד, ומדי פעם היו מפנקים אותי. זכור לי שבאחד הביקורים שלהם אצלנו בסוף שנת 1936, הם סיפרו להוריי שבקרוב הם נוסעים לפלשתינה. הם כבר עשו את כל הסידורים הנדרשים, ובקרוב הם יעזבו את גרמניה ויפליגו לארץ ישראל. באחת הפעמים הייתי עדה לשיחה בין חנה הורנוביץ לבין אמי. במו אזניי שמעתי איך חנה פונה לאמי ומבקשת ממנה: "... גולדה, אולי תתני לנו את 'פיפה בּוּבָּתֶךְ' שתיסע איתנו לפלשתינה. אנחנו נטפל בה ונעניק לה אהבה וכל מה שהיא צריכה". אמי התנגדה בכל תוקף! לא רצתה אפילו לשמוע את השכנה, ואמרה שאין לה די ילדים בשביל לתת למישהו אחר. כשהשכנים שלנו כבר עמדו ממש לפני הנסיעה לפלשתינה, ובמקביל מצב היהודים היה כבר חמור, הם פנו פעם נוספת להוריי ושאלו אם הם רוצים לצרף אליהם מישהו מהילדים שלהם, הם ישמחו מאוד לקחת אחד מהם איתם. כשהוריי דחו גם בקשה זו, ובטרם נפרדו מאיתנו הם עדיין השאירו לנו פתח להצלה כשאמרו להוריי, שאם ירצו בעתיד לשלוח אליהם מישהו מהילדים, הם ישמחו, ותמיד יקבלו אותו בזרועות פתוחות. אמי התנגדה בכל תוקף, התעקשה, ולא הסכימה בשום אופן שאני אסע איתם, או מישהו מאחיי. הדבר הזה היה כאמור בסוף שנת 1936. אז עוד נתנו לצאת מגרמניה עם כסף או רכוש. כל יהודי שרצה לעזוב את גרמניה יכול היה לקום וללכת בלי לקחת דבר. כשהסתיימה השואה ועליתי לארץ ישראל, נהגתי לפגוש פעמים רבות את בני הזוג הורנוביץ. גם לילדיי היה קשר טוב איתם. שני בני הזוג כבר אינם בחיים.

פרק ב׳- : הגירוש מגרמניה

בשנת 1938 היה הגירוש הגדול של היהודים מגרמניה. גורשו כל אלה שהיו אזרחי פולין והחזיקו ברשותם גם דרכון פולני. לאמי היו שני דרכונים - דרכון פולני ודרכון גרמני. אמי החזיקה בשני הדרכונים, מפני שידעה שעשוי להגיע יום שבו אולי תזדקק לדרכון הפולני או הגרמני. כשגירשו אותנו מגרמניה לפולין, נוכחתי לדעת כמה אמי צדקה. האם הגרמנים התחשבו בדרכון הגרמני? בא הגירוש הגדול והוכיח שלא.

קטע הגירוש חרוט היטב בזיכרוני. זה היה ב- 28.10.1938. הכול התחיל בדיוק בשעה ארבע לפנות בוקר. כל משפחתי שהתה בבית וישנה שינת לילה רגועה. בשעה ארבע נשמעו נקישות חזקות על דלת ביתנו. התעוררנו בבהלה. ההורים ניסו להרגיע אותנו וניגשו לפתוח את הדלת. עיני חשכו! משטרה גרמנית ניצבה בפתח, וזו לא סתם משטרה, אלא על פי המדים שלהם זיהיתי שאלה שוטרים ״ממשמר ניקולאי״. הקצין הגרמני דיבר עם אבי, ואחרי כמה דקות פנה אלינו בצעקות ואמר לנו: ״עליכם להתארגן מהר, להתלבש במהירות וללכת כולכם איתנו לתחנת המשטרה״. השוטרים הקצו לנו מספר דקות להתארגנות, וכל הזמן האיצו בנו ״מהר, מהר״. השוטרים לא אמרו לנו מהי המטרה לשמה מזעיקים את כל המשפחה לתחנת המשטרה, ומתי נשוב הביתה אם בכלל. מהדרך שבה טיפלו בנו הייתה לנו תחושה לא טובה. לבי ניבא לי רעות. מי בכלל יכול אז היה להעלות על הדעת שזו תהיה הפעם האחרונה שבה אשוב ואראה את ביתי. במה חטאנו שכך מתייחסים אלינו? הלא אנשים מכובדים אנחנו, ומדוע היחס הכול כך קשה, נוקשה ומשפיל שנקטו השוטרים כלפי הוריי? אמי ניסתה לנפנף לעיני הקצין הגרמני את הדרכון הגרמני שהיא מחזיקה בו, ותגובתו המיידית הייתה ״מהר! מהר!״

כשיצאנו מהבית הוליכו אותנו למקום ריכוז בחצר של בית ספר שנמצא לא רחוק מביתנו. אחרי שריכזו קבוצה גדולה, העבירו אותנו לתחנת הרכבת של לייפציג, ושם פגשנו מכרים רבים וגם יהודים רבים שלא הכרנו מלייפציג. מה שחורה לי במיוחד זו התנהגות השכנים שלנו. שמתי לב איך הם עומדים מהצד, העניין לא נוגע להם, וממשיכים בעיסוקם כאילו דבר לא קרה. ראיתי את כל אותן נשים שהיו נוהגות לפקוד את ביתנו ולבקש: חסד, צדקה ורחמים, כיצד הם מפנים לנו כעת עורף. אני לא יודעת אם התושבים ידעו על מה שקורה. אבל גם כך אין להבין את הפסיביות שאפיינה אותם. אף אחד לא שאל שאלות, ואף אחד לא אמר שאולי הוא רוצה לעזור לנו. אני כילדה לא יכולתי לדעת אם הם עשו זאת מפחד, או אולי מתוך שמחה שמגרשים אותנו. דבר אחד אני יודעת, וחשתי בוודאות, איש מהם לא עשה שום צעד מחאתי או הפגנתי לטובתנו.

הוריי שהשתייכו, כאמור, למעמד העליון של החברה היהודית בגרמניה, תמיד שמרו על החוק, ולכן גם קיבלנו את הדברים בשקט, וביצענו כל מה שהשוטרים ציוו עלינו. אבי ביקש מאיתנו שנתנהג יפה. ״כל מה שנגזר עלינו נקבל באהבה״, הוסיף אבי. אמי שהיה לה חוש מיוחד, הבינה באותם רגעים שהמצב חמור, ואולי אנו נפרדים מביתנו מבלי יכולת לשוב אליו אי פעם. לא ניתן להסביר את השקט והשלווה שלה ברגעים קשים אלה! מיד היא החלה לארגן את הבית לפינוי. היה לנו כסף רב שהוריי החזיקו במזומנים בבית. הכסף היה מוסתר במקום שרק הוריי ידעו היכן. הוריי כמו כל היהודים האחרים נמנעו באותה תקופה מלהפקיד את הכסף בחשבונות בבנק, משום שהגרמנים התחילו להטיל עיקולים על חשבונות של יהודים בבנקים השונים. הם דאגו לנהל את העסק המשפחתי במזומנים שאותם שמרו, כאמור, במקומות מסתור שונים בביתנו. היות שהמשטרה הגרמנית הפתיעה אותנו, והיינו אמורים לפנות את ביתנו בהתראה קצרה, החליטה אמי לקחת מעט מהמזומנים שהיו בבית ואת השאר להסתיר. הוריי גם לא רצו לקחת איתם את כל הכסף, משום שהם פחדו להסתובב ברחוב עם הרבה כסף. הם גם

חששו שבתחנת המשטרה יעשו הגרמנים חיפוש על גופנו, ואם יימצא הכסף, אז בודאי שיחרימו אותו, ומי יודע מה היה אז צפוי לנו. אמי הייתה הראשונה שהתעשתה והתחילה להסתיר את הכסף בבית. הרעיון שצץ במוחה היה רעיון גאוני. היא החליטה להסתיר את הכסף בתוך השמיכות בחדר השינה. היא הלכה לחדר השינה כביכול כדי להתלבש, ובאותו זמן הספיקה לפרום את שובלי השמיכות, הכניסה את הכסף לשם, ותפרה במהירות את השוליים. לאחר מכן החזירה את כל כלי המיטה למקומם, סדרה את החדר והשאירה בית מסודר. עד היום איני יודעת איך אמי עשתה זאת. אני מעריכה שהיא ידעה כנראה את הגורל הצפוי לנו מהגרמנים, או שהייתה לה תחושה לגבי מה שצפוי לנו.

היות שהגרמנים לא אפשרו לנו זמן לארגן את הדברים, החליטה אמי בכל זאת לקחת איתנו חלק מהכסף. את כל שאר הכסף והתכשיטים השאירה בבית יחד עם הרבה דברים בעלי ערך רב. כשיצאתי מהבית הייתי עדיין לבושה בכתונת הלילה שלי, וביציאה עוד הספקתי לנעול את נעלי הבית שלי ולקחת מעיל דק שהורדתי מהקולב שמאחורי דלת הכניסה לבית. הפתעה ראשונה ציפתה לנו כאשר הגרמנים הוליכו אותנו לכיוון תחנת הרכבת ולא לתחנת המשטרה, כפי שאמרו לנו עוד כשהיינו בבית. באותה תקופה הייתי כבר בת 13, נערה מתבגרת. החשש לגבי הצפוי לנו כבר החל לכרסם בתוכי. מחשבות שונות התרוצצו בראשי. אך הכול נעשה כל כך מהר, בלי שנהיה מוכנים לכך, ופתאום אנו מוצאים עצמנו בתחנת הרכבת המפוארת של לייפציג. הפתעה שנייה שחיכתה לנו בתחנת הרכבת היא, אנחנו לא לבד. התחנה מלאה ביהודים, שניכר בהם שגם אותם הביאו לכאן בחיפזון. בתחנת הרכבת פגשנו רבים מהחברים ומהמכרים שלנו, וניסינו באמצעותם להתעניין אם ידוע להם מה קורה. איש לא יכול היה לומר לנו מה קורה ולאן מתכוונים להסיע אותנו.

ככל שחלף הזמן ומקטעי דברים שנאמרו על ידי הגרמנים החלה להתבהר אט אט התמונה הכללית. הגרמנים עומדים לגרש אותנו, את כל היהודים שיש להם דרכון פולני, לכיוון הגבול הבינלאומי עם פולין. לא הבנתי מה רוצים מאיתנו, הלא להוריי יש גם דרכון גרמני? אני הרי נולדתי בגרמניה, ואת כל חינוכי קיבלתי שם. אני אזרחית של גרמניה כמו כל אזרח גרמני אחר, אז מדוע מגרשים גם אותי? אחיי מוריץ ויעקב היו נסערים ביותר, וגם הם לא הבינו מה קורה. ראיתי אותם מתלחשים עם הוריי, ושמעתי את מוריץ מודיע לאבי שהוא ויעקב מתכוונים לברוח מתחנת הרכבת ולהישאר בגרמניה. הם לא מוכנים שיגרשו אותנו. אבי היה נחרץ בדעתו ואסר עליהם לברוח. אני זוכרת עדיין איך הוא אמר להם חד משמעית: "...אנחנו חייבים להישאר כל המשפחה מלוכדת וביחד, כולנו ביחד, לא לברוח!..."

ערב הגירוש לפולין חזרה הביתה אחותי פאני משהות ארוכה בברלין. אני זוכרת זאת היטב, זה היה ביום חמישי בשבוע. פאני בישׂרה להוריי שהצליחה להשיג סרטיפיקט, והיא מתכוונת לנסוע לפלשתינה, והיא באה הביתה כדי לארגן את הדברים שלה, להיפרד מהמשפחה ולעשות דרכה לארץ ישראל. היא גם סיפרה לנו כי בדרך כלל בכל יום שני בשבוע הראשון של כל חודש יש ספינה שנוסעת לפלשתינה, והיא מתכוונת לעלות לאוניה שמפליגה ביום שני הקרוב. כל מי שרצה לעלות ארצה היה חייב לנסוע עד לחבל הסודטים שבצ'כיה ומשם לטריאסט שבאיטליה, ומשם לעשות דרכו באוניה לפלשתינה. "היות שביום שני הקרוב יוצאת אוניה לפלשתינה, עוד הערב אני מארגנת לי את הדברים שלי, נפרדת מכם, ומחר בבוקר אני יוצאת לכיוון צ'כיה, כדי להספיק לעלות לאוניה ולהפליג לפלשתינה". במשך כל היום וכל הלילה עמלה פאני קשות כדי לארגן את כל הדברים שהיא צריכה לנסיעה. היא ארזה את הדברים בתוך ארון בצורת מזוודה שהוריי הכינו לה. ניתן היה לתלות בתוך הארון את הבגדים, והיה לו גם מנעול עם מפתח. הכול כבר היה ארוז ומוכן במזוודה שהייתה מוכנה למשלוח. אבל ביום חמישי בבוקר מצאה פאני את עצמה יחד איתנו בדרך לתחנת הרכבת של לייפציג. איש מהשוטרים לא רצה

בכלל להקשיב לפאני שהייתה מוכנה מרצונה לעזוב את גרמניה. כל תחנוניה לא הועילו, וביום חמישי בבוקר כשהגיעו הגרמנים, הם גירשו את כולנו, כולל את פאני אחותי. המזוודה כפי שהייתה הושארה בבית.

בתחנת הרכבת, ללא כל התראה מוקדמת, הגרמנים העלו אותנו על רכבות נוסעים, ולא על רכבות משא שבהן שלחו בשלב מאוחר יותר את היהודים למחנות. למרות שלייפציג מרוחקת כ- 120 ק״מ מהגבול הבינלאומי עם פולין, הנסיעה ברכבת נמשכה יום שלם עד שהגענו לעיירת גבול שנקראת ראטיבור. בתחנת הרכבת ציוו עלינו לרדת במהירות, והתחילו להצעיד אותנו רגלית לכיוון הגבול הבינלאומי שבין גרמניה לפולין. רק באותם רגעים שיצאנו מתחנת הרכבת הודיעו לנו שעלינו לצעוד לכיוון הגבול הבינלאומי ולעבור לצד הפולני. כשהגענו קרוב לגבול שמתי לב שמעבר הגבול הוא כזה: קודם הגענו לצד הגרמני של הגבול. בינו לבין הצד הפולני הייתה רצועה של שטח הפקר - רצועה שרוחבה כ - 100 מטר. הגרמנים ציוו עלינו לצעוד לכיוון השטח הפולני, וכשהיינו כבר בתוך שטח ההפקר של מעבר הגבול, חיכתה הפתעה לגרמנים. חיילים פולנים התייצבו לאורך הגבול הפולני, והודיעו נחרצות לגרמנים: ״עליכם לקחת את היהודים שלכם בחזרה. אם אתם שולחים את היהודים אלינו אנחנו נשלח לכם בחזרה לגרמניה את הצוענים ואת הגרמנים שחיים אצלנו״. בשלב ראשון נרתעו הגרמנים מעט, והחליטו שכל מי שעבר כבר ונמצא בשטח ההפקר, יישאר שם, ומי שטרם עבר יחזֹר בינתיים הביתה לגרמניה. אני ניצבת לי בשטח ההפקר ולא מאמינה למראה עיני. מאנשים מכובדים הפכנו להיות כדור משחק בין הגרמנים לפולנים. אלה גירשו אותנו, ואלה לא רצו לקבל אותנו. באמצע ניצבת לה כל משפחתי יחד עם משפחות אחרות, והמבוכה עצומה, כאילו לא מדובר בבני אדם. השהות שלנו בשטח ההפקר נמשכה יומיים שבמהלכם מנהלים הגרמנים והפולנים דו שיח מה לעשות בנו. אני כבר לא ילדה, ומנסה לשוחח עם אמי. בגיל 13 כנערה מתבגרת יש לי צרכים משלי, גם אני זקוקה מדי פעם למעט פרטיות לעצמי. את מי זה מעניין באותם רגעים? אמי עסוקה בדאגה לכל המשפחה. נשכתי את שפתיי,

התאפקתי והבנתי שעידן חדש הגיע. שוב לא נהיה היחידים שאחראים לגורלנו. כעת חיינו תלויים גם בחסדי אחרים. עד אז החיים שלי בגרמניה היו טובים. לא הבנתי דבר בפוליטיקה. בתור ילדה תמיד הרגשתי טוב ולא התרגשתי ממה שסיפרו, אבל כעת חשתי זאת על בשרי. בסופו של דבר, הגיעו הפולנים והגרמנים לפשרה, מי שכבר עבר לצד הפולני יישאר שם, ומי שלא עבר יחזור לגרמניה. משפחתי שהייתה מבין המשפחות הראשונות שעברו את הגבול הייתה כבר בשטח ההפקר, ואחרי המתנה ממושכת הודיעו לנו הפולנים שנעבור לצד הפולני של הגבול. שני אחיי מוריץ ויעקב ראו שאנחנו נמצאים בשטח הפקר ולא שייכים לשום מקום, ולכן רצו לברוח ולחזור לגרמניה. אבי התנגד בכל תוקף ואסר עליהם לברוח. נשארנו כל המשפחה מלוכדת, וביחד צעדנו אל אדמת פולין.

הגירוש היה כאמור בחודש אוקטובר 1938. באותו זמן גורשו מגרמניה כ-17,000 יהודים בעלי אזרחות פולנית. מבצע הגירוש החל ב- 27.10.1938. אותנו גירשו יום אחרי תחילת המבצע. פעולת הגירוש כוונה נגד יהודים בעלי אזרחות פולנית. הם התנהגו אלינו באכזריות רבה. המגרשים כללו במבצע הגירוש: ילדים, זקנים וחולים. את הגירוש בצעו אנשי S.S ו- SA אל מעבר לגבול הפולני. מרבית המגורשים הגיעו אל עיירת גבול פולנית שנקראת זבונשין.

כשאני נזכרת כיום במה שעבר עלינו, איני יכולה שלא לחשוב על מעשה הגירוש כדבר ברברי, מעשה שאינו יאה ואינו מתאים לבן תרבות, למדינה תרבותית. עד לאיזה שפל הגיעה גרמניה בשנת 1938 כשהיא עוקרת מביתם אלפי יהודים. הם לא פשעו, לא הזיקו לשום גרמני, לא עשו כל דבר רע, וכל חטאם היה שהם היו יהודים. רכושם הפך להיות הפקר - הם נדרשים להשאיר הכל, כל עמל ידיהם במשך שנים וללכת חסרי כל אל הבלתי נודע. אין דין ואין דיין, אין חוק ואין משפט. לוקחים אותך, עוקרים אותך מארצך וממולדתך, ומשליכים אותך לכל הרוחות. האם זה היה אמור להדליק לנו נורה אדומה

לגבי העתיד? האם יכולנו אז להעלות על הדעת שמעשה הגירוש ניצב כעת מולנו כתמרור אזהרה שמתריע על סופה מתקרבת? הוא רק תחילתו של תהליך שיביא בהמשך להשמדה של חלק גדול מהעם היהודי. לא! דבר כזה, גם בחלומות הכי פראיים שהיו לי לא יכולתי אז להעלות על הדעת. אמנם נערה צעירה הייתי. לא ידעתי ולא הבנתי אז מדוע מגרשים אותנו. דבר אחד ידעתי - טוב לא יצא מהגירוש הזה... אך עד כדי כך... מי בכלל יכול היה להעלות על הדעת.

לא אחת אני נדרשת לשאלה מדוע לא קמתם והלכתם? הלא הכתובת הייתה כתובה על הקיר? אם עד כה חשבתם שהגרמנים רק מדברים ומאיימים, הנה עברו לשפת המעשה, וכעת אתם נמצאים בין המגורשים. יתכן שמי שמעלה את השאלה כיום יודע כבר את ההיסטוריה - יודע את הסוף. האם אנחנו ידענו מה צפוי לנו? לי כנערה מתבגרת, ולהוריי, שהיה ניסיון חיים עשיר, אכן נדלקו נורות אדומות המתריעות על הסכנה. מהי אותה סכנה? עד היכן ירחיקו הגרמנים לכת בשנאתם את היהודים? מי בכלל יכול היה להעלות על הדעת את הסוף שהם מכינים לנו? גירוש, סכנה, מפנה במדיניות כן, אך מכאן ועד למעשים אליהם הגיעו הגרמנים המרחק הוא גדול.

בכל התקופה הזו לא יכולתי להשלים עם שני דברים. האחד שהמשטר הנאצי רוקח את המזימה, הוא מחוקק חוקים נגד היהודים, ומתרגם את המדיניות לשפת המעשה עם כל ההגבלות שהטילו עלינו. הנה כעת רושמים הם עליית מדרגה נוספת במדיניותם, והם מגרשים יהודים מתוך גרמניה. הם עושים זאת באורח גלוי ולנגד עיני כל העולם. האם זה רק תחילתו של תהליך, שאת סופו מי יכול בכלל לצפות? הדבר השני שניצב כתמרור אזהרה, בלט לעיני כל, היה התנהגות האוכלוסייה הגרמנית, התנהגות האנשים הרגילים, התנהגות השכנים שלנו, החברים שלנו, כל אותם חברים וחברות שאיתם גדלתי, שאיתם למדתי בבית הספר, כל אותם חברים של בני משפחתי, שבאופן לא מובן עברו ללא הנד עפעף לצד השני, לצד הרעים. הם קמו נגדנו כאשר אש

השנאה ניבטת מתוך עיניהם. לוּ הייתי נדרשת לשאלה מה מכאיב יותר: צעדי השלטון או התנהגות האוכלוסייה, השכנים, החברים? באותה תקופה הייתי משיבה ללא היסוס שאת מעשה הנבלה ואת ההתנכלות מצד השכנים והחברים ראינו בחומרה גדולה יותר. ספגנו את העלבון, נזכור אותו תמיד, ולעולם לא נשכח להם את אשר עשו לנו. משפחתי הגיעה לגרמניה מפולין בשנת 1916 מרצונה החופשי ומתוך בחירה. תרמנו למדינה וגם זכינו לקבל ממנה. אך להיות מגורש בבושת פנים מארצך, מעירך ומביתך אל הבלתי נודע, יש בכך יותר מהשפלה, יש זעם, ועם תחושה זו צעדנו אל עבר הגבול הפולני להתחיל חיים חדשים מצדו השני של הגבול. האם אכן חיים ממתינים לנו כאן? זאת לא יכולנו לדעת, אך הייתה תקווה בלב. אנו צועדים לקראת פרק חדש בחיים. האם פרק זה יטיב איתנו? זאת עדיין לא יכולנו לדעת.

פרק ג'- : בנדין ערב השואה

רגש ההשפלה הוא רגש קשה. אתה ניצב מול המצב החדש חסר אונים. תחושת הצדק שעליה חונכת נסדקה. ההשפלה קשה שבעתיים כשמי שגורם לך לחוש כך הם לא אחרים מאשר העם שלך. העם שאתה חי בתוכו. גרמנים, בני תרבות, שרק לפני ימים ראית בהם את העם שלך, את חבריך, את שכניך, היית חלק מהם. אותם אנשים שאיתם סחרת, שאיתם ניהלת עסקים. הראשונים שהתעשתו מהמצב היו הוריי. בכל תהליך הגירוש הם שמרו עלינו ודאגו שהמסגרת המשפחתית תישמר. הם לא אפשרו לאחיי לברוח ולהציל את עצמם, הם הקפידו שנתנהג יפה ולא נאבד את הסבלנות. ניסו כל הזמן להרגיע אותי ואת אחיי. אמי הייתה הראשונה שיצאה ממצב ההלם של הגירוש. היא האמינה שמכאן ואילך האחריות לגורלנו צריכה להיות, ככל שהדבר תלוי בנו, רק בידינו, ולכן עלינו להיות מאוחדים, ניקח את גורלנו בידינו וניסע לבנדין: "אנחנו נוסעים כולנו ביחד לבנדין", כך פסקה אמי בהחלטיות, "יש לי שם אחים ואחיות, והם יעזרו לנו לעבור את התקופה הקרובה עד שיתבהר המצב".

איני זוכרת כמה ימים נשארנו במעבר הגבול בעיירה ראטיבור. יודעת אני שהשהות הייתה קצרה ביותר. אחרי דבריה החד משמעיים של אמי החלטנו שאנחנו נוסעים לכיוון בנדין. לאמי היו שלושה אחים שחיו בבנדין: אח ואחות חורגים, שהיו מאותו אב אך לא מאותה אם. ואחות נוספת שקראו לה חנה ברגר (ברגר - שם משפחתה הקודם של אמי). דודה חנה הייתה אחות אמי מאותם הורים. לחנה היה בן אחד. חנה נישאה וחיה בבנדין. איני זוכרת את שם משפחתה אחרי הנישואין, כמו שאיני זוכרת גם את שם בנה הקטן. בשבילי זה לא היה מפגש ראשון עם הדודה חנה ומשפחתה. עוד כשגרנו בגרמניה נהגה אמי לבקר את אחותה בבנדין, ובאחת הנסיעות לקחה גם אותי

אל הדודה. הייתי אז ילדה קטנה, והזיכרונות שיש לי מבית הדודה היו עמומים ביותר.

עוד כשעשינו דרכנו לכיוון בנדין אמי סיפרה לנו מעט על העיר. "בנדין היא עיירה יהודית לא גדולה כמו לייפציג. היא נמצאת בחבל זגלמביה לא הרחק מקטוביץ, קרוב לגבול הבינלאומי בין גרמניה לפולין. זוהי עיר שחיים בה ביחד, ביחסי שכנות טובים יהודים לצד פולנים, מצב שהוא טוב לשני הצדדים". אני זוכרת היטב את הטון בו אמי אמרה את הדברים. טון שקט ומרגיע. טון שאֵם אומרת לילדיה כדי להרגיע אותם ולהוציאם מהמשבר ומההלם של הגירוש. כשהגענו לבנדין ראיתי כמה אמי צדקה. אכן היהודים היו רוב בעיירה, אם אני לא טועה כ- 80% מתושבי העיירה היו יהודים ורק 20% היו פולנים. לא רק משפחתי נסעה לבנדין. נסעו איתנו כ- 10 עד 20 משפחות. כשהגענו לשם נלקחנו בשלב ראשון למעין מרכז קליטה שהיה ממוקם במרכז העיר - "קומיטה"', כך קראו למרכז הקליטה. במרכז הקליטה קיבלו אותנו יפה. ניכר היה שהקהילה היהודית במקום התכוננה ונערכה לקלוט פליטים יהודים. עוד באותו יום דאגו לנו לסידורי לינה. ממרכז הקליטה שלחו את משפחתי לגור אצל משפחה יהודית עשירה מאוד - משפחת אונגר. למשפחת אונגר היו נכסים רבים בבנדין וגם מחוץ לבנדין. היה להם מפעל לסבון ובית חרושת למכוניות. אל הוריי הצטרפו שני אחיי: מוריץ ויעקב. פאני העדיפה להישאר במרכז הקליטה, משום שהיה לה סרטיפיקט לעליה לארץ ישראל. "מכאן יהיה לי נוח וקל יותר להגשים את חלומי ולעלות לפלשתינה". כך שמעתי אותה אומרת לאמי, ואמי, כנראה, השתכנעה ואפשרה לפאני להישאר במרכז הקליטה.

אותי, בת הזקונים, שלא מזמן מלאו לי 13 שנים, שלחו לגור ולחיות בביתה של ד"ר מאלבה שהייתה רופאת שיניים בעיירה. הגעתי אליה, וראיתי שיש לה בית נאה מאוד והיא חיה שם לבדה.

איני יודעת אם לד"ר מאלבה היו משפחה, בעל, ילדים, אף פעם לא שאלתי אותה, ואף פעם לא ראיתי גבר או ילדים בבית. אני חושבת שהיא חיה לבדה, ולכן נרשמה במרכז הקליטה כמי שמוכנה לאמץ אצלה בבית נערה צעירה. היום במבט לאחור איני זוכרת אפילו את שם משפחתה של מאלבה. בשלב הראשון לא ידעתי מדוע הפרידו אותי מהוריי, מהמשפחה שלי ושלחו אותי לגור אצל ד"ר מאלבה. ד"ר מאלבה קיבלה אותי יפה מאוד, הובילה אותי לחדרי ואמרה לי - "כאן את תגורי ואני אדאג לכל צרכייך". היא אמרה זאת בפולנית, כמובן, ואני שלא הבנתי אפילו מילה אחת בפולנית, לא הבנתי מה היא רוצה. מצד אחד, שמחתי ששלחו אותי לגור אצל מאלבה, במיוחד כשראיתי באילו תנאים היא גרה ואיזו קבלת פנים היא הכינה לי. מצד שני, כעסתי על הוריי שהפרידו אותי מהמשפחה, ושלחו אותי לגור לבד אצל אשה שאיני מכירה, ועוד יותר מכך, גם אין לי יכולת לתקשר איתה בגלל קשיי השפה, היא דוברת רק פולנית, ואני עדיין שולטת רק בגרמנית. ניסיתי לשאול אותה בגרמנית מה היא אומרת, והבנתי שהיא מכירה רק כמה מילים בסיסיות בגרמנית. מהר מאוד עברתי לתקשר בשפת הסימנים, וחשתי מיד שד"ר מאלבה מנסה להפיג את חששותיי, להרגיע אותי ולומר לי שאין לי מה לדאוג. היא תלמֵד אותי פולנית, וכך יהיה קשר בינינו.

אחותי פאני, שנשארה במרכז הקליטה, החלה לשלוח מכתבים למרכז היהודי בוורשה. במקביל, באמצעות חבר שהכירה שם במרכז, יצרה קשר גם עם מרכז "החלוץ" בוורשה. ממרכז "החלוץ" בוורשה נודע לה שבמהלך חודש אוקטובר 1938 אמורה לצאת קבוצה של "החלוץ" שתעשה דרכה לכיוון טריאסט באיטליה, ומשם ינסו להגיע לארץ ישראל. הדרך לטריאסט עברה אז דרך גרמניה, ולאחותי הייתה בעיה שהיא לא יכלה לעבור דרך גרמניה, שממנה גורשה לא מזמן ונאסר עליה לשוב לתחומה. אחרי ניסיונות שנמשכו כחודש הצליחה אחותי להשיג את האישורים הדרושים, ואחרי פרידה לא קלה מהמשפחה החלה במסע לפלשתינה. תחילה הגיעה בדרך לא דרך לטריאסט, ושם גילתה לתדהמתה שהעלייה לפלשתינה היא בלתי לגאלית.

מיותר לציין שהעובדה התבררה לה רק כשהגיעה לטריאסט. גם משפחתי לא ידעה על כך, ואני משערת שאילו אמי הייתה יודעת זאת, היא הייתה מונעת מפאני את היציאה. לי נודע כל הסיפור של העלייה הבלתי לגאלית רק אחרי שהסתיימה המלחמה. אז סיפרה לי אחותי פאני את סיפור העלייה הבלתי לגאלית. עד כמה שאני זוכרת היום אחותי פאני הגיעה לארץ ישראל לקראת חודש ינואר 1939.

במהלך כל התקופה שגרתי אצל ד״ר מאלבה, הייתי הולכת לבקר את משפחתי בבית משפחת אונגר, ושמרתי איתם על קשר רצוף. היה חשוב לי מאוד לשמור על הקשר וגם לשתף את אמי במה שעובר עלי. אמי הייתה שותפת הסוד שלי בכל עניין. אמוני בה היה מוחלט. ראיתי בה דמות נערצת. אהבתי אותה הרבה יותר מאהבת בת את אמה. היא הייתה אישה חכמה מאוד וידעה להתמודד עם כל מצב שבפניו עמדה. סיפרתי לאמי על כל מה שעובר עלי אצל ד״ר מאלבה ועד כמה היא דואגת לי, ואפילו התחילה ללמד אותי לדבר בפולנית. למאלבה היה בית מפואר מאוד. לי היה חדר משלי בבית והרגשתי טוב אצלה. מהר מאוד התיידדתי עם כמה חברות שגרו בשכנות למאלבה. אותן נערות שהכרתי פגשתי מאוחר יותר בבירקנאו. אני זוכרת שכשראיתי אותן בבירקנאו סיפרתי לחברותיי החדשות מהמחנה על הבנות הללו שהוריהן עזרו לנו מאוד בתקופה שהיינו בבנדין.

איני זוכרת כמה זמן חייתי אצל מאלבה. יודעת אני בוודאות שזו לא הייתה תקופה ארוכה. כל פעם שהגעתי לבקר את הוריי ששהו אצל משפחת אונגר, ניסיתי להבין מאמי מדוע הפרידו אותי מהמשפחה. במשך הזמן ששהיתי אצל ד״ר מאלבה נודע לי מדוע הוריי העדיפו לשלוח אותי לגור אצל ד״ר מאלבה ולא להיות איתם בבית משפחת אונגר. מסתבר שלמשפחת אונגר, המשפחה האמידה שהוריי נשלחו לגור ולחיות אצלם היה בית גדול בבנדין. זה היה מבנה שבו היו קרוב למאה חדרים. זה היה מבנה מפואר מאוד, ולכל חדר היו צמודים מקלחת ושירותים. בית עם מקלחת ושירותים בפולין באותה תקופה

זה דבר יוצא דופן. באותה תקופה היה דבר נדיר למצוא דירות עם שירותים ומקלחת צמודים. בדרך כלל השירותים והמקלחות היו בחצר, והיו משותפים למספר דיירים. מה עוד שלמקלחות מי הלך בכלל? היהודים נהגו באותה תקופה ללכת למקווה. בית הדירות הזה של משפחת אונגר היה מצויד היטב, ושימש בעיקר את סוכני המכירות של המשפחה. סוכנים אלה, שהתרוצצו במהלך השבוע בכל מיני מקומות, היו שבים בסוף השבוע לבית המשפחה, למעין סוף שבוע של מנוחה ונופש. הוריי, כאמור, קיבלו דירה בבנין זה, והם חששו מאוד שאני כילדה מתבגרת אסתובב בבית כזה בין כל כך הרבה גברים צעירים. ולכן הם העדיפו שאלך לגור אצל ד״ר מאלבה.

עובדה נוספת, שהתבררה לי בהמשך, שלא את כל המשפחות המגורשות מלייפציג, ואשר הגיעו יחד איתנו לבנדין, שלחו לגור אצל משפחת אונגר. את הוריי שלחו להתגורר אצל משפחת אונגר משום שהוריי היו בעלי מעמד, משכילים וגם הופעתם החיצונית הייתה מרשימה. גם בעת הביקורים שלי אצל הוריי בבית הדירות של משפחת אונגר דאגו הוריי שלא אמצא שם לבד, כי הייתי נערה מתבגרת, בצניעות אומר, הייתי גם יפה, והם דאגו לשלומי ולביטחוני, ולא רצו שאסתובב בחברת צעירים שהתארחו בקלרה גושי שבוע אצל אונגר.

הוריי ששקדו בכל תקופת חיי, שאזכה בחינוך טוב ולא אפסיד חלילה את שנת הלימודים, החלו להתעניין מהי המסגרת הטובה ביותר להמשך לימודיי. בבנדין הייתה, כאמור, קהילה יהודית גדולה, והיו בה כמה בתי ספר יהודים. אמי פעלה במרץ לרשום אותי בבית ספר להמשך לימודים. הגעתי להתגורר אצל מאלבה בחודש אוקטובר 1938. הייתה אז תקופת חופשה בבית הספר, ואחר כך הגיע חג המולד. רק לקראת חג הפסח של שנת 1939 התחלתי ללכת לבית הספר. מהר מאוד התברר לי שאני רשומה בבית ספר פולני. אני זוכרת היטב איזה דיון התקיים סביב הדילמה לאיזו מסגרת חינוכית שולחים אותי, האם לגימנסיה של שמעון פיירסטברג - שהיא בית ספר שמיועד ליהודים, או

לבית ספר עממי פולני. הוריי רצו מאוד שאלמד בגימנסיה ביחד עם ילדים יהודים. הדבר לא צלח בידם, משום שבגימנסיה הלימודים כרוכים בתשלום שכר לימוד גבוה. באותה תקופה לא הייתה להוריי היכולת לשלם את שכר הלימוד, מה עוד שלא ידעתי את השפה הפולנית, שהייתה אחת משתי שפות חובה שלמדו בגימנסיה, ולכן הוריי רשמו אותי לבית ספר פולני. אי אפשר לומר שלמדתי משהו בשנת הלימודים הזו. הראש באותה תקופה לא היה פנוי ללימודים, ובשבילי בית הספר היה רק מקום להכיר חברות חדשות. בבית הספר הפולני למדנו בנים לחוד ובנות לחוד.

את ימי הבגרות הראשונים שלי עשיתי בחברת בנות בעיר. היו לי חברות רבות. עם חלקן יכולתי לשוחח בגרמנית, ומאחרות למדתי פולנית. במקביל ללימודים בבית הספר הפולני הצטרפתי לתנועת נוער - "הנוער הציוני". בתנועה התרחב חוג חברותיי, והתיידדתי עם מספר נערות בנות גילי, שלא אחת צחקו לי שאני דוברת רק גרמנית. הם רצו ללמד אותי את השפה הפולנית לכתוב, לקרוא ולדבר. לי כאמור, היה קושי להסתדר עם השפה הפולנית. עד כמה שבנדין הייתה עיר יהודית תעיד העובדה שהיו בה בתי ספר יהודים רבים והייתה בה גם גימנסיה יהודית. גימנסיות יהודיות היו בעיקר בערים הגדולות, אך בעיר קטנה כמו בנדין הדבר נחשב לנדיר. בתנועת הנוער הכרתי נער יהודי בשם אברקום שלמד בגימנסיה אצל פייסטנברג, וממנו שמעתי סיפורים רבים על הגימנסיה. אברקום סיפר לי על הגימנסיה שבדרך כלל נמצאת רק בערים גדולות כמו בוורשה או בקרקוב, היות שבבנדין היו הרבה יהודים שלא רצו שהילדים שלהם ילמדו בבתי ספר פולניים, שמעון פיירסטברג נדבן עשיר בנה את הגימנסיה ברחוב אסקאגו. זה היה בנין מפואר ורחב היקף מצויד בכל אשר נדרש לתלמידים. שפת הלימודים בגימנסיה הייתה עברית ופולנית. שמה של הגימנסיה יצא למרחקים, ותלמידים בכל יישובי הסביבה הגיעו לשעריה לרכוש השכלה ודעת. מרבית תלמידי הגימנסיה השתייכו לתנועת הנוער של "הנוער הציוני".

מאז שעזבנו את לייפציג כל תקופת הלימודים הסדירה שלי נמשכה בסך הכל שלושה חודשים, משום שביום שפרצה המלחמה בחודש ספטמבר 1939 כבר לא היו לימודים סדירים. היו תלמידים שלמדו באורח פרטי, אך אלה היו תלמידים שלהוריהם הייתה היכולת לשכור עבורם מורה פרטי. בבית ספר פולני לא ניתן היה ללמוד גם משום שהגרמנים הטילו מגבלות על היהודים וגם משום שהיהודים היו לא רצויים בבית ספר פולני. לעומת זאת, חברתי סָלָה כוחן למדה בבית ספר פרטי עד שנת 1942. אני מעריכה שלהוריי לא היה די כסף לשלוח אותי לבית ספר.

במהלך חודש אוגוסט 1939 יצאנו מטעם תנועת "הנוער הציוני" למחנה קיץ. במהלך השהות במחנה הכרתי חברים וחברות רבים, ואף נוצרו בינינו קשרי ידידות. חלק מחברים אלה ידעו לדבר את השפה הגרמנית, משום שהם חיו באזורים הקרובים לגבול עם גרמניה. עיקר החברים שלי באו מהעיירה ביליץ הסמוכה לגבול הגרמני. במקביל לכך הבנתי שאין מנוס מאשר ללמוד את השפה הפולנית, והתחלתי ללמוד פולנית בסיוע חבריי וד"ר מאלבה. אני חושבת שפולנית היא שפה קשה, ועד היום הפולנית שלי איננה טובה. בתנועת הנוער הציוני נחשפתי לציונות האמיתית, ציונות עם ערכים ועם רצון להגשמה עצמית. היום במבט לאחור אני חשה שאת עיקר חינוכי הציוני קיבלתי במסגרת תנועת "הנוער הציוני". המדריך אריה בנטוב (משתייך כיום לארגון יוצאי בנדין בארץ) היה ראש הקבוצה שלנו. הוא היה מסיע אותנו למפגשי פעילות בדומברובה. למדנו היסטוריה ציונית, למדנו על ארץ ישראל, ובעיקר, קיבלנו חינוך. אני זוכרת כמה מוקסמת הייתי כשבנטוב סיפר לנו על קיבוץ תל יצחק, על 'הקבוצה' שקיבלה הכשרה בתנועה, ונסעה מבנדין לתל יצחק להגשים את הרעיון הציוני. בשלב מסוים כבר לא אפשרו לנו לצאת מבנדין לכיוון דומברובה לפעילויות של התנועה, ואז בנטוב דאג להביא את הבנות מדומברובה לבנדין. במסגרת הפעילות בתנועה התיידדתי עם ארבע בנות שגם הן היו בין המגורשות מגרמניה.

כששבתי הביתה בסיום מחנה הקיץ נודע לי מאמי שהיא מתכוננת לנסוע לגרמניה, וכבר השיגה את האישורים לכך. בדעתה של אמי היה לנסוע ללייפציג כדי לממש את רכוש המשפחה, לחסל את העסקים ולנסות למכור גם את הדירה שבה גרה משפחתנו. בנושאים אלה לא יכולנו לטפל לפני כן, כי כידוע הגירוש מלייפציג נפל עלינו כרעם ביום בהיר. הנסיעה תוכננה להתקיים בחודש אוגוסט 1938. שאלתי את אמי למה היא נוסעת, האם לא מספיק מה שעבר עלינו בזמן שגירשו אותנו, לא די לה במה שהגרמנים עשו ליהודים בליל הבדולח? מדוע לסכן את עצמה ואת כל המשפחה? אמי הייתה נחרצת: "אני נוסעת וזהו, צריך לנסות להציל את מה שניתן, ולחסל את מה שהשארנו שם. כי לשם לא נחזור יותר!"

אמי נסעה ואחרי כשלושה שבועות שבה חזרה לבנדין. קידמנו את פניה בהתלהבות ושמחנו שהיא שבה בשלום. כל כך השתוקקנו לשמוע מה קורה בגרמניה ומה קורה בלייפציג. אמי ישבה והחלה לספר לנו את כל מה שעבר עליה מהגעתה ללייפציג ועד חזרתה לבנדין. אמי הגיעה ללייפציג, והדבר הראשון שהעסיק אותה היכן להתאכסן. היא בחרה להתארח אצל חברתה מימי הילדות - גברת סקנין. דירת המשפחה המארחת לא הייתה גדולה במיוחד, ולכן העמידו החברים לרשות אמי מיטה לשינה. אמי סיפרה לחברתה על מטרת הגעתה ללייפציג, כולל על הכסף המוסתר. גב' סקנין הקשיבה ולא אמרה דבר. אמי ביקרה בשלב ראשון אצל עורך הדין שהיה אמור לטפל במימוש הזכות על הדירה שלנו. כשהגיעה אליו גילתה לתדהמתה שהוא לא עסק בכך בכלל, זאת משום שבבנק שבו התנהל חשבוננו, עיקלו את החשבון, ולא הסכימו להעמיד לרשותו כסף, וכן משום שעל הדירה הוטל עיקול.

מעורך הדין של המשפחה נודע לאמי שהדירה נמכרה במכירה פומבית על ידי הגרמנים כולל כל תכולתה. אמי הבינה שבעניין הדירה אין מה לעשות ואין מי שיהיה מוכן להקשיב לה, שלא לדבר על אפשרות להחזיר לה את הדירה או

את ערכה. אמי התחננה בפני עורך הדין שינסה לסייע בידה לאתר את כתובת המשפחה שקנתה את תכולת הדירה. לכך הסכים עורך הדין להירתם, ואחרי תקופה קצרה מסר לאמי את כתובת המשפחה. בסופו של דבר, כל מה שהצליחה אמי לעשות באותו זמן זה למצוא את המשפחה שקנתה את תכולת הדירה. הסתבר שלרוכש של תכולת הדירה יש חנות בעיירה קטנה לא הרחק מלייפציג.

אמי הגיעה לבעל החנות בעיר השכנה ללייפציג, והתעניינה אצלו אם הוא רכש את תכולת הדירה שנמצאת בלייפציג. בתחילה גילה האדם, שקנה את רכוש המשפחה, חשדנות ולא רצה לשתף איתה פעולה. אמי ניסתה לשכנע אותו שהיא בעלת הדירה, ואז הוא הסכים לשתף פעולה. לשאלת אמי אם הוא רכש את תכולת הדירה השיב בעל החנות בחיוב. לאמי נודע שהאיש עוסק בקניית רכוש מעיקולים, והוא מוכר אותו לאנשים אחרים. לשאלת אמי מה עשה ברכוש הספציפי שקנה מהדירה בלייפציג, השיב האיש שלמיטב זכרונו כל הרכוש נמצא עדיין בעליית הגג שבחנות. אמי התעניינה אצלו אם יסכים לשוב ולמכור לה את תכולת הדירה, ובמיוחד, את כלי המיטה והשמיכות שלהם יש לה קשר רגשי מיוחד. כיוון שעזבה את גרמניה בבהילות לא יכלה לקחתם עמה, וכעת היא שבה רק כדי לאתר אותם ולהשיב אותם לביתה. בעל החנות קפץ על המציאה וניאות למכור לאמי את כל מה שהיא חפצה.

קודם לביצוע העסקה ביקשה אמי לבדוק שאכן מדובר באותן שמיכות, ולכן ביקשה לראותן. בעל החנות הוריד את השמיכות מעליית הגג, היא ממששה את דפנות השמיכות וחשה שכל הכסף שהסתירה נמצא בדפנות. היא הודיעה לבעל החנות שאכן מדובר בשמיכות של המשפחה, והיא מוכנה לשוב לקנותן. אחרי שסגרו את העסקה שילמה אמי מקדמה על החשבון וביקשה מבעל החנות לארוז עבורה את כל השמיכות ושאר כלי המיטה, להשיב את הסחורה לעליית הגג ולאכסן אותן עבורה. בעוד יום יומיים תגיע עם רכב הובלה, תשלם את יתרת הסכום ותיקח את כל הסחורה.

אמי שכל כך האמינה בגברת סקנין, החברה שאצלה התאכסנה, בחרה לשתף אותה בכל אשר היא מתכננת לעשות. בין היתר סיפרה לה גם אודות השמיכות ואודות הכסף המוסתר בהן. אחרי יומיים החברה הציעה לאמי להצטרף אליה, ויחד עשו דרכן אל בעל החנות. אמי שבה ובדקה את "הסחורה", הסדירה את המשך התשלום, אמי וגברת סקנין העמיסו את הסחורה על רכב ההובלה שהזמינו והביאוה לבית חברתה. שם ישבו שתיהן והוציאו את כל הכסף שהיה מוסתר בדפנות. איני זוכרת כיום במדויק את כמות הכסף שמצאה אמי. יודעת אני בוודאות שזה היה הרבה כסף. משהו בסדר גודל של בין 20.000 ל- 40.000 מארקים גרמנים. סכום עתק באותם ימים.

אחרי הניסיון הכושל לקבל לידיה את הדירה או את שוויה, רווח מעט לאמי על שהצליחה לפחות להציל חלק מהכסף של המשפחה. כעת היא ניצבה בפני בעיה לא קלה, בעיה שאמי כלל וכלל לא צפתה, מה עושים עם כל כך הרבה כסף מזומן? היכן מחזיקים אותו? היכן מסתירים אותו? עדיין אינה יכולה לשוב לפולין, כי טרם השלימה את כל המטרות שהגדירה לעצמה טרם היציאה לדרך. אמי החליטה שהיא שומרת את הכסף קרוב ביותר אליה. בלילות הייתה מניחה את הכסף מתחת לסדין שעליו ישנה. לכל אשר הלכה הכסף היה צמוד אצלה לחזה אפילו לשירותים הייתה הולכת עם הכסף. לילה אחד הלכה לשירותים ושכחה לקחת איתה את הכסף. כששבה אמי למיטתה חשכו עיניה כל הכסף שהיה מוסתר מתחת לסדין נעלם. האם נעלם באותן דקות שבהן שהתה בשירותים, או אולי קודם? זאת לא יכלה לדעת. אמי הייתה משוכנעת שבעת העדרה מהחדר שום איש זר לא נכנס לדירה, ולכן החשד נפל על חברתה בעלת הדירה – גברת סקנין.

ככל שאמי ניסתה לשחזר את הדברים פחת הספק, והמסקנה הייתה אחת. הכסף נגנב כשאמי הייתה בשירותים, והגנב היחידי שהיה בבית זו השכנה -

גברת סקנין. לאמי כבר לא היה כל ספק בכך. אז יודעים מי לקח את הכסף, מה עושים עם המידע הזה? איך מגיבים? אמי פחדה לשאול את בעלת הדירה אודות הכסף, היות שהיא חששה שחברתה תכחיש את הדברים, מה עוד שהיא עלולה להסגיר את אמי לשלטונות הגרמנים. אמי החליטה בשלב זה לא לנקוט שום פעולה הן משום שפחדה מהסגרה, ואולי עברה בה מחשבה שמא חברתה תתעשת, מצפונה יציק לה והיא תשיב את הכסף. או אולי יימצא פיתרון כלשהו. "הפזיזות היא מהשטן", כך נהגה אמי לומר לא אחת, ולכן החליטה במצב הזה לא לנקוט שום פעולה שתסכן אותה, גם אם הדבר יעלה לה באובדן כל הכסף. חייה יקרים יותר.

למחרת נגשה אמי לביצוע המשימה השנייה. להוריי הייתה סחורה רבה שהוחזקה במחסן כלשהו בעיירה לא רחוק מלייפציג. אמי נסעה לעיירה ומצאה את המחסן שבו היו מאוכסנות שש מזוודות גדולות. אמי יצרה קשר עם הסוחר שאבי נהג לסחור איתו, והציעה לו לקנות ממנה את הסחורה. הסוחר לא היה מוכן לשוחח טלפונית עם אמי על העסקה או לנהל כל מסחר או משא ומתן באמצעות הטלפון. הוא הציע לאמי שתגיע אליו לאפולקה עם הסחורה. לאמי לא נותרה כל ברירה. היא שכרה שירותי הובלה ונסעה עם הסחורה לאפולקה אל הסוחר. אמי הגיעה לבית הסוחר והציגה בפניו את הסחורה. הסוחר התרשם מהסחורה והציע לאמי סכום של ששה מארקים על כל פריט. אמי נאלצה למכור את הסחורה במחיר הפסד כי לא היה לה מה לעשות בסחורה, וזאת למרות שידעה שערכה רב יותר, ובלבד שתקבל את הכסף ותשוב כבר לבנדין. העסקה נסגרה, הצדדים לחצו יד והקונה התכונן לשלם את התמורה במזומנים, וכבר החל למנות את הכסף. פתאום מאי שם מופיע בנו של בעל העסק, שכנראה היה קצין די בכיר ב- אס.אס. הוא שמע מאביו על פרטי העסקה ומיד הביע דעה נחרצת: הוא לא מסכים לפרטי העסקה כפי שסוכמו, והוא הציע את ההצעה הבאה: הם מוכנים לשלם לאמי רק 60 סנט לכל פריט! 60 סנט ולא ששה מארקים כפי שסוכם אך לפני מספר דקות. התשלום לא יהיה במזומן אלא בהמחאה בנקאית! ואם היא לא מוכנה

לכך אז... "אין עסקה!", כך בנחרצות אמר איש ה- אס.אס. וצרח על אמי שתיקח את הסחורה ותסתלק מביתם. אמי גילתה קור רוח, לא נבהלה מהצעקות של הבן, פנתה אל אביו ובלשון שקטה הציעה: היא מוכנה למכור את הסחורה גם תמורת 60 סנט לפריט, ובלבד שהיא תקבל את הכסף מיד ובמזומן. המשא והמתן נפתח מחדש. משא ומתן לא פשוט, ובסופו סוכם: בעל העסק קונה את כל הסחורה. אך מאחר שאין ברשותו כסף מזומן, היא תשוב אליו בעוד יומיים לקבל את התשלום. אמי חששה אפילו להביע דעתה שרק לפני מספר דקות בעל העסק החל כבר לספור את הכסף ובחוסר ברירה הסכימה לשני התנאים: למכור את הסחורה בעשירית מהמחיר שיכלה למכור, ולקבל מזומנים רק כעבור יומיים. בעת שאמי הסכימה לעסקה היא לא נתנה דעתה לתוקף אישור השהייה שלה בגרמניה, וכששבה לבית חברתה חשכו עיניה. אמי שוב ניצבה בפני דילמה לא פשוטה. תוקף אישור השהייה שלה בגרמניה עומד להסתיים באותו ערב.

אחרי שאמי הסכימה לעסקה, שבה לבית חברתה, הגברת סקנין, והודיעה לה שהיא נשארת אצלה עוד יומיים בטרם תעזוב את גרמניה. אחרי יומיים שבה אמי לבית הסוחר, קיבלה את הכסף, וכשהתכוננה לעזוב את בית הגברת סקנין, הפתיעה אותה שוב בבקשה לא צפויה שנאמרה בטון שאינו מותיר מקום לשום ספק: "אני חייבת לקחת את הילדים שלי לצרפת, ואין לי כסף לכך, ולכן לפני שאת עוזבת את הבית את חייבת לשלם לי 10.000 מארקים!". אמי הזדעזעה מהבקשה. זוהי סחיטה! זהו עושק! במלוא מובן המילה. ומי העושק, החברה הטובה ביותר של אמי. אמי כבר לא הופתעה. היא כבר ידעה עם מי יש לה עסק. אחרי שגברת סקנין גנבה את הכסף, דבר לא הפתיע בהתנהגותה. כשאמי ניסתה למחות על כך הבהירה החברה שלמעשה: "אין לך כל ברירה אלא לשלם! ומיד! ואם לא תעשי זאת עכשיו אני הולכת מכאן היישר למשרדי הגסטאפו ואלשין עלייך". כך, בנחרצות חתמה גברת סקנין את השיחה. ומה נותר לאמי לעשות במצב זה?

אמי עמדה מזועזעת מהתנהגותה של חברתה, הגברת סקנין. גם כשסיפרה לנו את הקורות אותה, וכשהגיעה לקטע של התנהגות חברתה, עיניה דמעו, התרגשות מיוחדת אחזה בה, המילים נעתקו מפיה. זאת לא הייתה אמי שהכרתי. אותה דמות נערצת של אם שדבר לא יכול "לשבור אותה", דבר לא יגרום לה לאבד את סבלנותה ואת קור רוחה, אך בזאת הפעם, כנראה הצליחו להרגיז אותה. אמי תיארה את המעשים השפלים של החברה, היא השתמשה במילים הקשות ביותר לתאר את התנהגותה, עד כדי כך שאמי הסכימה להשלים עם התנהגות הגרמנים, עם הגירוש, עם אובדן הבית והרכוש. היא הייתה מוכנה להתחיל הכול מהתחלה. אך דבר אחד לא יכלה לשכוח לעולם: "המעשים השפלים ביותר שנעשו לה - נעשו על ידי חברתה הטובה ביותר". עם זה אמי לא הייתה מוכנה להשלים.

עכשיו ניצבת אמי שוב בפני דילמה. האם לתת את 10.000 המארקים לגברת סקנין או אולי... גברת סקנין לא נתנה לאמי זמן רב לחשוב, ושוב חזרה על דרישתה הפעם ביתר תוקף: "או שאת נותנת לי כעת 10.000 מארקים או שאני הולכת לגסטאפו!" אמי הבינה שהפור נפל, ותמיד עדיפים החיים על הכסף. אמי שילמה לחברתה את עשרת אלפי המארקים שבקשה. ורק בקשה אחת נוספת ביקשה, שתבוא איתה למשרדי המשטרה כדי להאריך את תוקף השהות שלה בגרמניה בעוד יומיים. כשעשרת אלפים המארקים בתיק היד שלה, נלוותה השכנה לאמי אל תחנת המשטרה. ושם כמה זה היה פשוט, בתוך דקות ספורות הבקשה אושרה - הוארך תוקף אשרת השהייה בגרמניה, והפקיד הממונה על האישור עוד מצא לו זמן להתבדח עם אמי ואף הציע לה: "למה לך למהר גברת לנדסברג, למה לך למהר ולנסוע, המתיני עוד כמה ימים, אנו נכנסים לשם בקרוב ותוכלי להצטרף אלינו לפולין..."

שבועיים אחרי השיחה הבינה אמי את כוונתו של הפקיד. גרמניה פלשה לפולין והתחילה מלחמת העולם השנייה. אמי, כאמור, דחתה את ההצעה הנדיבה של הפקיד הממשלתי, קיבלה את אישור השלטונות להארכה של

יומיים, וכשהכול נראה כבר סגור מיהרה לשוב לפולין. עד שאמי לא עברה את הגבול, הייתה בחששות כבדים שמא גברת סקנין תלשין עליה ותסכל את תכניתה לשוב. אחרי שעברה את הגבול, עשתה אמי את חשבון הנפש האם כל הנסיעה הייתה כדאית? בסופו של דבר, נסעה לגרמניה להביא את רכוש המשפחה. היא התרוצצה, איתרה את הרכוש והכסף, סיכנה את חייה ושבה לפולין סחוטה ובידיים כמעט ריקות, ובעיקר, עם ההשפלה הקשה ביותר עת חברתה גברת סקנין סחטה אותה וגנבה ממנה בלי בושה.

כשאמי סיפרה את סיפורה הקשבנו לה קשב רב, כמעט שלא הפרענו לה במהלך דבריה, חשנו איך מצב רוחה משתנה כשהיא מתארת את הקשיים שעברו עליה, אך ראינו גם מעט אושר על פניה עת הצליחה לאתר את הכסף ואת הסחורה. נחמה אחת הייתה לאמי: היא נסעה בשלום ושבה בשלום, "זה הכי חשוב - העיקר החיים והבריאות", כך סיכמה אמי את חוויית שובה לגרמניה.

כשאמי חזרה לפולין עמדה בפניה בעיה נוספת, איך ממירים את מעט המארקים שהצליחה להביא מגרמניה לזלוטים (מטבע פולני). הדרך היחידה לעשות זאת היה באמצעות השוק השחור או האפור. להיכנס לבנק ולהמיר סכום כסף גדול (במימדים של אותה תקופה) זה דבר שלא היה מקובל בעת ההיא בפולין, ולכן את כל הכסף המרנו בשוק השחור. אמנם קבלנו מעט פחות מערכו הריאלי, אך יצאנו שבעי רצון מהעסקה. אמי החליטה להשקיע את מעט המזומנים ברכישת דירה. היא מצאה דירה חדשה בשכונת פוייז'ה בבנדין. זו הייתה דירה משותפת לנו ולמשפחה נוספת, דבר שהיה מקובל מאוד בפולין באותה תקופה. הדירה שנרכשה הייתה בת ארבעה חדרים, שני מטבחים קטנים ושירותים ומקלחת משותפים. הדייר השני שגר איתנו בדירה היה קצין בכיר בצבא הפולני שהיה נשוי, והיה לו ילד אחד קטן. אל הדירה החדשה נכנסנו המשפחה המאוחדת. לרשותנו עמדו שני חדרים ומטבח. חדר אחד היה מיועד להורים. חדר ליעקב ולמוריץ. לפאני, עד שעלתה ארצה,

הציבו מיטה ליד אחד הקירות, ובלילה היו מכניסים אותה למטבח, ושם ישנה, ואילו אני, הקטנה בת 14, ישנתי במיטה יחד עם ההורים. למרות הצפיפות אני חייבת לציין שהיינו מאושרים באותה תקופה, כי היה לנו בית משלנו, ויותר חשוב מכך, הייתה לנו מיטה שנוכל להניח בה את הראש ולישון בשקט.

אחרי שאמי השלימה את עסקת הדירה, ופתרה את בעיית המרת הכסף, היא החליטה שהיא צריכה למצוא מרגוע לנפש ולגוף, זאת כדי שתוכל להתמודד טוב יותר עם הגורל הלא כל כך פשוט שממתין לה כעת. בית הבראה קטן ושקט בעיירת נופש שנקראת פישקה באזור צ׳כוסלובקיה היה המקום ההולם את צרכיה. שבועיים שהתה אמי בנופש, והיא שבה הביתה בדיוק ביום בו פרצה המלחמה. גרמניה פלשה עם כוחות צבא לפולין. מטוסים גרמנים חגו גם בשמי בנדין, והחלו הפצצות מהאוויר על יעדים באזור שבו שהינו.

פרק ד׳- : גרמניה פולשת לפולין - תחילתה של שואה

בבנדין היו לי חיים טובים, זו הייתה תקופת ילדות די מאושרת. הצטרפתי לתנועת הנוער הציוני, והיו לי חברות וחברים. נראה היה שסוף סוף אני מצליחה למצוא את עצמי ולהרגיש טוב. שוב לא הייתי אותה ילדה שובבה ופרחחית, כפי שנהגו לכנות אותי. תקופה זו לצערי הייתה קצרה מאוד, כי באופן פתאומי, בתחילת חודש ספטמבר 1939 פרצה המלחמה, וב- 4.9.1939 הגיעו הגרמנים לבנדין. הדירה החדשה שרכשנו הייתה מחוץ ורחוקה מהרובע היהודי של בנדין, והיה לנו טוב יחסית לשאר היהודים שחיו בתוך הרובע. עם כניסת הגרמנים לבנדין החלו היהודים לחוש את נחת זרועם. מספר ימים אחרי שנכנסו לעיר שרפו הגרמנים את בית הכנסת המרכזי שהיה בתוך הרובע היהודי. רבים מהמתפללים, ששהו בבית הכנסת, לא הצליחו לברוח מהאש ונספו בשריפה. האש התפשטה מבית הכנסת במהירות, ומרבית בתי היהודים ברובע היהודי החלו להישרף. גם בניין המקווה נשרף.

אני לא הייתי ליד בית הכנסת כשזה קרה. גרתי רחוק מבית הכנסת, אבל את הלהבות ראיתי. התחלתי להתעניין מה קרה בדיוק, ואז נודעו לי הפרטים הבאים. זה היה במוצאי שבת כמה ימים אחרי שהגרמנים נכנסו לבנדין. קבוצת חיילים גרמנים פרצו את שערי הכניסה לבתים שניצבו בסמוך לבית הכנסת הגדול בבנדין. הם זרקו רימוני-יד, והורו לכולם לצאת מהבתים, בטענה שהיהודים ירו עליהם מתוך בית הכנסת. כ- 100 יהודים ברחו אל תוך בית הכנסת והתבצרו בתוכו. הגרמנים הגיעו אל בית הכנסת, והעלו אותו באש על יושביו. רבים מהיהודים המסתתרים מצאו שם את מותם. חלק מהמסתתרים ביחד עם אחרים התחילו לברוח לכיוון הגבעה. רבים אחרים הובלו ע״י החיילים הגרמנים, ונצטוו לעמוד ליד החומה החיצונית של הכנסייה. כל מי שנתפס ע״י הגרמנים הובא גם הוא סמוך לקיר החיצוני של הכנסייה. בצעד פרובוקטיבי הורו החיילים הגרמנים ליהודים להתחיל לברוח, וכשהתחילה המנוסה פתחו הגרמנים באש לכיוון הבורחים. רבים מהיהודים

מצאו שם את מותם, ואחרים הצליחו לברוח במעלה הגבעה לכיוון בית הקברות היהודי. חלק מהיהודים נכנסו לתוך הכנסייה, והסתתרו שם. אני זוכרת שהזכירו אז את הכומר של הכנסייה, שעזר לחלק מהיהודים להינצל מהגרמנים.

פחות משנה מהיום שגורשנו לפולין, ושוב אנו תחת שלטונם של הגרמנים. הם הלא לא רצו בנו ואף גירשו אותנו בבושת פנים מתחומי גרמניה. אם כך לשם מה הם רודפים אחרינו שוב? האם לא שבענו די את נחת זרועם? חרפת הגירוש שבה ועלתה מול עיני בכל עוצמתה. הזכרונות עדיין טריים. פחות משנה חלפה. העניין הזה של שריפת בית הכנסת הדליק אצלי נורות אדומות. נזכרתי מה עשו הגרמנים שנה קודם ליהודי גרמניה בפרעות ליל הבדולח. אז הבעירו הגרמנים מאות ואלפי בתי כנסת ברחבי גרמניה. נכון, מעשה זה נחסך מאיתנו, אך שמענו עליו בבנדין, ולא האמנו איך העם הגרמני שנחשב לעם תרבותי מעז לעשות דברים כאלה. עם תרבותי ששורף את מקורות ערש התרבות של עם אחר. שריפת בתי הכנסת בליל הבדולח, שריפת בתי עסק יהודים, שוד של רכוש יהודי, הרג ורצח של יהודים - כל זה נעשה באופן מאורגן. זו אינה פעולה של אספסוף, כפי שניסו הגרמנים לטעון. הכול היה מאורגן מלמעלה. פחד תקף אותי כששמעתי את הסיפור על בית הכנסת. האם זה הופך להיות מנהג אצל הגרמנים? מי יודע מה עוד מכינים לנו הגרמנים? שאלות אלו העסיקו אותי. לא אחת עסקנו במסגרת הפעילות בתנועה בחיפוש דרכים איך אנחנו הדור הצעיר נגיב אם הגרמנים ימשיכו בדרכים אלה. לא הגענו למציאת פתרון לבעיה.

ככה עברו עלינו החיים בבנדין. עדיין אין גטו, אבל היהודים חשים את נחת זרועם של הגרמנים בכל מקום. לאט לאט התחילו הגרמנים להטיל גזרות על היהודים. הם אסרו עלינו ללמוד בבתי ספר, אסור היה לנו לצאת מאזור המגורים שלנו. היינו חייבים ללכת עם סרט על השרוול ועליו מגן דוד. מדי פעם היו עוצרים יהודים ברחוב ומתנכלים להם, משפילים אותם. עד שיום

אחד התחילו הגרמנים לחטוף יהודים לעבודות כפיה. וכך התנהלה השיטה: הגרמנים היו מגיעים לאזור מסוים, מחליטים על אופלבה (מעין עוצר) - סוגרים את האזור, חוטפים אנשים, עושים סלקציה בין החטופים, ומתחילים לשלוח אותם למחנות עבודה בגרמניה.

חלק מהחטופים הושארו לביצוע עבודות כפיה בתוך בנדין. אותם יהודים הועסקו בשלב ראשון בסילוק פצצות. כידוע, בטרם כבשו הגרמנים את בנדין הם הפציצו אותה מהאוויר. חלק גדול מהפצצות לא התפוצצו והושארו בתוך השטח כנפלים. הגרמנים חילקו את קבוצת החטופים לעבודה בזוגות. לכל זוג יהודים נתנו אלונקה. לכל זוג הקצו שטח מוגדר, והם התבקשו לסרוק את השטח. כל פעם שאיתרו פצצה, היו מרימים אותה, שמים על גבי האלונקה, ומעבירים את הפצצה לשדה פתוח מחוץ לעיר. בין החטופים היה גם אחי מוריץ. אני זוכרת שיום אחד אחי מוריץ איחר להגיע הביתה. כששמתי לב לכך, פניתי לאמי לברר אם אחי הודיע לה שיאחר. אמי לא השיבה, אך ראיתי היטב את העצב בעיניה: "אוי מאמע, בטח הגרמנים תפסו היום את מוריץ ושלחו אותו לעבודה...", הצלחתי בסוף להוציא משפט מפי. רק בשעות הערב המאוחרות שב אחי מוריץ הביתה נסער וכולו מתנשף. מוריץ סיפר שבשעות הצהרים חטפו אותו הגרמנים לעבודה בסילוק פצצות. הוא עבד מספר רב של שעות, ניצל הזדמנות שלא שמו לב אליו והצליח לברוח.

ישבנו והקשבנו לסיפורו: "כשהלכתי ברחוב", סיפר מוריץ, "הקיפו הגרמנים את האזור שבו הייתי, הכריזו על עוצר, והתחילו לצוד את היהודים. ניסיתי להתחמק, וזה לא עזר, גם אותי תפסו. הם צירפו אלי בן זוג, נתנו לנו אלונקה, והתפקיד שלנו היה להסתובב בעיר לחפש פצצות, להניח על האלונקה ולעשות 'הלוויה' לפצצות גרמניות שלא התפוצצו. 'הייתי נושא המיטה' של הפצצות שלא התפוצצו. לקחנו אותן לשדה פתוח, ושם קברנו את הבר-מינן..." לאחי מוריץ היה הומור מיוחד. צחקתי להומור של מוריץ עד שאמי החלה נוזפת בי, ואמרה לי שאין זו העת לצחוק, והחלה מיד לנחם ולהרגיע את מוריץ שבכל

זאת היה עדיין נסער: "אם בסופו של דבר הצלחת לשוב הביתה בריא ושלם ממשימה זו, אז... גם זו לטובה", כך סיכמה אמי את השיחה בטרם שלחה אותי למיטה.

יום אחד הגיע לביקור בבנדין המושל הנס פרנק. הנס פרנק היה המושל של שטח החסות שנשאר אחרי חלוקת פולין בין גרמניה לברית המועצות. לשטח הזה קראו גנראלגוברנמאן. הנס פרנק הגיע לבנדין כדי להכריז שעל היהודים להתארגן ולצאת לעבודה בגרמניה. מיותר לציין שלא היו מתנדבים לכך, אולם על הגרמנים זה לא עשה רושם. לי לא הייתה ברורה אז מטרת בואו, וגם כיום אינה ברורה משום שבנדין היא מחוץ לתחומו של הנס פרנק. יתכן שבא אלינו רק להכניס בנו פחד - ואת זה הצליח לעשות היטב. מיד עם הסתלקותו שוב החלו הגרמנים לחטוף יהודים ולשלוח אותם למחנות עבודה בגרמניה. שני אחיי יעקב ומוריץ היו קורבנות של הגרמנים. בחודש דצמבר 1939, שלושה חודשים אחרי פרוץ המלחמה תפסו את אחי מוריץ ושלחו אותו למחנה עבודה בגרמניה. הוא עבד שם באיזה מפעל, ושהה בשאר הזמן במחנה העבודה (איני זוכרת את שם המחנה). חשוב לציין שזה עדיין לא היה מחנה ריכוז אלא מחנה עבודה. בתקופה הראשונה לא היה לנו כל קשר איתו. אולם יום אחד קיבלנו ממנו מכתב, ונודע לנו שהוא נמצא בגרמניה כי לקחו אותו לשם לעבודה. רק כאשר הגיע לביקור ראשון בבית, נודע לנו שהוא נמצא במחנה עבודה, וכמה קשה לו שם.

כשראיתי את מצבו החלטתי להתחיל לשלוח לו מכתבים וחבילות. כל שבוע הייתי שולחת לו חבילה ובה: אורז, סוכר, סולת ודברי מאכל נוספים. את החבילה הייתי שולחת באמצעות הדואר הגרמני. גם זו לא הייתה משימה פשוטה, כי כדי להגיע לבית הדואר הגרמני הייתי נאלצת להיכנס לשכונה הגרמנית - שכונה בה גרו רק גרמנים. לנו היהודים היה אסור להיכנס לשכונה הגרמנית, אבל היה לי ביטחון רב. הייתי מכינה את החבילה, אורזת אותה היטב, מורידה את סרט השרוול מהיד, שאותו היינו חייבים לשאת תמיד,

ואסור היה לצאת לרחוב בלעדיו, רוכבת על אופניי אל תוך השכונה הגרמנית, ומבית הדואר הייתי שולחת את החבילה לגרמניה. בכל פעם ששלחתי למוריץ חבילות לא ידעתי בוודאות אם הן מגיעות אליו או לא. שנים לאחר שהסתיימה המלחמה סיפר לי מוריץ שבהתחלה הגיעו אליו מספר חבילות, אבל תקופה ארוכה לא קיבל שום חבילה. מוריץ גם המשיך וסיפר שלדעתו, ועל כך גם דיברו במחנה העבודה, היות והיה קושי בהשגת מזון במחנות העבודה, נהגו הגרמנים לקחת את החבילות לעצמם. כל זה היה עדיין תקופה טובה. עדיין הגרמנים לא הראו לנו את כל מה שהם יודעים לעשות.

מוריץ זכה לקבל חופשה פעמיים. בפעם הראשונה זה היה בפסח. כשניצב בפתח הבית נדהמנו למראה החיצוני שלו. הוא עמד מולנו והתגרד בכל הגוף. מהר מאד התברר לנו פשר הדבר. הוא היה מלא בכינים. "אני מלא בכינים ובביצי כינים, אנא אל תתקרבו אלי, אני מוכרח קודם כל לפשוט את בגדיי ולהתנקות..." ואז הוריד מעליו אל כל בגדיו, וניצב מולנו עירום כביום היוולדו. לבקשתו מיהרה אמי והביאה לו בקבוק נפט. זוכרת אני את המקלחת שעשה בכניסה לבית. בעודו עוסק בטיפול בעצמו ניגשתי אני לבגדיו שאותם הניח בצד, לקחתי אותם ומיהרתי להשרות אותם בתוך פח נפט. לא יכולנו להרשות לעצמנו באותה תקופה לקנות לו בגדים חדשים, מה עוד שהבגדים הללו היו עדיין במצב שהוא יכול היה לשוב וללבוש אותם. בהמשך כיבסתי לו את הבגדים, זו הייתה מלאכה לא קלה, כי אז לא היו לנו מכונות כביסה כמו היום. הכול עשינו בשתי ידיים.

גם התנהגותו של מוריץ הייתה שונה ממה שהכרנו. אני זוכרת איך בליל הסדר כשהסב איתנו לשלוחן, החל לתור באצבעותיו אחרי פירורי מצות שנפלו מידינו או מפינו אל השולחן, הוא היה מלקט אותן ואוכל. אמי לא יכלה להתאפק והעירה לו על כך: "מוריץ, יש הרבה מצות על השולחן מדוע אתה אוסף ואוכל את הפירורים, אתה יכול לקחת מצות כמה שתרצה..." ומוריץ בשלו: "אתם, כנראה, לא יודעים מה זה אוכל, מה חשיבותם של הפירורים

הללו, מה זה להיות רעב ואין לך מה לאכול, אסור לזרוק דבר, יש לאכול הכול, אפילו עם הקליפות". בגמר החופשה הוא שב לגרמניה אל המחנה. רק כאשר היינו בגטו ומאוחר יותר בעת שהייתי בבירקנאו הבנתי על מה מוריץ דיבר, ומה חשיבותם של אותם פירורים לאדם רעב.

ביום בהיר אחד חטפו הגרמנים גם את אחי יעקב. אם איני טועה זה היה בתחילת שנת 1942, וגם אותו שלחו למחנה עבודה קוזל (Kozal). משם הוא לא שב. כשהסתיימה המלחמה וכשהתחלתי לחפש אותו ולבדוק מה עלה בגורלו, הגעתי למבוי סתום. ההערכות שלנו היו שהוא נספה בבירקנאו או במקום אחר בתאריך לא ידוע. איש לא ראה אותו מאז.

בינתיים הוקם הגטו בבנדין. משפחתי נאלצה כמו כל יהודי בנדין לעזוב את הבית שלנו ולעבור לגטו. הגטו הוקם בשכונה מרוחקת וענייה - שכונת קָמְיוֹנְקָה. באותה תקופה השכונה הייתה מרוחקת מבנדין, והיא שכנה על גבעה גבוהה, וממנה ניתן היה לראות את בנדין. לפני המעבר לגטו נאלצנו לשהות מספר ימים אצל דודתי חנה. כעת איני זוכרת מה הייתה הסיבה לכך.

המעבר לגטו והמגורים בצפיפות עשו את שלהם. הדבר הראשון שזכור לי מהגטו זה שתקופה קצרה אחרי שנכנסנו לגטו התחלנו להתגרד. הסתבר לנו שאנו מלאים בכינים. אני זוכרת איזה מרדף היינו מנהלים אחרי הכינים. כשראינו שבמאבק זה אנו עלולים להפסיד, החלטנו שאין מנוס מאשר לשטוף את גופנו בנפט. את כל הבגדים שלבשנו הסרנו והשרינו בתוך נפט. לאחר מכן שפשפנו את כל האזורים הרגישים בגוף בנפט, וכך הרגשנו מעט הקלה מהכינים. ריח של נפט רדף אחרינו לכל מקום, אך מהצרה הזו שנקראת כינים נפטרנו.

בשלב הראשון כשהגטו הוקם הוא נחשב לגטו פתוח. הוא לא היה מוקף חומה או גדר. ועדיין יכולנו איכשהו לנוע בו בחופשיות. יום אחד אבי חלה וקיבל

שיתוק בצד הימני של הגוף. הזמנו לו רופא; רופא שטרם עבר את ההתמחות שלו, וטרם היה רשאי לטפל בחולים. אך המציאות הכתיבה שנשכור את שירותיו, כי זה מה שיש. הרופא הגיע, בדק את אבא והאבחנה הייתה: אבא סובל מלחץ דם גבוה, ואם לא נמהר להשיג לו תרופה שתוריד לו את לחץ הדם הוא עלול למות. לשאלתנו השיב הרופא שהתרופה היעילה ביותר לאבי היא "תרופת העלוקות", ומהי אותה תרופה? עלינו להשיג באופן דחוף עלוקות כדי שימצצו לו את הדם, ובדרך זו יגרמו ללחץ הדם לרדת לתחום הנורמאלי. לשאלתי היכן ניתן להשיג עלוקות השיב לי הרופא: עלוקות לא ניתן לרכוש בימים אלה במקומות מסודרים. ניתן אולי להשיג כמות קטנה בשוק השחור.

היינו מוכנים לשלם כל סכום, ובלבד שנשיג עלוקות לאבא. בסופו של דבר, הצליח הרופא להשיג לנו מספר עלוקות. כעת ניגשתי ללמוד איך לטפל באבא באמצעות העלוקה. תחילה יש להצמיד את העלוקה לעורק הראשי המצוי בצד ימין של הצוואר, לאפשר לה להתמקם היטב, וכשהיא מתמקמת היטב על העורק, יש להניח לה למצוץ את הדם. הייתי מסיימת בצד ימין ומעבירה את העלוקה לצד שמאל של הצוואר, מניחה אותה על העורק הראשי, ומאפשרת לה למצוץ את הדם. בכל התהליך הזה הייתי שמה לב כיצד העלוקה מתנפחת מדמו של אבי. אז הייתי מורידה את העלוקה מאחיזתה, סותמת את החור שהשאירה בשתי אצבעות ידי. הרופא אמר שאין צורך בטיפול יום יומי אלא רק כאשר אבא מרגיש לא בטוב. ואכן למדתי לפי מצבו של אבא מתי הוא זקוק לטיפול, ואז הייתי מטפלת בו באמצעות העלוקות. באותן רגעים חלפה בראשי המחשבה: "הנה כאן ברגעים אלה התחלתי את לימודי הרפואה שלי".

גרנו בגטו במבנה ארוך. בשלב המעבר לגטו לא אפשרו לנו הגרמנים לקחת הרבה דברים לגטו, ולכן נאלצנו לבחור רק את הדברים ההכרחיים. בין יתר הדברים שלקחנו לגטו היו שני ארגזים גדולים של חפצים ובגדים שהבאנו מגרמניה. אני זוכרת איך לאט לאט החל המזון אוזל בגטו ולא ניתן היה להשיג אפילו מצרכים בסיסיים. מחוץ לבנדין ומחוץ לגטו הייתה חווה הכשרה

חקלאית של "החלוץ הלוחם" שעסקה בין היתר בהכשרת הנוער לציונות להגשמה ולעליה לארץ ישראל. החווה הייתה באזור השרודולה (שרודולה היא שכונה בבנדין בקרבת קמיונקה, שם הוקם מאוחר יותר הגטו של יהודי בנדין). בלילות הייתי נוהגת ללכת לחווה בשרודולה, שהייתה מרוחקת כ- 4 ק"מ משכונת קמיונקה. בשבילי כנערה צעירה המרחק היה נראה גדול. אני זוכרת שהיה לוקח לי שעות להגיע לשם. מיותר להדגיש שהוריי לא ידעו לאן אני הולכת. בחווה זו חיו, גרו וגם עבדו חברי תנועת הנוער של "החלוץ הלוחם". הם גידלו בחווה ירקות ופירות. מדי פעם הייתי לוקחת איתי לחווה סחורה שאמי הביאה מגרמניה, ומחליפה זאת תמורת מזון וזאת ללא ידיעת הוריי.

אבי, כאמור, היה חולה ומשותק. אמי עסקה בפעילויות שונות בגטו. שני אחיי יעקב ומוריץ נחטפו למחנות עבודה, ועלי הוטלה המשימה לדאוג לפרנסת המשפחה. בשלב ראשון השגתי את האוכל בחוות ההכשרה של החלוץ, מאוחר יותר הייתי מוכרת פריטים שונים שהבאנו מגרמניה ומשיגה לנו מזון. אמי התפלאה כיצד אני מצליחה להשיג מזון, ולא אחת שאלה אותי: "שרה'לה, מהיכן את משיגה את האוכל?". נמנעתי מלספר לה את האמת, שאני מנהלת עסקות חליפין, וזאת כדי לא לצער אותה. אך תמיד הייתי חוזרת הביתה עם אוכל.

בין יתר הדברים שהיו בארגזים שהבאנו מגרמניה, היו מוּפִים. מוּף הוא מעין שרוול ארוך, תחליף נוח לכפפות של היום. עשוי צמר והוא פתוח משני צדדיו. בימי הקור של אירופה היינו מכניסים את הידיים משני צידי המוף, וכך היינו מחממים אותן. נודע לי שמוף כזה שימש לא רק לחימום הידיים אלא נשים רבות בגרמניה נהגו להסתיר בתוך המוף סכומי כסף. אני זוכרת משפט שתמיד הייתי שומעת אותו מאמי: ***"יש מוף יפה ויש מוף פחות יפה, אבל מוף הוא תמיד מוף"***. מאמי נודע לי שבשלבים מסוימים במסע הנדודים שלנו נהגה להסתיר כסף ותכשיטים בתוך המוף. יום אחד לא היינו בבית, וכששבנו בערב הביתה גילינו שביתנו נפרץ, וכנראה גנבים נכנסו אליו. אמי רצה מיד אל

הארגזים שהבאנו מגרמניה, וכשחזרה משם הייתה חיוורת. הסתבר לנו שהגנבים לקחו מארגזי הבגדים את כל המופים. הוריי הפכו את הבית וחיפשו בכל מקום אפשרי בבית, אך לא נמצא דבר. אמי החליטה שהיא רוצה לחפש גם מחוץ לבית: ״אולי הגנבים לא יודעים מה זה המוף ולמה הוא משמש... ויתכן שזרקו אותו מחוץ לבית בקרבת מקום...״, כך אמרה אמי והציעה שנצא ונחפש מחוץ לבית. יצאנו לסרוק את השטח ואחרי כמה דקות חזר אבי ובפיו בשורה: ״כל המופים נמצאו לא הרחק מהבית...״. אמי רצה לעברו, פתחה את המופים ומצאה בהם את כל הכסף והתכשיטים. ״הגנבים לא לקחו דבר״, כך סיכמה אמי את האירוע ופרסה בפנינו את המופים ואת תכולתם. אמי פקדה עלי להתחיל לשמור על המופים כי זה הביטחון שלנו, ולכל אשר נלך חייבים לקחת אותם איתנו ולהשגיח עליהם. הם העבירו אליי את האחריות על המופים ועל תכולתם, כשאמי מוסיפה: ״אנו כבר זקנים, מצבנו רק מחמיר. את היא התקווה שלנו, ולכן עלייך לשמור על הרכוש, כי זה כל מה שנשאר לנו״. היום בדיעבד, ככל שאני מהרהרת בדבר, אני חשה את גודל האחריות שהטילו עלי הוריי - להיות השומרת על המופים זה אינו דבר של מה בכך, כי זהו כל רכוש המשפחה, זה הגורל שבכוחו להכריע אם נחיה או נמות. תחושת האחריות שליוותה אותי מאז הייתה עצומה. חשתי שזהו ״טכס הבגרות שלי״ טכס שבו הוריי הכריזו באופן רשמי שמכאן ואילך גורל המשפחה נתון בידי. האם מישהו מסוגל כיום להבין את גודל המשימה שהוטלה עלי? האם אני הנערה המתבגרת שעד כה ראיתי את עצמי סמוכה לסינרה של אמי, ואשר בטכס קצר ורב משמעות נאלצתי לקבל עלי הרבה יותר מאשר שמירה על המופים. חשתי שאני נכנסת ברגע זה אל עולם המבוגרים מבלי שבכלל מישהו הכין אותי לכך. מכאן ואילך הוכרז רשמית שאני אחראית לא רק לגורלי אלא לגורל הוריי. טכס זה היה מעין הצהרה שתמו ימי הילדות שלי, ומכאן ואילך חל שינוי בתפקוד המשפחה. מהיום אני ממלאת את תפקיד ההורים, ועלי לדאוג לכל מחסורם, וגם לא לשכוח את עצמי. ניצבתי המומה מול הוריי, ובחרדת קודש ״קיבלתי את התפקיד״.

לא די במצב הקשה ששרר בגטו, הרעב, הצפיפות המחלות, השיתוק של אבי, המחסור במזון. על כל אלה נוספו השמועות. הייתי אומרת שהשמועות היו הקשות מכל. חלק מהשמועות התבהרו במשך הזמן כאמת, אבל מרבית השמועות התבדו. הדבר הקשה מכל היה לדעת מתי מדובר בשמועה ומתי במצב אמיתי. יום אחד פשטה שמועה בגטו שהגרמנים מתכננים לנקות את הגטו מיהודים ולהכריז עליו כיודנריין - משמע "מנקים" את הגטו מיהודים. שמועה זו הגיעה תקופה קצרה אחרי שהגרמנים החלו לצמצם את גבולות הגטו. עלי לציין שהפעם נמצאו מספר סימנים שיכלו להראות את כוונתם האמיתית של הגרמנים: ראשית, החליטו להעביר את כל היהודים מהגטו הגדול, שהיה בשכונת קמיונקה, אל הגטו הקטן, שהיה בסמיכות לתחנת הרכבת. מדי פעם הייתי צופה לעבר תחנת הרכבת ורואה רכבות נכנסות ריקות לתחנה ויוצאות לדרכן עם יהודים. גם משפחתי נאלצה להעתיק מקום מגורים אל האזור החדש. בבנין שהקצו לנו למגורים קיבלנו דירה בקומה הרביעית. גרנו ארבע משפחות בדירה אחת. לחדר שעמד לרשותנו, ואותו חלקנו עם עוד משפחה, הייתה רק מיטה אחת. מיטה שעליה ישנו הוריי, ואני נאלצתי לישון מתחת למיטה. המצב לא היה שונה גם אצל משפחות אחרות, ולמדנו איך לחיות גם בתנאים קשים כאלה - העיקר שאנו חיים.

בדירה לא היו שירותים, ואת צרכינו נאלצנו לעשות בדליים. כל כך קשה לי לתאר את התחושה הזו שאנו חולקים חדר עם משפחה אחרת, ואני נערה מתבגרת נאלצת לא אחת להתערטל ולעשות צרכיי לעיני זרים, שלא לדבר על כך שאני עושה זאת גם לעיני משפחתי. בתנאים אלה ששררו בדירה היה קשה לשמור על ניקיון או על היגיינה, אבל למדנו להשלים עם המצב, כי תמיד חשבנו שיכול להיות גרוע יותר - והעיקר הוא שאנו בחיים.

כשהתרבו השמועות על קיצו הקרב של הגטו בבנדין דאגתי שיהיה למשפחתי בונקר למסתור. הבונקר היה חדר לא גדול שאותו מצאתי. בחדר הזה היה פתח, את הפתח הסתרתי באמצעות ארון בגדים. לא ניתן היה להיכנס לחדר,

או לצאת ממנו בלי להזיז את ארון הבגדים. הבונקר היה בתוך הגטו הקטן. כשהתרבו הסימנים החלטתי לקחת את הוריי ולעבור איתם לבונקר. היות שאבי היה חולה ומשותק, נאלצתי לסחוב אותו על גבי, כשאמי הולכת לצידנו, וכך הבאתי את המשפחה אל הבונקר. אני לבשתי חלוק לבן כמו של אחות כדי שמי שיראה אותי יחשוב שאני אחות המטפלת בחולה. החלוק הלבן עד כה סייע לי רבות, בעיקר בתקופה של גירושים. אלי לא הגיעו. מתחילת אוגוסט 4319 נעשו מספר גירושים מהגטו, ובכל הפעמים הללו הצלחתי להציל את הוריי ואת עצמי מהגורל הזה.

אמי ביקשה שאנסה לחלץ גם את הבת של דודתי וגם את הדודה מהגטו. שבתי אל הגטו, וראיתי חייל גרמני. סיפרתי לו שאני אחות, והוטלה עלי משימה לחלץ ילדה חולה מהגטו. הוא אפשר לי להיכנס לתחומי הגטו, וגם סייע בידי למלא את המשימה שהייתה לא יותר מפרי דמיוני הקודח. חזרתי אל הגטו, ניגשתי לדודתי ואמרתי לה: "את תעשי את עצמך מעולפת, ואני אוציא אותך ואת הבת שלך מהגטו". נשאתי את הילדה על ידיי ויצאתי אל הגרמני... סיפרתי לו שאמה של הילדה התעלפה ברגע שראתה שאני לוקחת את הילדה שלה. "אולי תעזור לי להוציא גם את האמא שלה, ואני אדאג אחר כך להחזיר את שתיהן". הופתעתי הן מתשובתו החד משמעית והן מהמהירות שבה ניתנה: "טוב בסדר", הוא אמר. בתוך תוכי חשבתי איך, בלי מחשבה מיוחדת או אולי מטוב לב, ניתן לחלץ אנשים מהגטו. העיקר הוא שהצלחתי להוציא גם את דודתי וגם את בתה מהגטו. מדודתי "המעולפת" ביקשתי שתחזיק חזק בגב שלי ותישען עלי, ואני אסייע בידה לצאת יחד עם בתה. ואכן הוצאתי את שתיהן, והעברתי אותן לא רחוק מהמקום שבו מצאה משפחתי את הדירה בקומה הרביעית.

הבאתי דוגמה זו כדי להראות שהלכידות החברתית החלה מעט להיפרם, ואנשים בעת הזו החלו לדאוג לעצמם בלבד. נכון, למביט על העניין מהצד נראה שמשהו נפרם בחברה היהודית. ואני חשה צורך להזהיר, חלילה, מפני

הפעלת שיפוט מוסרי כלפי מי שהיה שם, ודאג בעיקר לעצמו ולמשפחתו. במבט לאחור אין בלבי כל ספק, שבטרם יהרגו אותנו וישלחו אותנו לעולם הבא דאגו הגרמנים לסכסך בינינו, לעורר מחלוקות ולהצית את אש השנאה בין אדם לחברו. אני שהייתי שם וחשתי היטב את שיטת ה - "הפרד ומשול", שבה נקטו הגרמנים, באה להצית ריב ומדון בין אדם לחברו כדי שנעסוק בעמנו ונניח לגרמנים להוציא לפועל את כוונותיהם הזדוניות. בחרתי לספר על הדרך שבה חילצתי את דודתי ובתה מהגטו, ולמעשה, בדרך זו הצלתי לא רק את חייה, אלא במקביל סיכנתי את חיי שלי, שלא לדבר על גורל הוריי (שהיו תלויים בי). בהמשך אספר כיצד אותה דודה הפנתה לנו עורף כשהיינו בבירקנאו.

יום אחד שמנו לב שאל הגטו מגיעים כוחות גרמנים גדולים. ידענו מניסיון העבר ומשמועות שמכל המקומות הגרמנים "מנקים מיהודים", ואחרי שהם מסיימים את המלאכה, הם ממשיכים הלאה אל מקום נוסף. אנחנו ידענו משמועות שכך נהגו בקרקוב, בראדום וגם בוורשה. ידענו גם שהגטו שלנו הוא בין האחרונים שנותרו לפינוי, שכן לכל אותם גרמנים שמגיעים לבנדין יש לדאוג למגורים ראויים. זו גם אחת הסיבות שנאלצנו לחלוק דירת מגורים אחת בין ארבע משפחות.

אני מגיעה כעת ל- 8.8.1943. משפחות רבות כבר שולחו מהגטו. משפחתי הייתה בין האחרונים שנותרו בגטו. בבונקר שבו שהינו התחלנו לחוש מחסור במים, ולכן הודעתי לאמי שבדעתי לצאת מהבונקר ללכת להביא מים ולהתעניין מה קורה בבונקרים האחרים. שוב שמתי עלי את החלוק הלבן ויצאתי לדרך. כבר ביציאה מהבונקר הבחין בי חייל גרמני ושאל אותי: "לאן את הולכת"? השבתי "אני זקוקה למים, ואני הולכת להביא מים". "האם את יודעת שכעת אנו נמצאים בשלב קלרה גושי של חיסול הגטו?", שאל. השבתי לו ש"אותי היהודים לא מעניינים, וכל מה שאני צריכה כעת זה מים". תוך כדי דיבור עם הגרמני שמתי לב לסרט שהוא נושא על שרוולו. מהסרט הזה

הבנתי שהגרמני הוא מלייפציג. שאלתיו מיד האם הוא מלייפציג, והאם התגורר בניקולאי שטראסה. במקום להשיב הוא שאל אותי בחזרה: "מהיכן את מכירה את ניקולאי שטראסה בלייפציג?" אמרתי: "אני נולדתי בלייפציג, וגרתי במקרה ברחוב ניקולאי שטראסה". "באיזה מספר?" הקשה הגרמני. כשהשבתי לו הרגשתי שנוצר איזה קשר בינינו, קשר שאני חייבת לנצל כדי להיעזר בו כדי להציל את הוריי מהמשלוח הקרוב.

"האם את זקוקה לעזרה כלשהי? האם אני אוכל לעזור לך?" במקום להשיב נקטתי גם אני תכסיס שהוא נקט קודם, והשבתי לו בשאלה: "במה אתה יכול לעזור לי?" והוא מיהר להשיב: "אני יכול להציל אותך". "טוב, בסדר, אבל אני רוצה שתדע שיש לי גם הורים - אבא ואמא, ושניהם מסתתרים בבונקר".

הגרמני אישר לי לקחת את אבי למקום מסוים. שבתי לבונקר, חילצתי את אבי, והבאתי אותו למקום אחר. נתתי לו דלי עם מים ואמרתי לו שימתין לי, שעוד מעט אשוב אליו. "אני משאירה לך דלי עם מים תשתה כמה שאתה צריך, רק בבקשה לא לשפוך את המים". לאחר מכן שבתי שוב לבונקר, ושם מצאתי את אמי. סיפרתי לאמי אודות הגרמני שפגשתי, ואמרתי לה שהוא מוכן לעזור לנו לצאת מהגטו. בין אם זה יהיה כרוך בתשלום או בכל תמורה אחרת, אני מוכנה לעשות הכול, ובלבד שאציל אתכם. סיפרתי לאמי שכבר חילצתי את אבא, וכבר לקחתי אותו למקום מסוים. אמי שאלה: "נו, טוב, אז יצאנו מהגטו, לאן נלך? הרי אבא לא יכול ללכת בכוחות עצמו, ואני איני מוכנה בשום אופן להשאיר את אבא לבדו וללכת איתך. אני הלכתי עם אבא תקופה כל כך ארוכה, ולא אפרד ממנו לעולם. אני נשארת איתו!" לא היה כל מנוס אלא לקחת גם את אמי לאותה נקודה שבה השארתי את אבי סמוך למגרש שממנו גורשו היהודים ברכבות לבירקנאו.

רבים שואלים אותי אם בתקופה שהייתי בגטו, ידעתי שהרכבות שיצאו מבנדין נוסעות לבירקנאו? והאם ידעתי שבירקנאו זה מחנה השמדה? אני

ידעתי בוודאות שכל הרכבות שיצאו מבנדין נסעו לבירקנאו, וידעתי גם שבירקנאו זה מחנה השמדה. הכרתי אדם מסוים מבנדין שנסע באחד הטרנספורטים, הגיע לבירקנאו והצליח לברוח מהמחנה. האיש חזר לבנדין וסיפר לנו באחד מהמפגשים של תנועת הנוער הציוני, שכל הרכבות נוסעות לבירקנאו, ושם הורגים יהודים בגזים. וכשסיים לספר את סיפורו הוא נתן לנו עצה: "תברחו מהרכבת לא חשוב לאן, העיקר, אל תגיעו לבירקנאו, כי שם שורפים את היהודים".

הבעיה הקשה ביותר עבורנו הייתה שאנחנו, הוריי ואני, ידענו בדיוק מה זה בירקנאו והאמנו לו, אבל היו הרבה אנשים שלא האמינו לו. אחרי שאמי התעקשה ללכת יחד עם אבא, הבאתי אותה למגרש היכן שהשארתי את אבא קודם לכן. דאגתי למלא להם את הדלי מים, ואמרתי לאמי שימתינו לי, אני הולכת לבדוק מה מצב החברים שלי שמסתתרים בבונקרים, אולי אצליח לארגן משהו. בשלב ראשון הגעתי לבונקר של תנועת גורדוניה. הקשתי קוד מסוים שהיה ידוע לי, והם פתחו עבורי את הדלת. סיפרתי להם שבקרוב בנדין הופכת ליודנריין, וכמעט לא נותרו יהודים בבנדין ושאלתי אותם אם הם זקוקים שאביא להם דבר מה. הם הודיעו לי שהם נשארים בינתיים בבונקר, ויתכן שהם ינהגו כפי שנהגו לוחמי גטו וורשה. אנחנו ידענו מה בדיוק קרה בוורשה. הגיעו מספר יהודים שהצליחו לברוח מהגטו, וסיפרו לנו על המרד בגטו וורשה. ביקרתי בעוד בונקרים של תנועות הנוער הציוניות כמו, הצופים, או בפרהייט, והבנתי שהם ממתינים לשעת כושר, והם ינהגו כפי שנהגו לוחמי גטו וורשה.

אחרי שסיימתי את הסבב בבונקרים של תנועות הנוער הציוניות שהכרתי, עמדתי נדהמת ולא הבנתי מדוע כל תנועה דואגת רק לעצמה. מדוע הם לא מתלכדים ביחד. יצאתי מהבונקר של תנועת פרהייט, ישבו שם כ- 50 חברים, היה להם בונקר גדול, אבל דאגו רק לעצמם, כך זה היה גם אצל האחרים. לכל בונקר שהגעתי סיפרתי להם שבנדין כבר כמעט יודנריין, והם עדיין ישבו

והמתינו לשעת כושר. גם אני אמנם הייתי במחתרת, אבל הפעילות שלי הייתה די מצומצמת. לא מילאתי תפקיד מיוחד. הייתי עושה בעיקר שליחויות, מביאה ולוקחת חומר או נפט ממקום למקום. הייתי כזו "קטנה" למרות שכבר מלאו לי 18 שנים, ויכולתי למלא הרבה תפקידים במחתרת.

אחרי הסבב שעשיתי בבונקרים שַׁבְתִּי לנקודת הריכוז בכיכר שבגטו הקטן, ושם מצאתי את הוריי. מילאתי להם את הדלי במים. שוב פגשתי את החייל הגרמני. הוא שאל אותי מה קורה עם הוריי. הודעתי לו שהם בשום אופן אינם מוכנים לברוח מהגטו, ומי שמובילה את ההתנגדות זו אמי, שאינה מוכנה ברגעים הקשים שעוברים על אבי להשאירו לנפשו. הגרמני שאל: "האם את רוצה שאבריח רק אותך מחוץ לגטו?" תשובתי הייתה חד משמעית ונחרצת, "אני נשארת עם הוריי ולכל אשר ילכו אלך איתם". אני מוכרחה לציין שזו אינה ההזדמנות הראשונה שנקראה בדרכי למלט את עצמי מהגטו. היו לי הזדמנויות רבות קודם לכן, ואף היה לי מקום שאליו יכולתי ללכת. מה שהנחה אותי בכל הזמן הזה הוא העובדה ששני אחיי, מוריץ ויעקב, כבר נמצאים במחנה ריכוז, ומישהו צריך להישאר עם ההורים לשמור עליהם ולדאוג לצרכיהם. תמיד עוברת לך המחשבה בראש - אולי המלחמה תסתיים, והם ישרדו. הוריי צעירים הם, בקושי מלאו להם 50. הם כל הזמן דאגו לנו, והעניקו לנו הכול. האם בשביל הסיכוי אפילו הקטן ביותר שיש להם להינצל לא אשאר איתם?

את רצף המחשבות קטעה תנועה פתאומית. פתאום ראיתי עשרות גרמנים בידיהם רובים מגיעים לכיכר וצועקים לעבר היהודים: 'מהר מהר ללכת לרכבות... תיקחו את הדברים שלכם ותלכו מהר לרכבות'. שוב סחבתי את אבי על גבי, אמי הלכה לצדי, וכך עשינו דרכנו אל הקרון. זו הייתה רכבת משא, והקרון היה קרון שמיועד להובלת בהמות. לא היו בקרון חלונות או פתחי אוורור. שמתי לב שאנשים רבים נדחסו לקרון, והגרמנים האיצו בנו כל הזמן: 'מהר מהר' צעקו ללא הרף. לא די בצפיפות שהייתה בקרון בשל הכמות

הרבה של האנשים שדחסו הגרמנים לקרון, עכשיו נוספה צרה נוספת, רבים מהם הביאו איתם את מטלטליהם, דבר שהגדיל את הצפיפות, ויצר מצב בלתי אפשרי. ההעמסה הסתיימה, והרכבת יצאה לדרך.

בעודי מפלסת דרך בתוך הקרון חשבתי על תלאות הגטו ואת הרישום העמוק שהשאירו בתודעתי, רישום ששום גלגלי זמן לא יכולים למחוק. ככל שאני נדרשת לדבר, אני חשה את הקרביים שלי מתהפכים. איך נאלצתי להתמודד כל יום מחדש כדי להשיג מעט מזון, כדי לטפל באבי החולה, כדי לסייע בידי אמי בדאגותיה לגורל המשפחה. ניסיתי בצורה ציורית ככל שיכולתי לתאר ולהמחיש מעט מה היו חיי הגטו, כל זאת כדי להביא לידיעת מי שלא היה שם מהו גטו. מהי משמעות רעב, צפיפות, מחלות, התמודדות בלתי פוסקת לשרוד, והגרוע מכל, הידיעה שסכנת גירוש מרחפת מעליך. לא אחת שאלתי את עצמי בשביל מה לסבול? לשם מה לחיות? בעודי מהרהרת בכך, נשמעה צפירת הרכבת, והרכבת יצאה לדרך.

פרק ה׳: היעד אושוויץ - בירקנאו

אנו בתוך הקרון, הרכבת יוצאת לדרך. מהו היעד? איש אינו אומר לנו. די במבט אחד אל תוך הקרון כדי להבין שהיעד אינו מחנה עבודה. האנשים בקרון דחוסים. חודש אוגוסט, חם, מחניק, צפוף, זקנים, חולים, גברים, נשים וטף, משפחות משפחות. משתדלים להיות ביחד, לגונן זה על זה, הורים על ילדיהם, צעירים על המבוגרים. לא צריך היה לנחש הרבה מהו היעד. כיוון הנסיעה אמר הכול - היעד הוא בירקנאו, ובירקנאו משמעו מוות. האם אלה השעות האחרונות של חיינו? האם נצעד בהשלמה עם גורלנו? האם יש עוד מה לעשות כדי לדחות את הקץ? האם הסיכוי להציל את ההורים עדיין קיים? האווירה בקרון – היא אווירת נכאים, אווירת דיכאון. הרכבת עצרה פעמים רבות בדרך אל היעד, והיו לכך סיבות רבות: לפני כל מפגש עם מסילה אחרת עצרה הרכבת שלנו, ונתנה לרכבות אחרות לחלוף על פניה. אנשים קפצו במהלך הנסיעה מהקרונות, וניסו לברוח, אך כדורי המרצחים השיגו אותם. שוב הרכבת האטה, והגרמנים שניצבו במקומות שונים פתחו באש לעבר הבורחים. מי שלא נהרג מפגיעת כדורי הגרמנים שבר את רגליו במהלך הקפיצה מהרכבת. מהקרון שלי איש לא קפץ, ואיש לא ברח. הנסיעה מתארכת. תקווה קטנה בלב, אולי בכל זאת לא לוקחים אותנו לבירקנאו, הלא המרחק מבנדין לבירקנאו הוא לא יותר משעת נסיעה אחת ברכבת. כך זה בימים רגילים. האם ימים אלו ימים רגילים הם? אחרי שהסתיימה המלחמה הזדמן לי לפגוש אחד מהאנשים שברחו מהקרון (שמו לא זכור לי) בדרך לבירקנאו וממנו נודע לי על רבים שנהרגו מכדורי הגרמנים בעת הבריחה, או נשארו נכים בגופם מריסוק עצמות בעת הקפיצה מהרכבת תוך כדי נסיעה. למרות כל הסבל שעבר עליהם נחמה אחת הייתה בפיהם, לפחות נותרו בחיים.

נכון שהלכנו "בשקט" אל הקרונות, נכון שלא התנגדנו על ידי מעשה פיזי. למי בכלל היה הכוח להתנגד מול הגרמנים, שהיו גם רבים וגם חמושים, וירו ללא כל אבחנה במי שניסה לעשות משהו. כל אחד ניסה להיות הכי רחוק שיכול היה מן הגרמנים. הצפיפות בקרון הייתה נוראית, ובכל זאת אנשים רבים המשיכו לעלות לקרון. הגרמנים דחקו בנו מאחור. עכשיו לך ותתאר לך את המצב הבא: הנסיעה נמשכה יום שלם, ואולי אפילו קצת יותר - איבדנו בדרך את מושג הזמן בקרון. החודש הוא חודש אוגוסט - קיץ. חם בחוץ, חם ומחניק בתוך הקרון. אין פתחי אוורור. שני דליים בצד הקרון, ואנשים כבר החלו לעשות צרכיהם בדלי. ריח הזיעה נמהל בריח הצרכים. אם לא די בכל אלה, העצבות על פני האנשים אמרה הכול. כפי שציינתי, ידעתי מהו היעד וידעתי מה ממתין לנו, אך בכל זאת הייתה תקווה. תקווה, שאולי כל שסיפר לנו המדריך על האיש שברח מבירקנאו הוא לא יותר מאשר פרי דמיונו. זה לא בדיוק כמו שמספרים. אולי נינצל? אולי תיגמר המלחמה בטרם יגיעו אלינו? תקווה, גם אם היא קלושה, תמיד נשארת תקווה, והיא הנותנת לנו את הכוחות להתמודד עם המצבים הקשים ביותר. נכון, באותם רגעים היו גם מצבים לא נעימים. הסולידאריות מעט נפגמה. רוח האחווה פינתה מקום לייאוש, לניכור. פתאום אנשים החלו לדאוג רק לעצמם, וגילו את הפן המכוער של האדם. חלק התנהגו ממש כמו חיות.

בתוך תוכי ידעתי את היעד, ידעתי לאן נוסעים. במסגרת הפעילות בתנועת הנוער הציוני דיברנו על הנושא, ונאמר לנו מפורשות שהרכבות מבנדין יוצאות לכיוון בירקנאו. יום אחד סיפר לנו המדריך בתנועה על בחור בשם יוסלה רוזנבך בן בנדין שברח מבירקנאו וחזר לבנדין. המדריך שלנו ציטט את דבריו לגבי בירקנאו: '... תברחו עד כמה שאתם יכולים - שורפים את האנשים - שורפים את היהודים...'

מרבית האנשים בגטו ששמעו את הדברים לא רצו להאמין. עכשיו כשאני עומדת בקרון ומגוננת על הוריי אני מתחילה לחוש את השבר הגדול. אותנו

לקחו ברכבת משא בקרון של בהמות. ביקשתי מהוריי שנהיה ביחד ולא ניפרד. בפינה אחרת של הקרון הייתה גם משפחתה של הדודה גֶנֶנְדֶה אברמוביץ, בעלה - אברהם (אלתר) בִּתה סָלָה ובנה אייזיק. לדודתי גֶנֶנְדֶה הייתה בבנדין מסעדה. משהו דומה יותר לבית מרזח שבו ניתן היה לקבל גם אוכל. בית המרזח היה בסטארה רינקו - כיכר העיר בבנדין. עיקר הלקוחות שלהם היו יהודים ואיכרים. ממקום עומדי שמתי לב שגם הדודה מגוננת על ילדיה, ודואגת לקרב אותם לחלון כדי שיהיה להם אוויר. אך מי יכול היה בכלל לחשוב על הנוסעים האחרים בקרון, כאשר כל מעייני נתונים להוריי.

הקרון היה כל כך דחוס שלא ניתן היה לנשום. בגלל הצפיפות הנוראה לא יכולנו לזוז. אותי עניין באותם רגעים רק דבר אחד, איך אני מגוננת על הוריי. תפסתי יוזמה, העמדתי את אבי סמוך לדופן הקרון ליד הדלי, אמי פילסה דרך, וגם היא הצטרפה אלינו, ואני ניצבתי בין הוריי לבין דופן הקרון. בדרך עמידתי יצרתי מרווח בין הדלי מחד גיסא ובין דופן הקרון מאידך גיסא, ובין שאר האנשים, כך שלאבי ולאמי נוצר מרווח מחיה שאפשר להם לנשום ולא להימחץ בשל צפיפות הנוראה בקרון. דאגתי שאמי תהיה קרובה אלי ושיהיה לנו אוויר לנשימה. אין לי מושג כמה זמן נמשכה הנסיעה, אבל אני זוכרת שהיא ארכה זמן רב. הרכבת לא נסעה ישירות לבירקנאו, אלא כל פעם נסעה קצת ועצרה, נסעה ועצרה.

הרכבת עצרה. הסתכלתי החוצה מבעד לחרכי הקרון, וראיתי תחנה, מבנה. שום שלט שיבשר מהו היעד שלידו נעצרנו. הדלתות נפתחו. נשמנו לרווחה. סוף סוף רואים אור יום. סוף סוף ניתן לנשום אויר צח. אך מיד מתחיל מחול השדים: "מהר מהר, החוצה החוצה, להשאיר את הדברים ולרדת...", כך בצעקות קידמו את פנינו הגרמנים שניצבו על הרמפה. אני עדיין שקועה במחשבותיי איך וכיצד אני מורידה את אבי המשותק מהקרון לרמפה. חששתי לבריאותו, לגורלו, ולכן המתנתי עד שאנשים רבים פינו את הקרון. נשאתי אותו על גבי, וירדתי יחד איתו אל הרמפה כשאמי נשרכת מאחרינו.

כשירדתי עם אבי מהקרון, ראיתי שהגרמנים מתחילים להפריד בין גברים לנשים. את הגברים שלחו לצד ימין ואת הנשים ואת הילדים לצד שמאל. אני מסתכלת סביבי, סורקת את האזור, ואיני רואה כל מבנה, פרט למבנה קטן של התחנה. חשש כבד התגנב ללבי, לאן הגענו? הלא יוסלה רוזנבך אמר לנו שבירקנאו זה מחנה עם בלוקים, וכאן אתה ניצב בתחנת רכבת ומסביבך רק גרמנים, אנשי אס.אס. על הרמפה הבחנתי גם בכמה יהודים בבגדי פסים מסייעים להם לעשות סדר ולהרגיע אותנו. זיהינו את האנשים כיהודים, ניסינו לדבר איתם ולשמוע מהם מהו המקום הזה, והם לא ענו לנו.

ואז הגיעה הפקודה. על כל הגברים לעמוד בצד ימין, נשים וילדים בצד שמאל. לא הבנתי מדוע מפרידים בינינו, אבל מהר מאד הבנתי שחייבים לעשות את מה שאומרים הגרמנים. יש למלא כל פקודה, ואני, שכל הזמן דאגתי להוריי, נקרעתי כעת בתוך תוכי. פניתי לאבי ואמרתי לו: "אבא, אני מרגישה שלא אוכל עוד לעזור לך, אתה צריך ללכת היכן שהגברים עומדים, אתה תצטרך לדאוג לעצמך". סייעתי לו ללכת עד למקום שעמדו הגברים, ועוד בטרם הספקתי להיפרד ממנו הגיע הגרמני וצעק עלי ללכת מיד למקום ששם עומדות הנשים. כשאני מתרחקת מאבי עוד הספקתי לצעוק לכיוונו: "אבא, איני יודעת אם אראה אותך עוד, תשמור על עצמך..." והגרמני, עם כלב נובח שקשור לרצועה שהחזיק בידו, קטע אותי והורה לי ללכת לצד של הנשים. עוד מבט אחד לכיוון אבא, נפנפתי לו בידי לשלום, ועשיתי דרכי לכיוון הנשים, כשאני תרה במבטי היכן נמצאת אימא.

זיהיתי את אמי בין המון הנשים שניצבו על הרמפה. התקרבתי אליה, וראיתי שהיא כבר מצאה את מקומה על הרמפה בצד של הנשים. מהסיפורים ששמעתי עד עכשיו על בירקנאו הבנתי שעוד מעט תתחיל הסלקציה. ראיתי קצין גרמני מוקף בהרבה אנשי אס.אס. עומד בשקט וממתין שנסתדר. התקרבתי לאמי שעמדה יחד עם אחותה (הדודה גננדה) ובת הדודה סלה. זה היה אות מבשר רעות. כאילו קול פנימי לחש לי: "שרה, שמרי על אימך, הולך

להיות כאן משהו לא תקין". תחושה, שכעת איני מסוגלת לתת לה מענה. פניתי מיד לאמי והזהרתי אותה מפני אחותה (דודתי): "אימא, שלא תעיזי לקחת את בת הדודה שלי איתך. אמא שלה צריכה להחזיק וללכת עם הילדה שלה, ואת תלכי אתי!" אמי החלה מעט להתרחק מאחותה. אני בינתיים הורדתי את החלוק הלבן שעדיין היה עלי, מתחתיו היה לי חלוק שחור. הלבשתי את אמי בחלוק השחור, התחלתי לצבוט את אמי בלחייה ולעסות לו מעט את הלחיים כדי להוסיף להן מעט צבע. אמי הייתה בסך הכל בת חמישים, נאת מראה, יפה, ורציתי שתיראה מעט יותר צעירה מגילה. אחרי שסיימתי במלאכה עם אמי, ניגשתי לטפל בעצמי. לבשתי את החלוק הלבן, ובטרם התחלתי לדאוג לעצמי שמתי לב, שאת אשר יגורתי בא לי: אני רואה את דודתי ניצבת לידי, ובתה סלה לא לידה. די היה במבט קצר. וראיתי את הילדה צמודה לאמי, ושתיהן ניצבות לפני מנגלה בסלקציה. רצתי לכיוונה של אימי כשאני צועקת לעברה כמו מטורפת: "אימא, בשביל מה את עושה את זה? תרחיקי את הילדה ממך...!" ואז התרחשו שני דברים: חייל גרמני דחף אותי בכוח לתוך השורה ולא אפשר לי להתקרב לעבר אימי, ומרחוק ראיתי את מנגלה שהספיק בינתיים לשלוח את אמי עם בת דודתי לצד ימין, הצד שאליו שלח את הזקנות ואת הילדים. הבנתי שהמצב אבוד, ואין מה לעשות. מרגע זה פעלתי כמו אוטומט. התייצבתי מול מנגלה, עצרתי את נשימתי לא להרבה זמן, במבט הציני, המתנכר והקר, לתוך עיניי סקר את גופי, וכהרף עין סימן לי ללכת שמאלה. בעודי פוסעת לצד שמאל ראיתי את דודה גננדה מתייצבת מיד אחרי בפני מנגלה, וגם אותה הוא שולח שמאלה בעקבותיי.

עובדה אחת, שעליה שמעתי מהמדריך שלנו בתנועה, התבררה לי כעת כנכונה עת ניצבתי על הרמפה. אותה רמפה שבפי האסירים היהודים זכתה לכינוי "יודן ראמפ" - רמפת היהודים. אותה רמפה שגורלם של יהודים רבים לשבט או לחסד (זמני) נחרץ! כעת כשאני ניצבת עליה ורואה במו עיני, כיצד אותו מנגלה או כל רופא אחר שהחליף אותו במלאכת הסלקציה, חורצים גורלו של אדם בלי להניד עפעף. די בתנועת אצבע פשוטה: שמאלה לחיים, ימינה לעולם

הבא. מכאן ואילך כבר היה ברור שכל אותן שמועות שהתרוצצו בגטו מקבלות כעת את המשמעות האמיתית שלהן. משמעות שהיא אחת: גורלו של מי שאינו צעיר או כשיר לעבודה נחרץ. כשראיתי כיצד אותה אצבע שולחת את הילדים הזקנים, החולים וכל אלה שלא ראויים להמשך החיים אל הצד הימני. לאן לוקחים אותם, עדיין איני יודעת ועדין לא כל כך ברור לי. כל עוד שזה רחוק ממך ואינו נוגע בך או בבני משפחתך, אתה עדין מחזיק מעמד, עדין יש בך תקווה. למרות ששוחחתי על כך עם אמי והזהרתיה להתרחק מהאחיינית שלה, היא לא עשתה זאת. ראיתיה אוחזת בידה של בת דודתי, וצועדת אתה לצד ימין, לצד שאצבעו של מנגלה שלחה אותם אליו. האם אמי מבינה שברגעים אלה ממש גורלה נחרץ.

איני יודעת אם אמי ידעה זאת. איני יודעת גם אם הדודה גננדה ידעה זאת. אני רק יכולה להעריך שהיא ידעה מה שהיא עושה. או אולי דודה גננדה ראתה מה מתרחש על הרמפה, והיא דחפה את הבת שלה לכיוון אימי. מה שהכי מדהים בעניין זה - זו התנהגות הילדה. במקום להיצמד לאמה, הילדה נצמדה לאמי. וחמורה שבעתיים היא העובדה שהילדה, כך בכל אופן הבחנתי ממקום עומדי, לא ניסתה באותם רגעים אפילו לחפש את אמה. הדבר כל כך חרה לי, ולא יכולתי להתאפק עת הטחתי בדודה שלי: "בגלל הבת שלך אימא שלי הולכת כעת לגזים" – תגובת הדודה הייתה ספונטאנית: "מהיכן את יודעת שגם בלי הבת שלי היא לא הייתה הולכת לגז"?

את אשר יגורתי בא לי. לא יכולתי לסלוח לעצמי על מה שקרה. איך זה שהדבר שציפיתי לו וכל כך חשדתי שיקרה בכל זאת קרה? תחושת אשמה זו אינה מניחה לי עד היום. המהירות והפתאומיות שבהן התרחשו הדברים מנעו ממני את היכולת לנסות להציל את אמי. אני מביטה ימינה ואני רואה מרחוק את אמי כשהילדה צמודה אליה. לידי בצד שמאל הדודה גננדה. לי כבר היה ברור שאלה הרגעים האחרונים שאני מביטה לכיוון אמי. המחשבות על הרגע שבו איבדתי את אמי אינן מניחות לי עד היום הזה. כמו שלא הניחו לי אז עת

עמדתי על הרמפה וראיתי איך אני מאבדת את אמי. דמותה של אמי תמיד ניצבת לנגד עיני: אישה צעירה ונאה. נראית יפה יחסית לנשים אחרות שנשלחו לצד שמאל – לצד החיים. איך היא עשתה את הטעות הנוראית שכל כך הזהרתי אותה מפניה? איך היא לקחה איתה את הילדה? את בת אחותה הקטנה. לקחה? אולי הדודה שלי היא 'שדחפה' את בתה לזרועות אמי? מהיכן היו הכוחות לילדה לעזוב את אִמָּהּ ולהיצמד אל אמי? עד כדי כך שאפילו לדקה לא עזבה אותה על הרמפה. בסך הכול, הילדה הייתה בת עשר. מאוחר יותר על גבי אותה רמפה מקוללת התבהרה לי התמונה. התברר לי גודל האסון שחוויתי - איבדתי את הוריי - איבדתי את אבי ואת אימי. דודתי שניצבה לצדי ניסתה לדבר אתי, אך אני התעלמתי ממנה ולא רציתי להקשיב לה עוד. הסתכלתי בה במבט של בוז, כי לא יכולתי להאמין למראה עיני - כיצד היא כאימא יכולה ומוכנה להקריב את בִּתָּהּ ואת אחותה כדי שהיא תחיה. הלא מספר פעמים עמדתי במצב דומה עם הוריי, ויכולתי לברוח ולהציל את חיי. לרגע לא התלבטתי היכן מקומי באותם רגעים - תמיד לצד ההורים כדי שלעולם לא יישארו לבד. ודודתי... בחרה להציל את חייה. דודתי, אחות אמי הייתה הבת הצעירה במשפחתה. אמי, כאמור, הייתה כבר כבת חמישים, ולה ארבעה ילדים: פאני הבכורה, מוריץ, יעקב ואני שרה, ואילו לדודתי היו שני ילדים: סלה בת העשר שנצמדה לאמי, וביחד הלכו למותן, אייזיק בן השתים עשרה שבהמשך נודע לי ששרד את השואה, אך לא ידוע לי מה עלה בגורלו אחרי שהסתיימה המלחמה.

כל כך הייתי עסוקה באמי, שלא נתתי את דעתי מה קורה עם אבי. כאשר אמי כבר לא הייתה מולי, ודמותה נעלמה מנגד עיני התחלתי לחפש את אבי, סרקתי את כל קבוצת הגברים, אך גם אותו לא ראיתי עוד. באותם רגעים גיליתי שאיבדתי גם את אבא וגם את אימא. הייתי קרת רוח. כל רגש ניטל ממני בשעה שעמדתי על הרמפה, וניסיתי להבין ולהפנים מה חש מי שכל עולמו חרב עליו ברגע אחד, ברגע שבו הוא מגלה שאיבד את הוריו. גם היום כשאני נזכרת באותם רגעים נוראיים, נצבט לבי, חושיי כנראה כהו. אומר זאת

בפשטות: בדקות הראשונות זה לא עשה לי דבר מיוחד, כנראה, הייתי בהלם, או אולי לא הצלחתי להפנים את המצב. הייתי ממוקדת באותם רגעים רק בעצמי, איך אני מתגברת ושורדת. רק כשהתחלתי להבין ולהפנים את העובדה שלמעשה באותן דקות איבדתי הן את אבי והן את אמי, חשתי בגודל האובדן, חשתי שלא אראה עוד את הוריי, חשתי שבאותו רגע לקחו לי את היקר מכול. יותר מההלם שבו הייתי שרויה, הייתי צריכה את כל כוחות הנפש כדי לא ללכת בעקבותיהם, כדי לשרוד. ניהלתי מאבק עז גם מול הגרמנים, אבל ובעיקר, עם עצמי. מחשבה אחת בלבד העסיקה אותי מכאן ואילך, איך אני שורדת.

אינני יודעת כמה זמן שהיתי על הרמפה. כמה זמן ארך לעכל את גודל האובדן. מה קורה באותם רגעים סביבי. שריקה חדה קטעה את חוט מחשבותיי. אני עדיין ניצבת על הרמפה. הסלקציה הסתיימה. את הנשים והילדים לקחו לאן שהוא. עוד הספקתי לראות איך הם מעמיסים אותם על משאיות שעזבו במהירות את המקום. אחר כך, באותה שיטה לקחו גם את הגברים, ואז הגיע התור שלנו. התחילו להצעיד אותנו לכיוון בירקנאו. אני חושבת שהלכנו כחצי שעה. חצי שעה שבעיניי נמשכה כנצח, חצי שעה שבה חשבתי רק על נושא אחד; לאן לקחו את הוריי. האם אשוב לפגוש אותם בתוך המחנה שאליו מוליכים אותנו? האם אספיק להיפרד מהם, לומר להם תודה על כל מה שעשו למעני? להודות להם על שמונה עשרה שנים שבהן העניקו לי אהבה וחיים? לשוב ולנשק את אמי, כפי שנהגתי לעשות בכל פעם שעשתה דרכה למקום כלשהו? להסתכל בעיניו של אבי ולהתנצל בפניו שאני, בתו הצעירה, שכל כך דאג לה, ברגעים המעטים שהיינו ביחד על הרמפה לא יכולתי לסייע בידו? דמעות הציפו את עיני. בכיתי בכי שקט. אינני יודעת בכלל איך מצאתי את עצמי בתוך המחנה. מפי האסירים שהיו שם הבנתי שאנו נמצאים בבירקנאו. דבר ראשון שעשינו כשהגענו למחנה היה להתעניין מה הגרמנים עשו עם הגברים, הנשים והילדים. האם המשאיות הגיעו לכאן או נסעו למקום אחר? התמונה האמיתית התבהרה לי מאוחר יותר: שאלתי את כל מי שפגשתי האם

ידוע לו מה עשו עם האנשים שהגיעו במשאיות. התשובה הייתה קצרה וחד משמעית: "...תביטי לעבר עשן המשרפה. הם כעת בדרך לשמים...". איבדתי את הוריי, ולא אשוב לראותם. איך חיים עם מחשבה כזאת איני יודעת. גם זמן להרהר בכך לא נותנים לך, כי מיד מוליכים אותך לתוך בלוק, ומכאן ואילך עליך לציית לכל מה שאומרים לך.

בעודי סוקרת במבטי את המחנה הבנתי שהכניסו אותנו למחנה הראשון הוא מחנה הנשים. הכניסו אותנו, את כל הנשים, לאולם גדול, והורו לנו להתפשט עירומים לגמרי ולהניח את כל הבגדים שלנו בערימה במרכז האולם. זו הייתה פקודה חדה וברורה, והבנו מהטון שבהם נאמרו הדברים, שאוי לה למי שלא תקפיד לבצע הוראה זו. באותם ימים אני כבר בת 18, נערה מתבגרת. עיני סורקות את הנשים בצריף, ואני מזהה רבות מהנשים שהגיעו איתי מבנדין, ואני צריכה כעת להתפשט לעיני כולן. קשה לי לתאר כעת מה הרגשתי באותם רגעים, כי אינך עושה את הדברים מתוך בחירה אלא מכורח הנסיבות. לאט לאט אתה מתחיל לעכל שאתה נמצא במקום לא נורמאלי. אתה מתחיל להיות חלק מהמקום, חושיך נעשים כהים יותר, ואתה פועל כמו אוטומט. אמרו להתפשט אז התפשטנו, והנחנו את הבגדים בערימה במרכז הצריף. לאחר מכן ניגשה קצינת אס.אס. גרמנייה, פרסה שמיכה במרכז החדר וצוותה על כל מי שהיה לה זהב, כסף, שעון או תכשיט כלשהו להניח על השמיכה, ואוי ואבוי למי שתיתפס כשברשותה דבר כזה. אחרי שהגרמנייה סיימה לדבר ניגשו חלק מהנשים והניחו על השמיכה את הדברים שהביאו איתן. מיד ראיתי איך קבוצת נשים שנשאו על זרוען סרט שרוול, ועליו רשום 'קאפו' התחילו לעבור בינינו, לדחוף ידיים לכל מיני איברים מוצנעים בגוף ולחפש אם מישהי הסתירה דבר מה. כשקרבו אלי, נשימתי נעתקה ממקומה. כשהגעתי לבירקנאו הסתרתי בפי הטבעת יהלום של טבעת שקיבלתי מאמי. מאוד חששתי בעת החיפוש שימצאו את זה, ואז הייתי יכולה להיות בסכנת חיים. כשהקאפו התקרבה אלי, קפאתי על מקומי. הרהור חלף בראשי האם להוציא ולמסור להם את היהלום או להשאירו להסתכן כעת, ומי יודע אם

בעתיד לא יציל את חיי אותו יהלום, שכעת נראה חסר ערך לחלוטין. הימרתי על היהלום, או בעצם הימרתי על חיי, והחלטתי החלטה של שנייה אחת - לא אמסור את היהלום! הקאפו ניגשה אלי, שאלה אם אני מסתירה משהו. השבתי בשלילה, והיא מיד התחילה לחפש על גופי העירום ודחפה גם אצבעות. נשימתי חזרה לתפקוד נורמאלי, רק כשהתרחקה מהמקום מבלי שמצאה דבר. החיפוש היה שטחי, ולא היה לה כל סיכוי למצוא את היהלום.

את השלב הראשון בתהליך הקליטה למחנה עברתי בשלום. מכאן לקחו אותנו "למספרה". הובלנו לעבר קבוצת נשים שישבו על שרפרפים. התיישבנו כל אחת מול "הספרית" שלה, שמיד החלה במלאכת הכנסתנו בסוד המחנה. "הספרית" שלי עשתה מלאכתה בנאמנות. אפילו שערה אחת לא הותירה על גופי. הרגשתי מושפלת! הסתכלתי סביבי וראיתי כיצד נראות הנשים ללא שיער. הייתי כל כך אדישה לנעשה סביבי, כמעט שלא היה איכפת לי מה עושים איתי - רק לחיות זה מה שרציתי. הסתכלתי בנשים האחרות, וראיתי את המחזה שלא אשכח כל חיי. איך רק לפני מספר שעות הגענו לבירקנאו, כל אישה והדמות שלה, כל אישה וצלם האנוש שבה, כל אישה והאדם המיוחד שבה. כל אחת מאיתנו היא עולם ומלואו, ומה בעצם עשו לנו הגרמנים ברגע זה? הם לקחו לנו את הנשיות שלנו, לקחו לנו את היקר לנו מכל, את צלם האנוש שלנו, את האני שלנו, את הדמות שמייחדת כל אחת מאיתנו. ברגעים הראשונים, כשאת מביטה על האחרות, חולף לך חיוך על פנייך, אבל כשאת מבינה שגם את נראית כמותן, ואת מעכלת שבעצם התהליך שאת עוברת מכניס אותך כעת בסוד המחנה. תוך כדי כך שאנו עירומות וללא שיער, שמתי לב שהגרמנים עושים מעין סלקציה, ומדי פעם שולפים אישה שלא נראית טוב ולוקחים אותה לאן שהוא. עד היום איני יודעת מה עשו עם הנשים הללו. כמו עדר הוליכו אותנו אל תוך המקלחות. לא! אני לא חששתי שאלה מקלחות של גזים. ראיתי עדיין מים על הרצפה. כשנכנסו הגרמנים התחילו לשפוך עלינו מים גם מהטושים. גרמני שעמד בצד התיז עלינו מים קרים מצינור שהחזיק

בידו. ההלם כל כך גדול. זה משתק אותך. זה נוטל ממך כל יכולת לחשוב מה בעצם עובר עליך.

ברגעים אלה אתה כל כך נבוך ורוצה להיות רק עם עצמך. אולם איך ניתן לקבל פרטיות במקום שבו אתה נמצא כעת; בתוך אולם ענק מלא בנשים עירומות שכולן מראה אחד להן. בעודי מהרהרת במצב הבחנתי באישה שמתקרבת אליי. תחילה לא זיהיתי אותה, כי במראיה לא הייתה שונה מכל אישה אחרת במקלחת, אולם מרגע שהחלה לדבר אתי, לא היה עוד מקום לטעות. מדובר היה בדודתי גננדה. דודתי גננדה, שבקושי הצלחתי לזהות אותה, עשתה מספר ניסיונות להתקרב אלי ולשוחח אתי, אבל אני דחיתי את כל ניסיונותיה, לא רציתי לדבר איתה וגם לא לעמוד לצידה – כעסתי מאוד עליה על מה שעשתה לי עם אמי. ביציאה מהמקלחת העבירו אותנו לחדר אחר ושם נתנו לנו מספר. מרגע זה הבנתי שבעיני הגרמנים כבר לא קיימת שרה לנדסברג אלא מספר שבקרוב יקועקע על זרועי השמאלית, וילווה אותי בכל אשר אלך. הבחנתי בשורת נשים שעסקה במרץ במלאכת הקעקוע. תחילה לא הבנתי כלל מה קורה, אבל מהר מאוד הרגשתי את עצמי יושבת מול אסירה פולניה שביקשה שאתן לה את מספרי, ואושיט לה את זרועי השמאלית. בלי אומר ודברים החלה לקעקע על זרוע ידי השמאלית. עקבתי אחר עבודתה וראיתי איך "שמי החדש" מקועקע ספרה אחר ספרה: חמש, שתים, אפס, שבע, שבע - **5 2 0 7 7**. כשהמספר נחרט בתוך גופי, פנתה אלי האישה הפולנייה ושאלה אותי בקול שקט אם אני יהודייה. "כן!" השבתי! "אל תספרי שאת יהודייה, אמרי שאת פולנייה נוצרית", הציעה לי הפולנייה ומיד הוסיפה: "אני לא אעשה לך משולש ליד המספר, וכך לא ידעו שאת יהודיה". אמרתי לה מיד שאני לא מסכימה, ואני מבקשת שהיא תעשה לי משולש ליד המספר כמו לכל היהודיות, ומיד הוספתי: "הגעתי לכאן בתור יהודייה, אני נשארת כאן כיהודיה, ואצא מכאן כיהודיה. את תעשי לי את המשולש, ואיש לא ייקח ממני את יהדותי!" תוך שניות קמתי כשאני נושאת את המספר 52077 ולידו משולש קטן.

אחרי שקעקעו בגופי את שמי החדש, מגיע השלב האחרון במסכת הייסורים: ניגשנו אל שורת נשים שעמדו ליד ערימת בגדים, ונתנו לכל אחת מאיתנו בגדים ונעלים. אני קיבלתי מעיל שחור קצר וזוג נעלים הפוכות: לא באותו גודל ובצבעים שונים: נעל שחורה ונעל בצבע אחר. עוד בחדר החלה מלאכת החלפת הבגדים והנעלים, כשכל אישה מנסה להשיג בגד ונעלים שיתאימו למידתה. אותי לא עניינו עסקאות החליפין, וכל שרציתי כעת הוא שהתהליך הזה כבר יסתיים ויניחו לי להיות מעט עם עצמי.

כשאתה בעיצומו של תהליך, עדיין חסרה לך הראיה הכוללת, שלא לדבר על ההלם שבו אתה מצוי. אבל מיד בסיום התהליך אתה מתפנה רגע למחשבה ומגלה שבעצם אתה כבר שונה; שונה מאותו אדם שהגעת אל המחנה. בסך הכול חלפו מספר שעות, ואתה מתחיל להבין את מצבך. את צלם האנוש לקחו מאיתנו. כלפי חוץ שוב אין אני בן אדם - כעת אני מספר. כך פקדו עלינו והורו לנו - "החל מרגע זה את 52077". התחושה קשה. מה אני יכולה לעשות? הם הרבה, הם חזקים, ואני חייבת להישמע לכל מה שאומרים לי לעשות. שוב אין לך יכולת להתנגד. לאחר כל התנגדות שולחים אותך ישר לגז. את זה אתה מתחיל לקלוט. אם אתה רוצה לחיות אתה חייב להישמע לכל מה שאומרים לך. מאותו בלוק שהיה בתוך מחנה הנשים - "A לאגר", אותו בלוק שמאוחר יותר נודע לנו ששמו 'סאונה' לקחו אותנו מרחק הליכה קצרה לבלוק מספר 15 בתוך מחנה הנשים בבירקנאו. בשעה שנכנסנו לבלוק קידמה אותנו להקה של פשפשים, שהתנפלה עלינו, ועשתה לנו קבלת פנים לקראת מה שממתין לנו בבירקנאו. הגיע משלוח של בשר טרי וטעים, וכל הפשפשים רוצים לטעום ממנו. עוד בכניסה לבלוק שמתי לב לחבורה לא קטנה של נשים שישבו מחוץ לבלוק כשהן מלקטות כינים מגופן ומראשן ובאמצעות האצבעות משמידות את הכינים. החום בתוך הבלוק היה נורא וכך גם מחוץ לבלוק. הימים ימי אוגוסט החמים. מתחיל פרק חיים חדשים, חיים בצל המשרפות, חיים במקום שבו שולט המוות. חיים שאני נאלצת לחלוק עם מאות נשים בבלוק. חיים שעל

פניו נראים בלתי אפשריים. חיים שאחר האובדן שוב לא ניתן לקרוא להם חיים.

אחרי אובדן המשפחה ואחרי השיעור הראשון שבו הכניסו אותנו בסוד המחנה, ניגשנו ללמוד את השיעור השני. נכנסתי אל תוך הבלוק והבנתי שכדי לשרוד צריך להיאבק, צריך להיאבק על כל דבר, כי מה שאני רוצה בבלוק רוצות בו-זמנית עוד כאלף נשים. כן, היינו בבלוק מספר 15 במחנה הנשים בבירקנאו כאלף נשים באותו בלוק. חוץ מאשר להיאבק אתה מתחיל להבין שכדי לשרוד אתה צריך גם לדעת על מה לוותר. הוויתור הראשון שנאלצתי לוותר בבלוק היה ויתור על הפרטיות שלי. בתוך הבלוק היו דרגשים בני שלוש קומות. כל אחת מהנשים הייתה צריכה לחלוק דרגש עם אחרות. אני ושתים מהנשים, שהגענו ביחד מבנדין, והיו לנו גם מספרים עוקבים, בחרנו להתמקם בדרגש העליון. מאוחר יותר הצטרפו אלינו עוד שלוש נשים. כעת אתה חולק את מיטתך יחד עם שתי חברות ועוד שלוש נשים שאינך מכיר. רוחבו של הדרגש הוא מעט יותר ממטר, ולכל אחת מאיתנו יש מקום להניח את גופה בקושי. על דרגש אחד היינו שש נשים. אתה מביט סביבך וחש שבעצם שפר עליך מזלך, משום שבדרגשים סמוכים היו בין שמונה לעשר נשים. על הדרגש היה מזרן דק עשוי מקש, ולכל שש הנשים נתנו שמיכה אחת. גם המזרן וגם השמיכה היו מלאים בפשפשים ובכינים. 'אוֹי בְּרוֹך', עברה בראשי המחשבה. אני הילדה המפונקת מלייפציג, אני שתמיד משכתי את כל תשומת הלב, שתמיד חייתי בנוחיות. אפילו בגטו הייתה לי פינה משלי, גם אם אותה פינה הייתה בצורת מזרן על הארץ. כעת אני ניצבת בפני הדילמה: "איך מתמודדים עם מצב כזה? איך יוצאים מכך?" הלילה הראשון בבירקנאו היה הלילה הקשה ביותר בחיי עד כה. לא הצלחתי לעצום את עיניי. איך אפשר, שש נשים במיטה אחת, צפוף וחם, על מזרן של קש, עם שמיכה אחת, והכינים והפשפשים חוגגים עלינו. כל הלילה התגרדנו, וכשקמנו בבוקר ראינו שכל הגוף שלנו מלא בנקודות שחורות. זה עדיין כאין וכאפס לעומת הטראומה של

עשיית הצרכים בבלוק. מיותר לציין שהבלוקים בבירקנאו אינם מצוידים במקלחות ובשירותים, ומי שצריך לעשות צרכיו בלילה חייב לגשת לדלי שנמצא בכניסה לבלוק.

* הצריפים תוכננו על פי מפרט לאורוות סוסים ובחורף את הסוסים חייבים לחמם אבל לא את היהודים.

שלושת הימים הראשונים עברו עלינו בבלוק במשטר קשה. היינו רשאיות לצאת מהבלוק רק למטרה אחת - לְאָפֶּל (מִסְדָר). פעמיים ביום הוציאו אותנו מחוץ לבלוק, והורו לנו להסתדר ברחבה שמול הבלוק. אחראית הבלוק, שהתואר שלה היה בלוק אלטסטה, הייתה עוברת וסופרת אותנו. רק אחרי שדיווחה לממונים עליה שכולן נמצאות, היו משחררות אותנו חזרה לצריף. פעמים ביום לוקחים אותנו לצריף המחראה לעשיית הצרכים, כשבלילה בתוך הבלוק עשיית הצרכים נעשית בדלי שמונח בפינת הצריף. בלילה הראשון עדיין לא ידענו את "כללי המשחק". הכלל הראשון קובע שמי שממלאה את הדלי חייבת גם לרוקן אותו בלילה. כשניגשתי לדלי שמתי לב שהדלי כמעט מלא, ואחרי שעשיתי פיפי, תפסו אותי, ואמרו לי שאני מילאתי את הדלי ועלי ללכת לרוקן אותו. כאן זכיתי בזכות שאחרות לא זכו בה - הייתי רשאית לצאת מהצריף כשאני נושאת את הדלי המלא היישר לבלוק השירותים, מרוקנת אותו, ושבה עם דלי ריק לבלוק. מיד כששבתי למיטתי, שמתי לב שנשים רבות קמו וניגשו כעת אל הדלי, כבר לא חששו, כולן ידעו שהדלי ריק. כך תוך התנסות התחלנו אט אט ללמוד את חוקי המחנה. הבנו שתנאי להישרדות זה להכיר את הכללים ולציית להם.

ביום הרביעי מיד אחרי האָפֶּל, אחרי שחילקו לנו את "הנוזל השחור" של הבוקר, אותו נוזל שמשום מה התעקשו לקרוא לו קפה, לא החזירו אותנו לצריף, אלא הובילו אותנו מחוץ למחנה לעבודה. כבר ביציאה ממחנה הנשים בבירקנאו ציפתה לנו הפתעה. תזמורת נשים ניצבה בשער והנעימה ליוצאים את היום. היה זה הגיהינום בהתגלמותו. מה פתאום תזמורת? בבירקנאו תזמורת? "אושוויץ בירקנאו ותזמורת" אלה שני דברים שלא הולכים ביחד! זו

המחשבה הראשונה שעוברת לך בראש. אבל לאט לאט את מתחילה להפנים את המשמעות האמיתית של המחנה, ומתחילה להרגיש שבכל מה שקשור לבירקנאו אין מושג כזה שנקרא בלתי אפשרי! כאן הכל אפשרי! מהר מאוד הבנתי שכאן פועלים חוקים מיוחדים - חוקי המחנה. הייתי חייבת מיד להתחיל להתרגל לחיי היום יום במחנה. כלל ראשון שלמדתי על בשרי הוא שאני חייבת להשאיר את מה שהבאתי איתי: כמו תרבות, נימוסים, צרכים, מחשבות, מאוויים ומה לא, מחוץ לשער המחנה. כאן העולם נראה אחרת. כאן לעולם הפנימי שלך יש חוקים משלו. חוקים, שכפי שאמרתי קודם, חייבים להכיר ולהסתגל אליהם מהר. חייך וקיומך תלויים בהכרת החוקים ובהקפדה על קיומם. עברנו את השער ויצאנו לעולם החופשי. העולם שמעבר לגדרות המחושמלים. רק כעת אני מתחילה להבין היכן אני נמצאת. כל המחנה מוקף במגדלי שמירה ועליהם ניצבים אנשי אס.אס. חמושים. הגדר ההיקפית של המחנה מחושמלת. צעדנו מספר קילומטרים, איני יכולה להעריך כמה, עד שהגענו לשדה פתוח שם עמדה ערימת אבנים. הורו לנו להעביר את האבנים מהמקום שבו הן נמצאו אל שטח שמרוחק מאות מטרים. כל אשה הייתה נושאת אבן לא קטנה ומובילה אותה אל היעד. את העבודה המפרכת הזו עשינו מהבוקר עד הערב. בצהרים הייתה לנו הפסקה קצרה, הפסקה שבה חילקו לנו נוזל כהה, שונה מעט מהנוזל של הבוקר, הפעם קיבלנו קערת מרק. הייתי כל כך רעבה עד שלא חשבתי פעמיים, ומיד התחלתי לאכול. כשסיימתי לאכול התקרבה אלי הקאפו, אזרתי אומץ ושאלתי אותה: "סליחה מה צריכה להיות העבודה הזו? למה אנו מעבירות את הערימה ממקום למקום? לאיזו תכלית?" ראיתי את מבט הבוז ששגרה לעברי, ראיתי את פרצופה הנדהם של קאפו מחוצפתי שהעזתי לשאול. ותגובתה לא אחרה לבוא: מבט מתריס ומיד שאלה אותי: "מדוע נכנסת לקבוצה של היהודיות"? לקח לי זמן להבין פשר שאלתה. הקאפו הייתה אסירה גרמניה, ואני פניתי אליה בגרמנית שוטפת. היא חשבה שגם אני אסירה גרמניה. הבהרתי לה שאני מגרמניה מלייפציג, ואני יהודייה גאה במוצאי. כשהיא שמעה שאני יהודייה היא התריסה כלפיי: "כאן את תגמרי את החיים שלך אחת שתיים, כדאי לך לחפש עבודה אחרת".

בתוך מחנה הנשים יש בלוק מיוחד של שירותים, לַטְרִינָה שמו. אליו היו לוקחים אותנו פעמיים ביום, בבוקר ובערב. מיותר להדגיש ולציין את הסדר הגרמני. אינך עושה את צרכיך כשאתה צריך אלא על פי חוקי הגרמנים. אתה עושה זאת פעמיים ביום, ובזמן שעליו החליטו הגרמנים. בתוך הבלוק ישנן שורות שורות של חורים שעליהם היינו צריכות לשבת ולעשות את הצרכים שלנו. את כל אלף הנשים היו מכניסים בבת אחת לתוך הבלוק, וכל אחת ניגשה אל החור שלה וסיימה את מלאכתה תוך פרק זמן קצוב - בין חמש לעשר דקות. בלוק שלם כבר התפנה, ונשות בלוק אחר עשו דרכן לצריף המחראה. כל הנשים היו יושבות כל אחת על החור המיועד לה. איני רוצה להרחיב את התיאור על הריחות שהיו בבלוק זה, העובדה שלא היו שם מים לשטיפה או נייר טואלט לניגוב, הייתה מתחת לכל ביקורת. העובדה שברגע כל כך אינטימי בחייך, רגע שבו אתה נזקק לפרטיות, אותה פרטיות שכבר ביום הראשון לשהותך במחנה אתה מגלה שאתה חייב לוותר עליה, זו כנראה הדרך שבה בחרו הגרמנים להכניס אותנו בסוד המחנה. שיעור נוסף שלמדתי בימים הראשונים שעלי לקבל כל דבר כפי שאומרים לי, כי אין ברירה אחרת. יכולת הבחירה נשללה ממך ברגע שעברת את שער המחנה, והדבר החמור יותר היה שאין לך בפני מי להתלונן.

ביום השני או השלישי לעבודה מיד כשהסתיים האפל הבחנתי בהסלר (מפקד מחנה הנשים) עומד בקרבת מקום. ניגשתי אליו ומיד התחלתי לדבר איתו בגרמנית: ״אני אישה צעירה ובריאה, אני מבקשת ממך שתשלח אותי למחנה עבודה אחר. כאן אין לי מה לעשות! אני רוצה לעבוד״. הסלר הסתכל בי בבוז. חבורת הגרמנים שעמדה סביבו התכוננו כבר להסתער לעברי... הסלר סימן להם להניח לי, הסתכל בי בבוז ושאל אותי: ״מהיכן לקחת את החוצפה הזו לגשת אלי?״ לא איבדתי את העשתונות, ומיד השבתי לו: ״אין לי מה להפסיד, או שתשלח אותי לגז או שתיתן לי עבודה אחרת... כך אני לא רוצה להמשיך. אני מוכנה לעבוד, ואני רוצה עבודה שיש בה תועלת... ולא סתם להעביר

אבנים ממקום למקום ללא כל תכלית". ראיתי באיזה זלזול הסתכל בי ומיד שאל אותי: "מה מספרך?" הפשלתי את שרוול החלוק שלבשתי, הצבעתי על המספר, ואמרתי לו בגרמנית: "פינף, צוואי, נול, זיבן, זיבן" (חמש, שתים, אפס, שבע, שבע). הייתי די המומה שהוא בכלל מדבר אתי, ואז שמעתי אותו חוזר בגרמנית גם הוא על המספר שלי ואמר: "פינף, צוואי, נול, זיבן, זיבן; סך הכל זה 'איין אונט צבנציק' (21) וזה מספר המזל שלך[1]. עשרים ואחד כידוע הוא מספר מזל, ולכן גם המספר הזה יביא לך מזל ואת תחיי. אני אשתדל לעזור לך". הודיתי לו, עזבתי את המקום וחזרתי לקבוצה שלי.

בערב כשהבלוקאלטסטה (אחראית הבלוק) נכנסה לצריף היא קראה את מספרי בקול: 52077 ... ובקשה שאגש אליה. כולנו פחדנו ממנה. היא הייתה אישה נוראית, ובמשך שלושת או ארבעת הימים שהייתי בבלוק שלה כבר חשתי למה היא מסוגלת. ניגשתי אליה ואמרתי מיד את מספרי. היא לא המתינה שאסיים, ומיד החלה לצעוק עלי ולנזוף בי "איך העזת ללכת אל מר הסלר, מהיכן היה לך האומץ לעשות זאת? את סתם הסתכנת. הוא יכול היה מיד לשלוח אותך לשלאפ - קומנדו (קומנדו העונשין) אבל למזלך הוא החליט שאת עוד הערב עוברת לקומנדו הכבישים. את ממש לא בסדר. עכשיו אני אקבל עונש בגללך... עוד מעט יבואו לקחת אותך לשם...". התנצלתי בפניה ואמרתי לה שלא ידעתי שאסור לי לגשת להסלר, ועובדה שניגשתי והוא לא גירש אותי אלא שמע אותי. אני סיפרתי לו שאני מבקשת לעבור למקום עבודה אחר והוא הבטיח שהוא ישקול את בקשתי...

אחת הסיבות שהניעו אותי לגשת להסלר היה מצב הסלוניקאיות שהיו אתי במחנה הנשים. מיד כשהגעתי לבירקנאו שמתי לב לקבוצת נשים מוזרה. היו אלו נשים שהגיעו מסלוניקי שביוון. אחרי שלושה או ארבעה ימים במחנה כבר חשתי שהן היו הכי מסכנות במחנה. הן הגיעו לשם הרבה לפני, והן לא

---

[1] בקלפים יש משחק שנקרא 21. השחקן שמצליח להביא בצירוף של הקלפים את המספר 21 זוכה בכל הקופה.

היו רגילות למזג האוויר של פולין, הן לא הבינו את השפה, וראיתי איך הן מרזות מיום ליום עד שהפכו למוזלמאניות. מה שהניע אותי אולי גם לגשת אל הסלר זו המחשבה שאני לא רוצה להיראות כמותן. כי הן נמצאות במחנה הנשים פחות מחודש, וכבר הפכו לעור ועצמות. לכן כל כך שמחתי שהסלר העביר אותי לקומנדו אחר. לעבודה שיש בה תכלית. עדיין לא ידעתי לקראת מה אני הולכת, כי אז אולי הייתי מגלה שהשמחה שלי הייתה מוקדמת מעט. עוד באותו ערב הגיעה הקאפו ולקחה אותי לקאפו האחראית על קומנדו הכבישים, וזו בישרה לי שאני מצטרפת לקומנדו מיוחד "קומנדו כבישים". תפקידנו לסלול דרכים וכבישים. גם בעת שעבדתי בקומנדו הכבישים בחרתי לא לעבור לבלוק שלהן אלא העדפתי להישאר עם חברותיי בבלוק 15 במחנה הנשים.

העבודה בקומנדו הכבישים הייתה עבודה קשה מאוד. בכל יום היינו עובדות מהבוקר עד הערב. עבודה קשה ומפרכת לסחוב אבנים ולסלול כבישים בתנאים לא קלים. גם במחנה וגם בעבודה. רציתי לחיות, ולמען מטרה זו הייתי מוכנה לעשות כל מה שיבקשו ממני. ניתן לומר שהייתי עובדת מסורה, לא התחמקתי משום עבודה, אך התנאים הקשים של העבודה ושל המחנה החלו לתת בי את אותותיהם. מיום ליום נחלשתי יותר ויותר. החורף כבר בפתח. אם בחום השמש הרי שבקור העבודה קשה יותר. אחרי שלושה שבועות מפרכים בעבודה זו החלטתי שאני לא יכולה עוד. אני הולכת ונגמרת. איני רוצה להיות כמו כל הנשים שיושבות מחוץ לבלוק ומתמודדות כל היום נגד פשפשים וכינים. נלקחתי ל רְוִויר, מפני שכוחותיי נגמרו. שהיתי שם יום או יומיים ושוחררתי חזרה לבלוק.

יום אחד הבחנתי בתוך מחנה הנשים בנשים ובגברים המסתובבים במחנה בחופשיות יתר. הנשים היו לבושות היטב ונראו טוב. ניגשתי לאחת הנשים והתעניינתי לאיזה קומנדו היא משתייכת? "לקומנדו 'קנדה'", אמרה לי. המשכתי ושאלתי: "ובמה אתן עובדות?" והיא השיבה לי שהיא אחת מעשרות

נשים שמשתייכות לקומנדו 'קנדה'. התפקיד שלהן לאסוף את הרכוש של היהודים שאיתו הם מגיעים, לקחת את הרכוש למחנה מסוים שבו הן שוהות. למחנה הזה הן קראו 'קנדה', שם, הן ממיינות את הרכוש לפי הסדר: נעליים, מזוודות, מכנסיים, חולצה, גופיה, תחתונים, תכשיטים, תמונות ועוד... לסדר כל דבר בערימה, ואחר כך מכניסות את הרכוש לבלוקים מיוחדים, ופעם באיזו תקופה מגיעה רכבת ולוקחת את כל הרכוש לאן שהוא. אותה אשה קרצה אלי, ואמרה לי שקומנדו 'קנדה' זו העבודה הטובה ביותר שיש במחנה. אותו לילה לא הצלחתי להירדם. האמת היא שלילות רבים לא הצלחתי להירדם וזה קרה מכל מיני סיבות: חום, קור, רעש, נחירות, פשפשים, כינים, ומה לא? אך הפעם לא נרדמתי, משום שבראשי עברה המחשבה איך אני מגיעה למחנה 'קנדה'. אחרי שעשיתי לי סדר בראש בזמן מסדר הבוקר אמרתי לבלוק אלטסטה שלי שהבוקר איני מרגישה טוב ואני מבקשת ללכת לרוויר. הבנות אמרו לי שלא כדאי לי ללכת לרוויר כי משם הדרך 'לגזים' היא הקצרה ביותר. אותי לא עניין דבר, רק מטרה אחת עמדה לנגד עיניי, איך אני מגיעה הכי מהר לקומנדו 'קנדה'. בלילה אמרתי לחברותיי למיטה שמחר אני הולכת להסלר (מפקד מחנה הנשים) למשרד ומבקשת שיעביר אותי למקום עבודה אחר. הנשים הסתכלו בי בבוז ואמרו לי "השתגעת? אין לך מה לעשות? הוא ישלח אותך ישר לגזים..." הודעתי להן שאין לי מה להפסיד, גם כך אני נגמרת, אז שישלח אותי לגז ויגאל אותי מיסורי.

במחנה הנשים הכרתי בחורה אחת, לא מהבלוק שלי, שעבדה במזכירות ותפקידה היה להעביר דואר בין משרדי הקצינים שמחוץ למחנה. היא אמרה לי היכן המשרד של הסלר, והיא גם הזהירה אותי שלא אעיז לצאת וללכת אליו. כאמור, כבר לא היה לי מה להפסיד. למחרת בבוקר מיד אחרי האפל, החלטתי לא לצאת לעבודה, ניגשתי לכיוון שער היציאה ממחנה הנשים. השתהיתי למספר דקות, והקשבתי לנגינת תזמורת הנשים שניצבה בשער. הצגתי את מספרי בפני הזקיף ששמר בשער ואמרתי לו שאני מוזמנת להסלר. הזקיף פתח לי את השער בלי כל בעיות, ואני יצאתי בצעד בוטח בלי לעורר כל

תשומת לב. הגעתי למשרד, נקשתי על הדלת, והמתנתי לתשובה. הסלר פתח את הדלת, ומיד ראיתי את המבט המופתע שלו - מולו ניצבתי אני - אסירה יהודיה בבגדי פסים, חלשה ובקושי ניצבת על רגליי. "מי את"? הוא שאל בכעס, "איך בכלל יצאת מהמחנה? איך בכלל את מעזה להיכנס אלי למשרד?" עמדתי זקופה ואמרתי לו, "תסתכל על היד שלי - על המספר שלי, אתה פעם אמרת לי שהמספר הזה שלי מביא מזל! אז באתי אליך. קשה לי ואני רוצה לעבוד. האם אינך זוכר אותי?" והוא מיד השיב: "כן, אני זוכר אותך. הזכירי לי את מספרך!" הפשלתי שוב את שרוול החלוק שלבשתי, הצבעתי על המספר, ואמרתי לו בגרמנית: "חמש, שתים, אפס, שבע, שבע. ואתה אמרת לי שזה מספר מזל!" הוא נזכר ושאל: "במה את רוצה לעבוד?" סיפרתי לו שראיתי נשים רבות במחנה, חלקן גרות אתי בבלוק, הן תמיד לבושות היטב ונראות טוב, מהן נודע לי שהן עובדות במחנה 'קנדה' ואני מבקשת ממנו שיעביר אותי ל'קנדה'. הסלר הודיע לי שהוא ינסה לעזור לי, ושאשוב בינתיים לבלוק שלי, ושלא אעיז עוד לצאת מהמחנה בלי אישור ממנו. הודיתי לו ורציתי לומר לו כמה שאני מעריכה את מה שעשה, אבל הוא הורה לי להסתלק מיד מהמשרד ולשוב למחנה הנשים. הפעם הוא שלח אתי את אחת הנשים שתלווה אותי למחנה. עד היום איני יודעת מדוע בכלל הסלר קיבל אותי, התייחס אלי יפה, ועזר לי לעבור למחנה אחר לעבודה אחרת. האם הגרמנית הרהוטה שבה שוחחתי איתו היא שמשכה את תשומת ליבו? או אולי המראה החיצוני שלי. הייתי בסך הכול כחודש בבירקנאו, עדיין נראיתי טוב, בחורה צעירה, בת 18, הייתי יפה ונאה, בקיצור, נראיתי טוב. למחרת בבוקר הגיעה קאפו ממחנה 'קנדה' הקריאה את מספרי: "חמש, שתים, אפס, שבע, שבע". הראיתי לה את מספרי וצעדתי איתה היישר למחנה 'קנדה'.

אני חושבת כעת על המעשה שעשיתי; להעז לצאת מהמחנה מבלי שאיש אישר לי, מבלי שאיש מלווה אותי. כשעמדתי מעט על סדרי האבטחה במחנה ידעתי שהשער בדרך כלל סגור, והם פותחים אותו ומאפשרים לצאת רק למי שיש אישור לכך או כשיוצאים במאורגן לעבודה כשהתזמורת מלווה את היוצאים

בנגינת מארשים. כל ששאלו אותי בשער המחנה הוא: מי את ולאן את הולכת... ומיד השער נפתח, ואני למעשה חופשייה מחוץ למחנה! הלא יכולתי באותו רגע לקחת את רגליי ולנוס מהמחנה. מי בכלל היה מרגיש בחסרוני? רק כשאני חושבת כרגע על כל הסיפור הזה אני מתחילה להבין שהייתי בעצם מחוץ לגדרות, מחוץ לשער המחנה, לו הייתי רוצה לברוח יכולתי לעשות זאת בקלות. באותה תקופה כלל וכלל לא עלה בדעתי לעשות צעד כזה.

הגעתי למחנה 'קנדה' שבאושוויץ ושובצתי בקומנדו בגדים. התחלתי להרגיש טוב. בתקופה זו חייתי חיים טובים יחסית לחיי אחרות בבירקנאו. בגדים ואוכל כמעט שלא חסרו לי. אך כנראה, המזל טרם הגיע אלי. אחרי שלושה שבועות ב'קנדה' חליתי בטיפוס, ושלחו אותי לרוויר. שם התחברתי לבלוקאלטסטה, ונוצרו בינינו יחסי חברות. אחרי מספר ימים ברוויר הבלוקאלטסה הזהירה אותי שהיום מגיע מנגלה לרוויר לעשות סלקציה. כדאי לי להיזהר, כי הוא שולח לגז את כל מי שלא יכולה לעבוד. ביקשתי שתעזור לי כי אני לא מרגישה טוב, ואני לא יכולה לצאת מהרוויר ולחזור ל'קנדה'. היא אמרה לי שאין לה מה לתת לי. אין תרופות ברוויר, ואין לה גם כל דרך אחרת לעזור לי. כצפוי, מנגלה הגיע והתחיל לעשות סלקציה. הוא סימן לכל אישה לאן לצעוד. כשהתקרבתי אליו הוא סימן לי ללכת לימין, כלומר, לדרך שמובילה לגז, ואני התחכמתי, והלכתי ישר שמאלה. אני רציתי לחיות. עשיתי מאמץ עילאי לעמוד על רגליי ולשוב לרוויר. כשחזרתי ראיתי את ההפתעה על פניה של הבלוקאלטסטה שהתפלאה איך מנגלה לא שלח אותי בסלקציה לגז. אחרי לילה אחד בבלוק אמרה לי הבלוקאלטסטה, שכדאי לי לעזוב עוד היום את הבלוק, כי מחר יחזור מנגלה שוב, והפעם ישלח את כל מי שנמצא שם לגז.

לא היו לי הכוחות או היכולות לעזוב את המקום. מוקדם בבוקר הגיע מנגלה, הסתכל בנו ונתן פקודה שיעבירו את כולנו לבלוק הלטרינה, כתחנת מעבר בדרך לתא הגזים. מה עלי לעשות כעת? האם זהו, תם פרק בחיי. האם זהו פרק הסיום? האם יש בכלל סיכוי לצאת מתא הגזים בשלום? אנחנו סגורות

בצריף הלטרינה וממתינות בכיליון עיניים לרגע שיתחילו להצעיד אותנו לכיוון תא הגזים. רק נס משמים יכול להציל אותך. אפסה כל תקווה. אני מביטה על הנשים האחרות, מרביתן מוזלמניות שהאור בעיניהן כבר כבה, וכל מה שהן מייחלות הוא הרגע שבו תוכלנה להיפרד מהחיים ולהיגאל מייסורן. היו גם כמה שנראו עדיין במצב טוב. חלקן בכו על מר גורלן, חלקן ישבו בפינה שקטות ועצובות, כאילו השלימו עם גורלן. היו גם נשים שעמדו ונשאו תפילה לבורא עולם, קראו 'שמע ישראל'. אותי הדריכה באותן רגעים רק מחשבה אחת: אני עדיין בחורה צעירה, עוד לא הגשמתי כמעט דבר מחיי הקצרים. איני רוצה למות! לא אגיש להם את חיי על מגש של כסף. הם יצטרכו לעבוד קשה מאד עד שיזכו לקחת ממני את חיי. איך אני מזעיקה כעת לכאן את הסלר - המלאך השומר שלי? תפסתי לי פינה רחוקה משאר הבנות, וראשי לא פסק לחפש דרך לסכל את כוונת הגרמנים. הגעתי כבר למצב של ייאוש. בשלב מסוים אמרתי לעצמי: "שרה, אינך יותר אדון לעצמך. את נתונה לרצון הגרמנים. די! וַתְּרִי! הגישי להם את הקורבן למזבח, עשי זאת בדרך שלא ישכחו את זה לעולם". התעוררתי כאילו מתוך חלום כשהגרמנים הגיעו ללטרינה והורו לנו להתחיל לצעוד בעקבותיהם. באותו רגע, לא יודעת מהיכן צץ בי הרעיון, נכנסתי לתוך המחראה והשחלתי את גופי לתוך החור כשחצי מגופי בוסס בתוך הצואה, ועם ידיי נתליתי משני צידי החור עד יעבור זעם, או עד שיכלו כוחותיי, ואפול אל תוך הצואה. לא אגיש לכם את חיי על מגש של כסף. אני אבחר לי את המוות שלי. אימצתי את כל כוחותיי. ידיי כבר איימו להיתלש מגופי ואו טו טו אני צונחת אל תוך הצואה.

"האם יש עוד מישהי בבלוק?" נשמע קול מוכר מאי שם. זהו קול שהוא בטח לא מהעולם הזה. האם כבר הגעתי לעולם הבא? ושוב נשמעה הקריאה עם הקול המוכר: "האם יש עוד מישהי בבלוק?" לא ניתן היה לטעות בקול - מיד זיהיתי את קולו של הסלר - המלאך המושיע שלי השבתי ממעמקי הבור: "כֵּן! אני נמצאת בתוך הצואה..."! הסלר קרב אלי הושיט לי יד ומשך אותי מתוך

הבור. "מה את עושה כאן מוזלמאנית"? אחרי שעזר לי לצאת, סיפרתי לו כל מה שהיה לי לספר על הסלקציה שמנגלה עשה ברוויר.

ברגעים שאתה חש שזה הסוף, ומגיע מישהו שמושיט לך יד, תרתי משמע, הושיט לי יד, והוציא אותי מהבור. אל ייראה הדבר פשוט בעיניכם. הוא למעשה, הציל את חיי פעמיים: הייתי כבר בין הנשים המיועדות ללכת אל מותן בתא הגזים. הייתי גם בתוך בור המוות - מוות שלא הייתי מאחלת אותו לשונאיי, לסיים את חייך בתוך בור מלא צואה, לאן עוד ישלחו אותנו הגרמנים? נכון, אל הבור הלכתי מרצוני אבל עשיתי זאת כי רציתי לחיות כי לא רציתי למות, מה כבר הספקתי לעשות בחיי? רק סבל ידעתי. אבל החלטתי הייתה נחושה לחיות! לחיות! ובשביל החלטה זו הייתי מוכנה לעשות הכל. אם יש דבר שלקחתי מבירקנאו, זאת האמונה שלא צריך לאבד תקווה, גם אם אתה מצוי במקום שנראה לך שזהו סוף העולם! העולם נגמר! אין עוד מה לעשות... גם אז אל תתייאש, אל תוותר, תיאבק! אינך יודע מהיכן תצוץ הישועה. אני רק חושבת על עצמי מספרת זאת לילדיי שבבירקנאו הייתי ממש בתוך הצואה... מי יאמין לי?

זה גם הרגע לספר מעט על תנאי ההגיינה בבירקנאו. כל נושא הניקיון במחנה היה מתחת לכל ביקורת. לא היו לנו מים זורמים, והתנאים בשירותים היו בלתי נסבלים. זה היה עוד מקור למחלת הטיפוס. אל השירותים לקחו אותנו מוקדם בבוקר, ומי שלא עשתה את צרכיה לא יכולה הייתה לגשת אחר כך לשירותים. רבות מהנשים חלו בטיפוס, סבלו משלשולים והדביקו האחת את חברתה במחלה. אחרי חודשים של חיים בתת תנאים כאלה גם אני חליתי בטיפוס ולאט לאט הפכתי למוזלמנית. אמנם עדיין לא כל כך גרוע כמו האחרים, אך הגוף שלי הלך והצטמק. מוזלמן בשפת המחנה נחשב אדם שהוא עור ועצמות ואשר איבד כל חשק להמשיך לחיות. מוזלמנית, זה מה שהייתי, ומכאן ואילך הסלר היה קורא לי "מוזלמנית".

התקרבתי להסלר והוא הגיש לי חתיכת סבון ושלח אותי להתקלח, להחליף בגדים ולשוב אליו. שוב זכיתי בחיי. אחרי המקלחת שלח אותי הסלר לבלוק 27 ב- A לאגר. הסלר נתן באותו יום פקודה לבלוקאלטססטה שאותי אסור לקחת לגז. כששואלים אותי היום מה היה המיוחד בי, או מדוע הסלר תמיד הופיע כשהייתי צריכה אותו, ותמיד הציל את חיי ועזר לי? אין לי מושג למה הוא עשה זאת. אני יכולה לנסות להעריך את הסיבה. זאת אנסה לעשות באמצעות הסיפור הבא שקורה לקראת שחרור המחנה. יום אחד קורא לי הסלר ומספר לי שבקרוב הוא עומד לקבל תפקיד חדש במחנה אחר, והוא מבקש שאלך איתו, והוא ימשיך וישמור עלי. באותם רגעים עמדתי בפני אחת ההחלטות הקשות ביותר בחיי. מה אני אמורה לעשות? מצד אחד, הסלר הציל את חיי ועזר לי מספר פעמים. אבל מצד שני, תמיד שאלתי את עצמי למה הוא עושה את זה? הלא הסלר לא היה מלאך משמים או מושיע. הוא היה קצין גרמני שאחראי למותם של יהודים רבים. הוא היה רוצח אכזרי. מה יקרה אם אדחה את בקשתו? האם הוא לא יתעצבן, וישלח אותי מיד לגז? אבל מצד שני, התחלתי לחשוב על כוונותיו האמיתיות של הסלר. למה הוא לוקח אותי איתו, ולא היה מנוס מהמסקנה שהוא כנראה רוצה אותי לעצמו. אולי מצאתי חן בעיניו, הלא הייתי בחורה צעירה ויפה. נכון שבמחנה נראיתי לא טוב, אבל הסלר בודאי ידע שאם יהיו לי תנאים טובים, אני איראה טוב ואולי אחוש שאני חייבת לו את חיי, ואתן לו כל שירצה ממני. הפעם החלטתי להמר על חיי ויהי מה. המחשבה הזו שהסלר רוצה אותי איתו כדי לנצל אותי מינית לא הניחה לי, וההחלטה שקיבלתי הייתה שגם אם הדבר יעלה לי בחיי, לא אלך איתו. אחרי מספר דקות של מחשבה אמרתי להסלר שאני לא נוסעת איתו, ואני מעדיפה להישאר במחנה ושהוא ילך לדרכו. כשאני משחזרת כעת את השתלשלות הדברים, נהגתי כפי שנהגתי כתוצאה מהחינוך שקיבלתי בבית. החינוך שקיבלתי מאמי שהייתה מופת בעיני. לא פעם אנשים שונים אמרו לי שחששותיי היו לשווא, כי אין להעלות על הדעת מצב שבו קצין אס.אס. ישכב עם יהודיה. כשהייתי שומעת את הבורות של האנשים, הייתי מיד מטיחה בפניהם, כי במו עיניי ראיתי אנשי אס.אס. שוכבים עם יהודיות! ראיתי גם

ראיתי. שמעתי גם מאחרות. היה ב'קנדה' איש אס.אס. שהיה ממונה על הרכוש הטוב ב'קנדה', אותו רכוש שמיד אחרי המיון היה מועמס על רכבות ועושה דרכו ישר לגרמניה. לאותו קצין אס.אס. הייתה אהובה בשם איליה. היא הייתה הולכת לשכב איתו, ואנו ידענו את זה, וראינו גם איזה יחס היא מקבלת ממנו ומגרמנים אחרים. יתכן שמניע נוסף עמד בפניי בקבלת ההחלטה הזו. זה היה, כאמור, לקראת חודש נובמבר 1944 כבר ראינו מטוסים רוסיים ואמריקנים טסים מעל המחנה. באותם רגעים רצו כל אנשי הסגל הגרמנים למקלטים, ואנחנו הנשים יצאנו מחוץ לבלוקים, נופפנו בידינו לעברם, וסימנו להם שאנו בחיים ושלא יפציצו אותנו. מזה הסקתי שהשחרור קָרֵב ומדוע ללכת כעת עם הסלר כשאני יכולה להשתחרר מהמחנה הזה.

הגורל לעיתים מתעתע בך. הסלר הלך לדרכו ולא העניש אותי על שסירבתי ללכת איתו. תקופה קצרה אחרי זה החליטו לפנות אותנו מבירקנאו, ושלחו אותי ברכבת לברגן בלזן, וכשהגעתי לשם אני פוגשת שוב את... הסלר המושיע שלי. אבל על כך אספר בפרק הבא.

אני חוזרת כעת שוב לבירקנאו. ניצלתי מהליכה לגז בזכות הסלר. אחרי מספר ימים בבלוק 27 מחזיר אותי הסלר לקומנדו 'קנדה' ושם אני עובדת עד ליום השחרור מהמחנה. אני מבקשת כעת להביא בפני הקורא כמה וכמה מהאירועים שהייתי שותפה להם בבירקנאו.

יום כיפורים בבירקנאו: אחד הרגעים המרגשים שהיו לי באושוויץ, אירע ביום הכיפורים הראשון שלנו בבירקנאו. הגעתי לבירקנאו ב- 8.8.1943. ראש השנה חל ב- 1.10.1943, ויום הכיפורים חל בשבת 9.10.1943. במחנה פשטה שמועה שביום הכיפורים כולם צמים. איני יודעת אם ההחלטה הזו חלה על כל המחנה, איני יודעת מי קיבל אותה, מי החליט זאת. הייתה אווירה כזאת שהחלטנו שכולנו צמים ביום כיפורים. ביום כיפור בבוקר מיד אחרי האפל החלו לחלק את הנוזל השחור בדמוי קפה. אנחנו סירבנו לקבל את הנוזל.

הגרמנים ידעו שהיום יום הכיפורים, ולכן הם חייבו אותנו לקחת את המשקה ולאכול את ארוחת הבוקר. סירבנו, והעונש היה מיידי, חייבו אותנו לכרוע ברך על החצץ שבסמוך לבלוק ולשבת על הברכיים למשך ארבע שעות. ארבע השעות הללו היו השעות הקשות בחיי. אתה כורע ברך והחצץ מציק ודוקר, אתה לא יכול לזוז, אתה לא יכול לשנות תנוחה, דם מתחיל לטפטף לך מפצעים בברכיים, אתה נושך שפתים ומחליט לא להישבר ויהי מה. על יום הכיפורים נאמר במקורות "ועיניתם את נפשותיכם..." אכן באותו יום בבירקנאו עינינו לא רק את הנפש אלא גם את הגוף. אחרי ארבע שעות על הברכיים וללא אוכל נלקחנו לעבודה, ועם ערב הוחזרנו שוב למחנה. אנו עומדות באפל לספירה שלפני קבלת ארוחת הערב. הבנות שהיו ממונות על הבאת האוכל הלכו למטבח להביא את פרוסת הלחם העבשה, ואולי גם משהו למרוח עליה עם המשקה שחור. כמדי יום העמידו את הסיר על המקום המוגבה כדי להתחיל לחלק את הלחם והמרק, אך אנו סירבנו לאכול. אז באה הפקודה מהבלוקאלטסטה, שעלינו לשוב ולכרוע ברך ולהישאר בתנוחה זו עד שהיא משחררת אותנו. כשכולנו עמדנו על הברכיים, היא לקחה את סיר הנוזלים ושפכה אותו על פנינו. באותו ערב לא קיבלנו גם את ארוחת הערב. יוצא אפוא שצמנו ללא סעודה מפסקת (אכלנו רק פרוסת לחם), וגם לא אכלנו את הארוחה שמסיימת את הצום. למרות הכל באותו יום חשתי התעלות שיכולתי לקיים מצוות צום יום כיפורים, ועוד יותר מכך אלו היו היומיים היחידים בבירקנאו שבהם לא חשתי רעב.

באותו זמן עבדתי בקומנדו כבישים. איני זוכרת אם בשאר ימי הכיפורים צמתי גם כן. ידענו מתי חל יום כיפורים. אנחנו חגגנו חגים, הייתה לי חברה בשם אולגה שהיה לה ספר תפילה. בערבי שבת היינו מתיישבות מספר נשים ושרות שירי שבת. אחרי זה היינו עושות סבב שבו כל אחת מהנשים הייתה צריכה לספר על זיכרון מהבית, כיצד חגגנו את קבלת השבת. היו כאלה שסיפרו סיפור, אחרות דקלמו קטע פרוזה, וכך היינו מעבירות את ערב השבת.

לצערי, חלף זמן רב מאז האירועים שאותם לא תיעדתי, וכיום אני זוכרת רק את קיומם מבלי יכולת לזכור את הפרטים.

החיים בשואה הציבו בפניי שורה של דילמות שאיתן נאלצתי להתמודד. יש לזכור שלא תמיד זכות הבחירה הייתה כולה בידי. כשאני חושבת על עניין הבריחה מגטו בנדין, אני זוכרת היטב את הלבטים שליוו אותי אז: ידוע שלצאת מהגטו לא היה כל כך קל. נניח שהצלחתי איכשהו לצאת. אז מה עכשיו? לאן אלך? היכן אחיה? ומה יקרה אם יתפסו אותי מחוץ לגטו? הלא ממרחק של קילומטרים היו מזהים אותי כיהודיה. לרגע אחד לא הייתי מצליחה ללכת חופשי או להתנהג חופשי. היו רגעים רבים של דילמות שאיתן הייתי צריכה להתמודד בכל מקום אשר הייתי. למשל, לא היה לנו מים בגטו או במחנה, ונניח שהתמזל מזלי והגעתי למקור של מים, מה אעשה אז? האם לשתות? לכבס בגדיך? להתרחץ? הם תמיד קצבו לנו את זמן השימוש, ואף פעם לא ידעת אם יעמוד לרשותך כל הזמן הזה. ולכן קבלת ההחלטות שלי בזמן השואה הייתה חייבת להיות מהירה וגם הביצוע מהיר. לא פעם הקצו לנו זמן להתרחץ, ועוד בטרם היה סיפק בידנו לחשוב מה עושים כבר דאגו הגרמנים לסגור לנו את הברזים, וזהו, ללא כל סיבה נראית לעין. ואני כמי שהחלטתי לשמור על הגיינה ויהי מה בכל מקום שניתנה לי ההזדמנות, תמיד בחרתי קודם כל בניקיון הגוף. צריך לזכור שבבירקנאו רק דבר אחד היה ודאי - הסכנה לחייך. כל פעולה שעשית, כל החלטה שקיבלת היה בה אלמנט של סכנת חיים כי אינך יודעת אף פעם כיצד יגיבו הגרמנים. למשל ההחלטה המשותפת לצום ביום הכיפורים. לא היה לנו ספק שצעד זה ירגיז את הגרמנים ובמקביל יסכן את חיינו. עד כמה סכנת החיים הייתה ממשית ומוחשית יכולתי לדעת רק אחרי תגובת הגרמנים, ולא פעם ידעתי זאת מאוחר מדי, כאשר כבר לא הייתה דרך נסיגה מכך. לכן נדרשתי לתכנן צעדיי היטב ולהימנע מכל פעולה שיש בה לסכן את חיי שלא לצורך.

המעבר ל׳קנדה׳ באושוויץ: ל׳קנדה׳ הגעתי בערך במחצית חודש דצמבר 1943. הייתי כאמור בת 18. מאותה בחורה נאה, יפה ובריאה שהגיעה לפני כשלושה חודשים לבירקנאו הפכתי לשבר כלי. שקלתי 38 קילוגרם, מצבי הבריאותי נפגע מאוד, הייתי חלשה, והתחלתי לחשוש שלא אגיע למצב של הסלוניקאים שראיתי אז בקרנטינה. רק שלא אהפוך למוזלמנית. הצטערתי שלא עשיתי את הצעד עם הסלר קודם. אבל בבירקנאו למדתי לא להצטער על דברים שלא הגשמתי, כי אף פעם אתה לא יודע מה הרווחת? לו הסלר היה שולח אותי לגז במקום ל׳קנדה׳, האם גם אז הייתי מצטערת? בעצם אז כבר לא היה מי שיצטער...

כשהגעתי ל׳קנדה׳ זכיתי לתנאי חיים טובים יותר: קיבלתי בגדים נקיים ומסודרים. בבלוק היה נוח והאוכל היה טוב יותר. העבודה הייתה קשה, אבל בהשוואה לקומנדו כבישים או לסחיבת אבנים ללא תכלית במחנה ההסגר היא הייתה נוחה. מה שגרם לי לחוש לא טוב היה מצב בריאותי שהחל להתדרדר. יום או יומיים אחרי שהגעתי ל׳קנדה׳ חליתי בטיפוס. היה לי חום גבוה מאוד, ועל גופי הופיעו כל מיני כתמים משונים. ב׳קנדה׳ אמרו לי שאני חייבת לגשת לרוויר, ולא, אמות, או אם יראו אותי כך, ישלחו אותי ישר לגז. הלכתי לרוויר. ברוויר הכרתי שתי נשים אינגה וזיוה. אינגה חיה כיום בנצר סירני, היא ניגנה בתזמורת הנשים בבירקנאו. המצב ברוויר היה כל כך גרוע שאפילו מי שתייה לא היו שם. כשיום אחד פניתי לאחות המטפלת ברוויר וביקשתי מי שתייה, אמרה לי שאין מים לשתייה. שאלתי אז מה אעשה, אני צמאה. תשובתה, תשתי את הפיפי שלך, וזה מה שעשיתי. לא הייתה לי ברירה. הייתי עושה פיפי ומיד שותה אותו. הבנתי שלהגיע לרוויר זו הייתה טעות נוראה. גופי הלך ונחלש. טיפול רפואי לא קיבלתי. כבר הגעתי למצב שאו טו טו אני הופכת למוזלמנית.

כשחזרתי ל׳קנדה׳ הייתי כבר כמעט מוזלמנית וגם חולה. הבנות אמרו לי שאסור לי להיות במחנה, ועלי לשוב לרוויר. הודעתי להם חד משמעית שאיני

מוכנה לחזור לרוויר כי... רוויר משמעו מוות, ואני רוצה לחיות. סיפרתי להן על הפעם הקודמת שהגעתי לרוויר, ואיך בזכות הסלר ניצלו חיי, ולכן שוב לא אלך לרוויר. גם ב׳קנדה׳ הבוקר היה מתחיל באפל - מסדר. מי שלא יוצא למסדר או לא הולך לעבודה היו מחפשים אותו, עד שמוצאים אותו וגורלו לא היה טוב. כשהבנות ראו את נחישותי לא ללכת לרוויר, ויתרו לי, ונשארתי ב׳קנדה׳.

כוחותיי שבו אלי ונכנסתי למעין שגרה. העבודה הייתה נוחה, התנאים טובים יחסית. לאט לאט חזרתי לעצמי. ונכנסתי לשגרת עבודה. למרות התנאים הטובים ב׳קנדה׳ גם שם חליתי כמעט בכל מחלה אפשרית. פעם זה היה טיפוס, פעם זה היה דלקת ריאות, גם בשחפת חליתי ובעוד מיני מחלות שונות ומשונות.

מהו הרוויר: בירקנאו, כידוע, רחוקה מלהיות מתקן נופש, או סתם מחנה עבודה, או מחנה ריכוז. צריך להיות שם כדי לנסות ולהבין מה עובר על אדם במשך יום אחד, שבוע, או חודש כדי להבין מה הוא הגיהינום הזה. הייתי שם קצת יותר משנתיים. זהו מקום שלא ניתן להתרגל אליו, זהו מקום שלאן שלא תפנה אתה רואה את התגלמות הרוע, אתה רואה וחש לאיזו רמה מסוגל לרדת בן אנוש כדי להשיג את מטרת הרֶשַׁע שלו. המוות ממתין לך בכל פינה. אין לך אפילו רגע אחד, שבו אתה מרגיש בטוח, גם אם זכית במספר מזל, כמו שהסלר אמר לי והתייחס אלי. מנגד אני חייבת לציין שבתוך המקום הזה מצאתי גם איזושהי קרן אור. גם אדם חזק, ויהיה חזק ככל שיהיה, אינו חסין מהמוות במקום הנורא הזה, כי מולו נמצאת חבורת בני אדם שמה שמעניין אותה זה לשלוח אותך לעולם הבא. התנאים במקום הם כל כך קשים, והמוות אורב לך בכל פינה. אני ששהיתי תקופה ארוכה במחנה הזה, הייתי די מוכרת על ידי אנשים ששהיתי בסביבתם. כמו שאמרתי קודם, במשך תקופת שהותי במחנה חליתי כמעט בכל מחלה שניתן להעלות על הדעת. על כאבי ראש, כאבי

בטן ודברים שבחיי יום יום הולכים בגללם לרופא אני בכלל לא מדברת. אני מדברת על מחלות קשות, שאם חלית בהן ולא קיבלת טיפול רפואי, יש להן תוצאה אחת, והיא - מוות. ואני, כאמור, חליתי כמעט בכל מחלה אפשרית: טיפוס, דלקת ריאות, שחפת ועוד. היו תקופות ששקלתי 35 ק״ג. שהיתי ימים רבים ברוויר. יש כאלה שמפרשים מושג זה - רוויר - בית חולים, ומיד ניצב מולם אותו מקום שנקרא בימינו בית חולים על הצוות הרפואי שבו וכל מה שבית חולים יכול להעניק. הרוויר בבירקנאו היה כמו שאני ראיתי אותו, רק תחנה אחת בדרך למוות, בדרך לגזים. האירוניה היא שהגרמנים מיקמו גם את הרוויר קרוב ביותר למשרפות, אולי עובדה זו - יש בה כדי להראות את כוונתם האמיתית של הגרמנים. מי שנשלח לרוויר או הלך לשם מרצונו וסבר שבדרך זו הוא חומק מהסלקציה טעה טעות חמורה, כי גם שם נערכו סלקציות, והסיכוי שלך לעבור בשלום סלקציה ברוויר נוטה לאפס. אני חושבת שהגרמנים הקימו את הרוויר רק כדי לבודד את החולים שעשויים להדביק במחלתם את מי שבא במגע איתם, בעיקר גרמנים.

שהיתי ברוויר ימים רבים, וכמעט כולם כבר הכירו אותי שם. תמיד ידעתי לחמוק מהמקום הנורא הזה שעות ספורות, לפני שהגרמנים היו מגיעים לעשות סלקציה. לא פעם לא היה לי כוח לצאת לעבודה. בבירקנאו, כידוע, אין מצב כזה שאתה מתחמק מעבודה, כי אין לך כוח, או כי אין לך חשק לעבוד. בחרתי ללכת ביום כזה לרוויר, לשהות שם, ובדרך זו חמקתי מעבודה. היו ימים שהימרתי על חיי. לא היה לי מה להפסיד, כי מהן המחשבות שעוברות לך בראש, במקום שהחיים שלך הם זמניים, ולא תלויים רק בך. לקחתי סיכונים. מה יכול לקרות, חשבתי לעצמי, או שאצליח בהימור ואז יהיה לי מעט טוב יותר, או שישלחו אותי לגזים. אין לי מה להפסיד. לפני שאסיר הולך לרוויר, הוא מבקש אישור מהבלוקאלטסטה. וכך תמיד נהגתי לעשות. כשאתה חוזר מהרוויר, שוב אתה מתייצב אצל הבלוקאלטסטה ומדווח לה. אני זוכרת איך באחת הפעמים כששבתי אחרי יום אחד מהרוויר אל הבלוק שלי ב׳קנדה׳ אמרה לי אחראית הבלוק: ״את משהו מיוחד! כל פעם את

מופיעה מחדש, אני משתגעת ממך, איך את עושה זאת?" מי שהיה בבירקנאו או במחנות אחרים יודע שכשאתה עוזב את הבלוק והולך לרוויר או לקומנדו עבודה אחר, בדרך כלל אתה לא חוזר לאותו מקום. עשיתי כל פעם מחדש מאמץ כדי לחזור לאותו מקום, שבו מכירים אותי ויודעים מי אני. לכן מאותו יום שעברתי לקומנדו 'קנדה' שהיתי דרך קבע בבלוק מספר 27 במחנה הנשים באושוויץ - מחנה שזכה לכינוי: "A לאגר".

הרעב: בכל התקופה שעבדתי בקומנדו 'קנדה' היו לי תנאים משופרים ביחס לאחרות, אך כמה שלא היה טוב, הרעב נשאר. יחסית לנשים אחרות היה לי יותר אוכל. אין זה אומר שהייתי עולה בלילה על יצועי כשאני שבעה. מי שהיה בבירקנאו ובאושוויץ יודע מה זה להיות רעב. רעב זה לא רק מחסור במזון, זה דבר שאיני יודעת למה להשוותו. זהו מצב שאת כל הזמן רעבה, וכל הזמן מעסיקה אותך רק מחשבה אחת אוכל, ועוד פעם אוכל, ורק אוכל. אז איך מתגברים על המחסור באוכל? בבירקנאו היה המצב קשה מאוד. בעקבות המחסור לא היה מנוס מאשר למצוא תחליפים לאוכל, ולו רק כדי שנוכל להעניק לעצמנו מעט רוגע ולא לחשוב על הרעב. היינו מתכנסות מדי פעם קבוצת נשים ומדברות על אוכל. אפילו פתגם היה לנו. **"אם אין לך אוכל אז דבר על אוכל".** כל אחת הייתה מעלה זיכרונות מהאוכל שהיתה אוכלת בבית, לא אחת היו נשים שגם היו מספרות כיצד הן בישלו, או איזה אוכל מיוחד נהגה אימן להכין. אני זוכרת שהעיסוק באוכל היה תופס חלק נכבד מזמנן של הנשים. היו כאלה שהיו מספרות על מתכון מיוחד שאהבו לבשל. ככל שאני מתאמצת כעת לזכור, איני מצליחה לזכור אפילו מתכון אחד. כשאני מדברת על רעב אני מתכוונת לכך שהרעב פשוט משגע אותך, ואתה כולך ובמשך כל היום חושב רק על אוכל. כשאתה מקבל את מנת הלחם, אתה שוב מהרהר, האם כדאי לאכול אותה כעת, או לאכול רק חלק כעת ואת השאר לשמור לאחר כך. אבל היה חשש שאם תשמור לאחר כך, מישהו ייקח לך את זה, ואתה תישאר רעב. אני נקטתי כלל ותמיד הקפדתי עליו, אם יש אוכל, קודם

תאכל אותו, אל תדחי לאחר כך, כי אינך יודע מה יקרה. לכן כל מה שקיבלתי לאכול אכלתי מיד.

קומנדו תפוחי אדמה: יש פתגם האומר: **'כל דבר טוב מגיע לסיומו'.** אנא אל תתבלבלו לחשוב שאושוויץ זה מקום טוב. העבודה במחנה 'קנדה' יחסית למקומות אחרים הייתה נוחה, אך מכאן ועד לכנות עבודה זו כטובה, רב המרחק. אז אנו מדברים על טוב יחסית. יום אחד הודיעו לי שאני מועברת מהעבודה בקומנדו 'קנדה', לקומנדו עבודה אחר - קומנדו תפוחי אדמה. מדי בוקר אחרי האפל היו לוקחים אותנו בצעדה רגלית למחנה קטן יחסית - מחנה בז'ז'ינקה, שמצוי קרוב לאושוויץ. אל המתקן הזה היו מביאים את תפוחי האדמה, מערימים אותם בערימות בשטח הפתוח. תפקידנו הנשים היה למיין את תפוחי האדמה, לברור מתוך הערימה את תפוחי האדמה הפגומים, להניח בצד, ולהשאיר בערימה רק את מה שראוי למאכל בני אדם. עד כמה ששמעתי מאסירות אחרות, מתפוחי האדמה הפגועים היו מכינים את המרק לאסירים. זו הייתה עבודה קשה ומפרכת. הקאפו שהשגיחה עלינו, לא נתנה לנו רגע של מנוחה. בחום השמש ובקור הצורב לעמוד יום שלם בשטח פתוח ולעבוד קשה - אין זה דבר של מה בכך. זו לא עבודה של יום אחד. אך לעבודה זו היה שכר מיוחד לצידה. למרות אזהרות הגרמנים שלא נעז לקחת תפוחי אדמה לעצמנו החלטנו לקחת סיכון ולנסות להבריח תפוחי אדמה לתוך המחנה. כשהיינו מתקרבות לבירקנאו, היו עוצרים אותנו בכניסה למחנה, ועושים חיפוש על גופנו. בחורה שהייתה נתפסת מבריחה תפוחי אדמה למחנה, עונשה היה מלקות נוסף להחרמת הסחורה. הפיתוי להבריח היה כל כך גדול, כי תמורת תפוחי אדמה אתה יכול לזכות בהטבות שונות. גם אני חטאתי בכך, והייתי מבריחה תפוחי אדמה לתוך המחנה. הדרך שבה חמקתי בעת החיפוש בכניסה למחנה הייתה מיוחדת. נהגתי לקשור עם חוט את תפוחי האדמה בין הרגלים שלי, וכשהייתי מתקרבת לשער המחנה בגמר העבודה היו מבקשים מאיתנו הבנות לפסק רגליים. אוי לאישה שנפל ממנה תפוח אדמה. העונש לא אחר להגיע, השוט היה מונף, והסחורה הייתה מוחרמת. כל כך התמקצעתי

בעבודת הבריחה זו שאותי אף פעם לא תפסו. לא אחת שאלו אותי איך קושרים תפוחי אדמה בחוט לגוף? את תשובתי איני זוכרת. יש דברים שאני זוכרת, כאילו התרחשו כעת, אבל יש דברים שכנראה, נמחקו מזיכרוני. אני למשל, זוכרת בוודאות שאפילו את הקליפות של תפוחי האדמה היינו אוכלות. אבל איך בדיוק קשרנו את תפוחי האדמה בין הרגלים איני מצליחה לזכור או לשחזר. בכל בלוק יש תנור חימום, אך שאיש לא ישלה את עצמו שהגרמנים היו מחממים לנו את הבלוק בחורף. אבל תנור חימום היה. מדוע? צריך לשאול זאת את הגרמנים. לבלוקאלטסטה הייתה גישה לכל מיני דברים, ואני נהגתי לתת לה תפוחי אדמה. תמורת זה היא אפשרה לי לבשל את תפוחי האדמה על התנור בבלוק. עסקים עם אחרים זה דבר שהיה מקובל בבירקנאו אך גם זה נשמר בסוד. תמורת תפוחי אדמה שנתתי לנשים קיבלתי מרגרינה או נקניק. היינו עושות החלפות. ככל שאני מאמצת את הזיכרון כעת, איני מצליחה להבין מהיכן הביאו הנשים חתיכות עצים להסקת התנור, או מי הדליקה את האש ובאמצעות מה. אני חושבת שהבלוקאלטסטה היא שהייתה מדליקה את התנור, ולה כנראה, הייתה נגישות לדברים הללו. בענייני אוכל היא שיתפה פעולה איתנו.

אנשים מתפלאים היום איך הדלקנו אש? אז אני רוצה לספר לכם שהיו אנשים שעישנו סיגריות אפשר לשאול איך הם הדליקו את הסיגריות? או איך בכלל השיגו סיגריות ואיך העזו לעשן. צריך להבין, במחנה בירקנאו הייתה תנועה בין המחנה לבין החוץ. אנשים היו יוצאים לעבודה מחוץ למחנה, וכל הניסיונות של הגרמנים למנוע הברחת דברים לתוך המחנה לא הצליחו. רבות מההברחות סוכלו על ידי הגרמנים, אך לסגור את המחנה הרמטית בפני הברחות זו משימה בלתי אפשרית גם לגרמנים, ובמיוחד שהמבריח יודע היטב שחייו תלויים בגורל הברחתו. הקשר עם החוץ נעשה בעיקר דרך קומנדו עבודה כשהיו יוצאים מחוץ למחנה. כשהיו שבים למחנה, למרות החיפושים הקפדניים, תמיד הצליחו להחדיר למחנה כמעט כל דבר.

המפגש המחודש עם הדודה גננדה: באחד הימים שבתי מהעבודה בקומנדו תפוחי אדמה, וגיליתי פריחה משונה שהתפשטה כהרף עין בכל גופי. יש דברים שמשפרים את איכות החיים בבירקנאו, אם בכלל ניתן לעשות שימוש במילה איכות ליד המילה חיים בבירקנאו. אלו שני דברים שבדרך כלל לא הולכים ביחד. עבודה זו התישה אותי ושוב חליתי. הפעם זו הייתה מחלה קשה שאיני יודעת את פשרה. כל גופי כוסה בפריחה משונה, והתחלתי לראות את המוות מול עיניי. חששתי ללכת לרוויר שמא ישלחו אותי לגז. בקושי עמדתי על הרגלים. כל גופי התמלא פריחה משונה, ולא ידעתי מה לעשות. נודע לי שלדודתי גננדה, שהייתה בבלוק סמוך אלי במחנה הנשים בבירקנאו, יש משחה מיוחדת, משחה ירוקה שאיני יודעת את טיבה, ואיך היא הגיעה אליה. האסירות סיפרו לי שכל מי שמניח את המשחה הזו על הפצעים שלו מתרפה. כשראיתי שמצבי מחמיר מיום ליום, אזרתי אומץ, פניתי לדודתי וביקשתי מעט מהמשחה הירוקה. במקום תשובה החזירה לי דודתי בשאלה:

"האם יש לך לחם?"

השבתי, "אביא לך לחם!"

"קודם תביאי את הלחם, ואחר כך תקבלי את המשחה"! השיבה דודתי בנחרצות.

ניסיתי מזלי שוב ואמרתי לה: "היום כבר אכלתי את מנת הלחם שקיבלתי. אביא לך את הפרוסה שאקבל מחר".

תגובתה החד משמעית לא איחרה לבוא: "אז תבואי מחר לקבל את המשחה, תביאי לחם - תקבלי משחה".

לא יכולתי להבליג, ומיד הטחתי בפניה עד כמה היא כפוית טובה כלפי. אמי שבשבילי הייתה כל עולמי הקריבה את חייה כדי להציל את אחותה גננדה, בכך שהיא לקחה איתה את סָלָה בִּתָּה של דודתי, ואילו כעת כשאני בצרה, ומבקשת מעט משחה, היא דורשת תשלום בלחם. הטחתי בפניה דברים קשים ביותר שהנייר אינו סובל אותם. פרקתי עליה כל מה שהיה אצור בתוכי

תקופה ארוכה. במיוחד איך היא הקריבה את בתה ואת אחותה הבכורה כדי להינצל, וכעת כשאני זקוקה ממנה למעט סיוע היא מתנה זאת בלחם. שתתבייש לה. אבל... היות שאני זקוקה למשחה אביא לה מחר את הלחם... היא הביטה לתוך עיני והפטירה לעברי: "מה את רוצה ממני? מה עשיתי? בסך הכל רציתי לחיות? מה? אסור לי לחיות". תגובתה הרתיחה את דמי שבעתיים, אך התאפקתי. ידעתי שכעת גורלי, ואולי חיי תלויים בה, נכון יותר במשחה שלה. אם זה יעלה לי בלחם אשלם, ובלבד שאזכה במשחה. התחננתי שתיתן לי את המשחה בהקפה, ומחר אביא את הלחם... תגובתה הייתה חד משמעית: "אם אין לחם אין משחה"!

למחרת חזרתי שוב לבלוק לדודתי. הבאתי איתי חצי ממנת הלחם שקיבלתי, את החצי השני אכלתי לארוחת הערב. הגעתי לבלוק ולא מצאתי שם את דודתי. שאלתי את אחת הנשים אם היא יודעת היכן דודתי. היא השיבה לי בלי להניד עפעף: "אתמול הייתה סלקציה בבלוק וכל אלה שנשארו ולא הלכו לעבודה נשלחו לגזים, ביניהן גם דודתך". "האם את יודעת היכן הדברים שלה?", שאלתי. האישה צחקה צחוק מתגלגל ואמרה לי: "את כל כך תמימה לחשוב ולהאמין שנשאר משהו? איך שלקחו את דודתך כל הנשים בבלוק רצו למיטה שלה, ותוך דקה לא נשאר דבר ממה שהיה לדודתך". הלכה המשחה, הלכה גם דודתי, ואני נותרתי עם המחלה ועם הפריחה בגוף, אבל גם עם לקח חשוב ממה שקרה: לא אחת אני תוהה לאיזו רמה של אגואיזם מסוגל אדם להגיע. חמור יותר אם אותו אדם הוא בן משפחה, בשר מבשרך. דודה שלך, אחות אמך האהובה, אותה אמא מיוחדת שהקריבה את חייה כדי להציל את אחותה (דודתי). אני ניצבת תוהה וחושבת, האם כך זה היה צריך להיות? האם כך היו צריכים להתנהל העניינים? אולי אני התמימה שעדיין מאמינה שיש יושר וצדק בעולם; או שאלו עניינים של העולם הנורמאלי ולא העולם של בירקנאו שנהיה עולם לא נורמאלי. עולם שיש לו שם - מחנה השמדה. ומי שחי בו, חי על זמן שָׁאוּל. ואנחנו האסירים היינו צריכים לנהל בתוך העולם

הזה חיים נורמאליים. כנראה, הטבע חזק מכל דבר אחר. גם בלי המשחה של דודתי הפריחה נעלמה והבראתי.

מטוסים מעל בירקנאו: אני זוכרת איך באחד הימים בעודי שקועה בערימת תפוחי האדמה שלי ראיתי שמצרפים אלינו לעבודה גם קבוצה של גברים. בדרך לא דרך נוצר קשר בינינו, ושמענו מהם על מה שקורה בחזית. נודע לנו שהגרמנים מפסידים במלחמה, והם נסוגים כל הזמן מהמזרח, והרוסים רודפים אחריהם. יחד עם הסיפורים ששמענו הרגשנו מדי פעם אצל הגרמנים במחנה את התחושה של התבוסה. גם אם הדברים לא נאמרו במפורש, הדברים ריחפו בחלל, ויכולת לחוש אותם. תחושה זו החלה לקנן אצלי החל מחודש ספטמבר 1944 עד שקיבלתי לה חיזוק. יום בהיר אחד החלו צופרי האזעקה שבמחנה להשמיע אות האזעקה, אות שחזר פעמים רבות מכאן ואילך. הגרמנים רצו למקלטים, ואותנו השאירו ללא השגחה. בכל פעם שהיו חולפים מטוסים בשמי בירקנאו אנשי ה- אס.אס. היו רצים להסתתר בבונקרים, ובשבילנו זה היה זמן לצאת לשטח הפתוח במחנה ולנופף להם בידיים, כדי שידעו שיש עדיין אנשים חיים במחנה. אם הטייסים ראו, או שמו לב אני לא יודעת. אבל דבר אחד אני יודעת. הם לא הפציצו אותנו, ואנחנו האמנו אז שזאת משום שהם רואים אנשים במחנה, ולכן הם אינם מפציצים.

סיפורה של רגינה ספירשטיין: חשנו כבר את הסוף הקרב של המחנה. אחרי שדחיתי את הצעתו של הסלר להצטרף אליו לנסיעה למחנה חדש - למחנה אחר, נכנסנו למעין מצב של אופוריה. הגרמנים עומדים להפסיד במערכה. באותם רגעים גם אם טרם הספקת לחוש את החופש, אתה מתחיל לעשות את חשבון הנפש מהתקופה בבירקנאו. אתה נזכר ברגעים הקשים שלך שעליהם כתבתי רבות. כעת אני רוצה להוקיר כבוד למספר נשים גיבורות אמיתיות, דמויות נערצות בבירקנאו. הראשונה היא דודה של חברתי רותקה מבנדין.

שמה רגינה ספירשטיין. רגינה השתייכה למחתרת שפעלה בבירקנאו, וכל רצונה היה להשתתף במרד במקום. כשהיא הבינה שלא תהייה בקרוב התקוממות, היא בחרה להבריח תחמושת אל תוך המחנה. רגינה עבדה באוניון - מפעל תחמושת שאליו נשלחו לעבודה אנשים מבירקנאו, גברים ונשים. הנשים שעבדו באוניון עסקו בפירוק פגזים ישנים, בהוצאת אבק שריפה ובייצור פגזים חדשים עבור הצבא הגרמני. רגינה הייתה מבריחה תחמושת לתוך בירקנאו. אני לא יודעת לאיזו מחתרת היא השתייכה אבל זכור לי איך יום אחד נודע לנו שהיא נתפסה. השמועה אמרה שמישהו הלשין עליה. רגינה הייתה יחד אתי במחנה הנשים, ומשם היא הלכה יום יום לעבודה באוניון. רגינה לא שיתפה אף אחד בסוד שלה אלא רק את בת אחותה - רותקה, שעבדה ביחד איתה. בת אחותה, כמו שאמרתי, הייתה חברה שלי והיא סיפרה לי על רגינה. את זה היא סיפרה אחרי שרגינה נתפסה. לא לפני שנתפסה. רותקה שרדה את השואה, ואני מקיימת איתה מפגשים מעת לעת. את הסיפור היא ספרה לי כשהיינו יחד בברגן בלזן. כל מי שהכיר את רגינה לא היה מעלה על דעתו שהאישה הקטנה הזו, השברירית תעשה מעשה כזה נועז. כשנודע לנו הסיפור שלה, הערצנו אותה וראינו בה גיבורה אמיתית. אני עדיין זוכרת כשרותקה סיפרה לנו את הסיפור שאלתי אותה מיד: "רותקה, תגידי את ידעת שרגינה כזו אישה אמיצה?!", ורותקה השיבה: "שרה, אני לא ידעתי ולא האמנתי שרגינה היא כזו גיבורה...". כשנודע לנו הסיפור בברגן בלזן כולנו התפעלנו והערצנו את דמותה. יחד עם רגינה השתייכו עוד שתי נשים למחתרת ההברחות מאוניון. המפקדת הייתה רוזה רובוטה בת העיר צ'כנוב. השמועה אמרה שרוזה היא שהצליחה לגייס את שלוש הבנות הנוספות למחתרת, והיא ששכנעה אותן להבריח חומר נפץ לטובת המרד. יחד איתן במחתרת היו גם אסתר וייסבלום ואלה גרטנר. כל ארבע הנשים נתפסו, כנראה, עקב הלשנה. בחמישה בינואר 1945 נתלו אלה גרטנר ורגינה ספירשטיין. שעות ספורות אחר כך, בשישה בינואר נתלו רוז'ה רובוטה ואסתר וייסבלום במעמד כל אסירות בירקנאו, שהוכרחו לעמוד במסדר ולצפות בהוצאתן להורג. בטרם יצאה נשמתה הספיקה רוזה לבקש מהאסירות שנכחו

במסדר: "אחיותיי נקמה". אלו היו מילותיה האחרונות. נוח זבלדוביץ שהשתייך גם הוא למחתרת הצליח בסתר לפגוש את רוזה בעת מעצרה, וממנה שמע את המשפט הבא: "לא בגדתי ולא אסגיר אף אחד".

בריחות מהמחנה: היו מספר בריחות מהמחנה, אבל מי שהיה שם ידע שמבירקנאו לא ניתן לברוח. הגדרות המחושמלות, המגדלים, הזקיפים החמושים, הכלבים, ומי יודע איזה אמצעי שמירה עוד היו? ואנחנו האסירות היינו כאלה רזות, בקושי שרדנו, ועוד לברוח... לא! זה היה בלתי אפשרי להעלות דבר כזה על הדעת. אני אף פעם לא שקלתי בריחה, וכעת כשאני נזכרת באותו יום שהלכתי להסלר, הלא הייתי מחוץ למחנה ויכולתי גם אני לברוח.

אני רוצה לספר על בריחה אחת של דמות נערצת על כל מי שהייתה במחנה הנשים בבירקנאו. הבריחה של מלה ואדק. מלה אף פעם לא הסתובבה במחנה במדי אסירה, אלא תמיד הייתה לבושה היטב ותמיד מטופחת, תמיד נקייה ומעוררת כבוד. מי הייתה מלה? שמה הקודם היה מלכה, ומלה היה כינוי שלה. כולנו הערצנו אותה וקראנו לה מלה. מלה (מלכה) צימטבאום נולדה בפולין וכשהייתה ילדה צעירה הגרה משפחתה לבלגיה. בשנת 1942 נשלחה מבלגיה לבירקנאו. מרבית אנשי הטרנספורט שהגיעו איתה הושמדו, והיא קבלה את המספר 19880. מלה דברה שפות רבות, ונבחרה לשמש בעבודות שליחות ותרגום לאנשי ה- אס.אס. למלה היה חבר פולני בשם אדק שהיה מבין הראשונים שהגיעו לבירקנאו. מספרו היה 531. בגלל התפקיד שלהם בבירקנאו הם היו רשאים להסתובב חופשי במחנה ולנוע לכל מקום שרצו. באמצע שנת 1944 לערך שניהם ברחו מהמחנה, ואחרי שבועיים נתפסו והוחזרו לבירקנאו. בחודש ספטמבר 1944 אספו הגרמנים את כל הנשים במחנה שלנו, העמידו אותנו באפל והקריאו לנו את גזר דינה של מלה - עונש מוות! כשנגשו לתלות אותה ראיתי דם על ידיה של מלה והיא נתנה סטירה לגרמני שעמד לידה. ראינו שמעבירים אותה למרפאה. יותר מאוחר נודע לנו

שירו בה באחת המשרפות, באותו יום תלו גם את החבר שלה במחנה הגברים. אחרי שתלו את מלה ישבנו עליה 'שבעה'.

צנעת הפרט בבירקנאו: בבירקנאו הקפדתי מאוד על הגיינה אישית ועל ניקיון הגוף. לנשים לא היה מחזור במחנה, ולכן דאגה אחת הוסרה ממחשבתנו, איך להתמודד עם המצב. לכל מקום שהלכתי והיכן שמצאתי ברז לא עשיתי חשבון לאף אחד, הייתי מיד מתפשטת ורוחצת את הגוף שלי. בקיץ, בחורף, בקור ובחום, לא חשוב, אצלי הניקיון היה ערך חשוב שתמיד הקפדתי עליו. אני זוכרת שיום אחד הייתי קרוב למחנה הגברים והבחנתי פתאום בברז מים. מיד התפשטתי עירומה לחלוטין והתחלתי להתקלח. חיל גרמני שעמד בקרבת מקום פנה אלי ושאל "מה זה צריך להיות?" השבתי לו בלי להניד עפעף: "אם זה לא מוצא חן בעיניך, אל תסתכל". מה כבר יכול להיות מכסימום היה רואה גוף עירום של בחורה. אחרי שהייתי מסיימת להתקלח, הייתי מכבסת את הבגדים שלי, מתנגבת איתם, לובשת אותם, והם היו מתייבשים על הגוף.

תזמורת הנשים: בעת שהותי בבירקנאו התיידדתי עם מספר נשים מתזמורת הנשים. אינגה איתה אני שומרת על קשר עד היום ועוד אחרות שאתן התחברתי. ראיתי במנצחת על התזמורת אלמה רוזה דמות מיוחדת. איזה מאמץ היא השקיעה כדי להציל את כל הנשים שהיו איתה בתזמורת. ראיתי אותה מתרוצצת ודואגת להשיג להן תנאים טובים, גם במגורים וגם במזון. אהבתי לשמוע את נגינת התזמורת. אינגה וחלק גדול מחברות התזמורת הועלו לקרון שבו הייתי. בדרך לברגן בלזן סיפרו לנו שחיסלו כבר את כל התזמורת, חלק מהנשים כבר לא בחיים. אלמה רוזה נפטרה קודם. עד שהעלו אותן לרכבת עוד ניגנו עבור אנשי ה- אס.אס. בעיקר בימי שבת וראשון. כך שאני יודעת כעת שאת בירקנאו עזבנו ביום שני בבוקר, כי חברות התזמורת היו האחרונות שעלו לקרון בטרם יצאה הרכבת לדרך. אינגה המשיכה וסיפרה

לי על מעצר הנשים שהשתתפו במרד שהיה בבירקנאו. אני לא ידעתי באותו שלב שאלמה רוזה אינה יהודיה. רק מאוחר יותר נודע לנו שהיא נולדה כיהודיה והמירה את דתה לנצרות. לא אחת, היו מספרות לי חברותיי מהתזמורת כמה קשה עליהן הנגינה, במיוחד כשהיו מופיעות בקונצרטים למען קציני ה- אס.אס. לא קל היה להן לעמוד בשער המחנה וללוות אותנו ביציאה לעבודה. ליבן היה נצבט ולכן הוסיפו מעט רגש לנגינתן כדי לשמח אותנו גם במקום הזה שנקרא בירקנאו.

אסיים את הפרק של בירקנאו במענה לשאלות הרבות שנשאלתי אודות **סיפורי אהבה בבירקנאו**. היו סיפורי אהבה בבירקנאו. הבאתי קודם את סיפור האהבה בין מלה לאדק. זה היה סוד גלוי במחנה. מעבר לכך, היה קשר גם בין נשים לגברים בבירקנאו. גברים, בעיקר עובדי שירותים במחנה, שהייתה להם נגישות למחנה הנשים, יצרו קשרים עם נשים במחנה. הקשרים התנהלו בסתר, ולא אחת היינו שומעים על אהבה שמתפתחת בין גברים לנשים. לי לא היו קשרים עם גברים בבירקנאו. אבל שמעתי על הרבה נשים שהיו נפגשות עם גברים. הרכילות פרחה, מי הולכת עם מי, מה פתאום הוא מביא לה אוכל, בטח היא נותנת לו משהו. היו בעלי מקצוע כמו, נגרים, חשמלאים או בעלי מקצוע אחרים שנכנסו חופשי למחנה הנשים. להם הייתה אפשרות למצוא מקום להתבודד. מי שנתפס על ידי הגרמנים מתבודד עם אישה נענש יחד איתה.

השחרור מבירקנאו: לא אחת אני שואלת את עצמי האם זו הייתי אני, אותה נערה מתבגרת אשר מגיל 8 כשהתחילו פעמי השואה להפציע בעירי - בלייפציג, האם זו אני הנערה בת ה- 13 שגורשתי בבושת פנים מעירי ומארצי, האם זו אני הנערה מבנדין, שפתאום בבת אחת מצאתי עצמי מטפלת בהוריי ונאלצת גם לדאוג להישרדות שלי, האם אני הייתי שם בבירקנאו, ושרדתי את כל

הזוועות שזה עתה סיימתי לתאר, האם זו אני אותה אשה ששרדה את בירקנאו וחשבה ״זהו, תם לו שק הייסורים - הגיעה העת לקחת את עצמי בידיים, להתעורר מאותו חלום בלהות שתקף אותי ולהתעורר לשחר חדש, לנוח מעט. כמה יכולה לשאת על עצמה אישה כמוני שמגיל 8 - עת עלה היטלר לשלטון ועד גיל 20 עת הועברתי מבירקנאו אל הבלתי נודע, אחרי ששרדתי את התופת שנקראת בירקנאו? אני כעת ברכבת אל ״החופש״, חופש שיעניק לי מעט רוגע. האם תמה השואה? כנראה, עדיין לא. שק הייסורים עדין לא התמלא דיו. במה חטאתי שזה הגורל שהגיע לי. ואכן היום המיוחל מגיע.

היציאה מאושוייץ: היום שבו עזבנו את אושוויץ התחיל לא שונה מכל יום רגיל. עמדנו בבוקר באפל. הסתיימה הספירה, ופתאום מאי שם מגיעה עגלה ועליה כיכרות לחם. חילקו לכל אחת מאיתנו חצי כיכר לחם; דבר שנראה לנו תמוה. מה פתאום חצי כיכר? מה, הגרמנים השתגעו? האם באמת התחושות של הסוף הקרב מתממשות? חצי כיכר לחם! כדי שיהיה ברור על מה אני מדברת, אעיר שבבוקר לא היינו מקבלות לחם אף פעם אלא רק נוזל שחור, ופתאום היום לחם. לא סתם לחם אלא חצי כיכר, לא לחם יבש ועבש, אלא לחם שניתן לאכילה. הדבר כבר עורר בנו מחשבות, ואם לומר את האמת, המחשבות היו חיוביות. ודאי גרמניה עומדת לפני מפלה. החזית מתקרבת, והם רוצים להיראות אנושיים בעינינו... בעודנו מהרהרות לסיבת הדבר הוליכו אותנו לכיוון הרמפה. המתח בקרבנו גאה. מחד ידענו שזו הדרך לתאי הגזים. נגד עיני ראיתי איך הוליכו בדרך זו רבים אל תאי הגזים, ומחשבה ראשונה שעברה בראשי הייתה - הנה גם הסוף שלנו הגיע. אבל מנגד אם לוקחים אותנו לגז, למה נתנו לנו חצי כיכר לחם? אני מספרת את הדברים באופן זה, כי כך חושב האדם ההגיוני שמנסה לתהות על כוונות הגרמנים בכל רגע נתון. אני כבוגרת ׳האקדמיה׳ הזו שנקראת בירקנאו כבר ידעתי היטב שאין לסמוך על הגרמנים, ואתה אף פעם לא יודע מה תהיה התגובה שלהם. האם זה יישמע לכם סביר, ברור מאליו, נכון, שקצין אס.אס. (הסלר) שממונה על מחנה

הנשים ועל השמדתן יציל חיי יהודיה כפי שהציל את חיי? אבל זמן רב למחשבות לא נותר לנו כי מיד הפנו אותנו לכיוון הקרון של הרכבת שהמתינה על הרמפה... דחסו אותנו לתוך הקרונות, סגרו את הדלתות והרכבת המתינה על המסילה ליד הרמפה.

בתוך הקרון היינו רק נשים - כל הנשים מהבלוק שלי. יעילות הגרמנים, כפי שבאה לידי ביטוי בתקופת השואה, הוכיחה עד כמה הם יודעים לנצל כל דבר. לא רק את החיים לקחו לנו בבירקנאו, אלא גם את מעט רכושנו שאיתו הגענו למחנה. דחוסה בתוך הקרון, וחצי כיכר לחם צמודה אלי הקצין הגרמני הזהיר אותנו שעלינו לשמור את הלחם כי עד שנגיע ליעד לא נקבל עוד אוכל. לאן נוסעים? כמה זמן תימשך הנסיעה? האם אנו בדרך 'לחופש' או שיש להם עוד 'בירקנאו'. שוב דחסו אותנו אל תוך הקרון. היינו שם אולי כמאה נשים, והרכבת יצאה לדרך. תקווה קטנה התגנבה ללבנו, כנראה, לא מובילים אותנו למוות. כי אז לשם מה לקחת אותנו למקום אחר, הלא אנו כבר נמצאות בבית החרושת למוות. האם יש להם משהו יותר משוכלל? אם רוצים להשמיד אותנו - למה חילקו לנו אוכל? אלו רק חלק קטן מהמחשבות שעלו בראשי, ואותן חלקתי עם חלק מחברותיי שהיו איתי בקרון. הרכבת יצאה לדרך. המבט האחרון שלי לעבר בירקנאו עוד בטרם עליתי לקרון נשאר חרוט בזכרוני לנצח. אני מעלה כעת את הדברים על הכתב, וכל המראות וכל הקולות שבים אלי. על דבר אחד יש לשמור כעת מכל משמר - על האוכל. פרשתי לי לפינה של הקרון, ותוך דקות אחדות כל חצי כיכר הלחם כבר נחה בקיבתי, והרגשת השובע גרמה לי לרגיעת מה. נהגתי על פי האמרה: "אכול ושתה כי מחר נמות", או אולי , "אכול מהר כי אין מחר!" האם נהגתי נכון? מי יכול לשפוט היום? אני זוכרת איך במהלך כל הנסיעה היו סכסוכים רבים בין הנשים. אלו ששמרו את הלחם עמדו לא אחת בפני תחנונים של הנשים האחרות לקבל חתיכת לחם. כמה מריבות פרצו בקרון בגלל הלחם. אם זה מפני שגנבו למישהי את הלחם או בגלל מישהי שלא הסכימה לחלוק עם אחרות את הלחם שלה... ברגע שאכלתי את הלחם שלי הרגשתי משוחררת מכל התככים הללו. נכון, הייתי

רעבה במשך הימים האלה, אבל הנחמה שלי הייתה שעל צלם האנוש שמרתי, לא גנבתי ולא ביקשתי משום אישה לחם. יתרה מכך, איני מצטערת אפילו בדיעבד על ההחלטה שלי לאכול את כל הלחם, לא אחת אנו מבקשים מהצברים שלנו לראות את הדברים שעברנו באור נכון. אנחנו היינו שם ועברנו את התופת שנקראת בירקנאו. לבוא היום ולומר לנו נהגתם נכון או לא נכון זו חוכמה שלאחר מעשה. צריך להבין, היה לנו רצון עז לשרוד, לחיות, לשמור על צלם אנוש.

הרכבת נוסעת ואני מוצפת בזיכרונות. אני נזכרת כעת בשיחה שהייתה לי עם הסלר שבוע קודם כשהציע לי להצטרף אליו ולנסוע איתו לגרמניה, שם יהיה לי טוב, ואני כאמור דחיתי את בקשתו. כעת אני נזכרת שהוא גם אמר לי שבקרוב יפנו את כל המחנה, ולכן כדאי לי לנסוע איתו. אני כאמור, דחיתי אז את הצעתו, אבל כעת נזכרתי בדברים וקיוויתי בכל מאודי שאכן עומדים לפנות אותנו מבירקנאו. שואלים אותי לא אחת מה עשיתי עם הדברים שאגרתי בבירקנאו? מה זאת אומרת מהאפל ישר לקרונות? מה? לא היה לכם רכוש? ציוד? חפצים? משהו ששמרתם בבלוק? מי ששואל שאלות אלה לא יודע מה זה בירקנאו. הדבר היחידי שהיה לך בבירקנאו זה הגוף שלך, ועל הגוף החזקת את כל רכושך - כל הבית שלך, ולכל מקום שהלכת לקחת איתך את הכל - הכל זה בעצם כלום, כי בבירקנאו לא היה לך כלום. אני כותבת את הדברים ונדהמת מעצמי, איך החזקתי מעמד בתנאים אלה. רק תשובה אחת עולה בדעתי כעת - לא חשבנו אז כמו שאנו חושבים היום, חיינו את הרגע, וכל מה שעניין אותנו זה לשרוד, לשמור על היקר לך ביותר, בני משפחתך וחייך. אני כבר איבדתי את בני משפחתי, וכל שנותר לי זה לשמור על הדבר היקר היחידי שנשאר לי, על עצמי.

מדי פעם היינו מציצות מבעד לחרכי הקרון כדי לנסות לזהות מקומות יישוב ולנחש את יעד הנסיעה. ידענו שאנו נוסעות מערבה, והיעד הוא כנראה גרמניה. אך לשם מה? לא נתתי למחשבות אלו להעסיק את ראשי יותר מדי זמן. בדבר

אחד הייתי בטוחה - לא חשוב לאן לוקחים אותנו, יותר גרוע מבירקנאו לא יכול להיות. כל מי שהיה שם יודע שאפילו השטן לא היה מצליח לבנות תופת כזו. קשה, קשה מאוד לעכל את הדברים. האם באמת בירקנאו קיימת, או שהייתי באיזה חלום בלהות. מעט מאוד שעות שינה היו לי במהלך הנסיעה, כי איך ניתן לישון כשבתוך הקרון דחוסות מעל מאה נשים שבקושי יש לנו מקום לעמוד. האם התעוררתי מחלום, או שזו המציאות שליוותה אותי במשך 16 החודשים ששהיתי בבירקנאו? איני זוכרת כמה זמן נמשכה הנסיעה. בבירקנאו איבדנו גם את מימד הזמן. אני מעריכה שנסענו בין חמישה לשמונה ימים. כל יום הרכבת הייתה עוצרת במקום מסוים, שם היו מאפשרים לנו לרדת מהקרון, תחת משמר כבד של גרמנים שהקיפו אותנו כשהם מצוידים במיטב הנשק שברשותם. במהלך 'ההפסקה' היינו עושות את צרכינו, מרוקנות את דליי השירותים שבקרון, נושמות מעט אוויר צח, כל זאת בכפור ובשלג המקפיא של סוף חודש נובמבר תחילת דצמבר בפולין. במשך כל התקופה הזו לא הגיע דבר אוכל לפי. חשתי שהפעם טעיתי שלא שמרתי על המזון. קינאתי בבנות שעשו זאת. ראיתי כיצד נשים אחרות פונות אל מי שיש לה לחם ומבקשות חתיכה. אני לא הייתי במשחק הזה לא פניתי ולא ביקשתי. הרכבת המשיכה בנסיעתה. הגענו לברגן בלזן.

כשיצאה הרכבת משערי אושוויץ - בירקנאו הוקל לי. העפתי מבט אחרון לעבר המחנה ונזכרתי במשפט שלא אחת שמעתי מהגרמנים ומהקאפו שלנו "מכאן לא יוצאים בחיים - מכאן יוצאים רק דרך שם", והיו מצביעים על הארובות שנראו מכל חלק של המחנה. אותן ארובות ארורות שפלטו עשן 24 שעות ביממה, ובתוכן השמידו את בני משפחותינו, כולל את הוריי - את אמי ואת אבי. רק לפני מספר דקות עוד ראיתי את הארובות פולטות עשן, וכעת הרכבת כבר מתרחקת מהתופת שנקראת בירקנאו. יצאתי מבירקנאו ואני בחיים. הגעתי אליה כנערה מתבגרת בת 18 שלפניה כל החיים, ויצאתי מכאן אשה מנוסה, אשה זקנה, מיוסרת, חולה, רגליי בקושי נשאו אותי, שקלתי רק 35 ק"ג. אבל ניסיון חיים צברתי ובשפע . עוד מבט אחד אל המחנה והזיכרונות

שבים אלי. אני נזכרת ברגעים הראשונים שהגעתי אל היודן ראמפ. אותם רגעים איומים שבהם איבדתי את הוריי. הרכבת נעצרה. הגענו למחסום הרכבת הראשון, ושם אפשרו לנו לראשונה לרדת מהקרון ולעשות את צרכינו בשדה, לרוקן את הדליים ושוב לעלות לקרונות...

אנחנו היינו הטרנספורט האחרון שיצא ברכבות מאושוויץ - בירקנאו לכיוון גרמניה. את מי שנשאר העבירו אחר כך בצעדות מוות למחנות בגרמניה ובמקומות אחרים. את הדברים הללו שמעתי אחרי המלחמה בעת שפגשתי את אחי מוריץ. הקשר שלי עם אחי מוריץ נותק מאז הביקור האחרון שהיה בבית בבנדין. מאוחר יותר נודע לי שגם הוא נשלח לאושוויץ - בירקנאו, עבר סלקציה ונשלח לעבודה במחנה בלכהמר - שהיה אחד ממחנות הבת של אושוויץ. משם הוא יצא בתחילת חודש ינואר 1945 בצעדות המוות למחנה בוכנוולד שבגרמניה.

פרק ו׳ : ברגן בלזן

בסוף חודש דצמבר יצאנו לדרך. מזג אויר חורפי, קר ומושלג. הנסיעה נמשכה בין חמישה לשמונה ימים. בין הדברים שאיבדתי בבירקנאו זו תחושת הזמן. הגענו לתחנת רכבת, ומשם הוליכו אותנו רגלית לברגן בלזן. הקור היה מקפיא ושלג מסביב. בברגן בלזן קלטו אותנו בתוך אוהל ענק. די היה במבט אחד כדי להבין שאנו נמצאות שוב בתוך מחנה, מחנה ריכוז. לא היה צריך מבט נוסף כדי לדעת ולהבין שהגענו למקום חדש, מקום שונה ממה שאליו הורגלנו בבירקנאו. הדבר הראשון שמשך את עינינו, לא ראינו אנשי אס.אס. קלט אותנו קצין של הוורמאכט, זיהינו אותו על פי המדים החומים שלבש. עובדה שכשלעצמה מבשרת טוב. השאלה הראשונה שנשאלנו על ידי הקצין שקיבל אותנו הייתה: ״מהיכן הגעתן? למה אתן נראות כל כך רע?״ אמרנו לו בגרמנית, ״הגענו מבירקנאו, מאושוויץ״, והוא מיד שאל: ״מה זה? ואיפה זה?״ עוד בטרם היה ספק בידי להשיב, הוא כנראה שם לב שאנו עומדות ורועדות מקור. הוא המשיך לשאול שאלות, וכנראה, תוך כדי דבריו, שם לב הקצין שמספר נשים עושות פיפי במקום שבו עמדו, ונדהם לראות שהן עושות זאת בעמידה ומבלי שהורידו את התחתונים. הוא ניגש אל הנשים הפשיל שולי שמלתן ונוכח לראות שלכולנו אין תחתונים. תוך כדי הפשלת שמלותינו שאל: מה? אתן הולכות בלי תחתונים? רק למעט מאיתנו היו תחתונים, בעיקר לנשים שהיו בתזמורת, אבל לכל האחרות... רק יכולנו לחלום על תחתונים. ״למה אינכן לובשות תחתונים?״. אחרי שהבין שלא מדובר בכמה נשים בודדות חסרות תחתונים, אלא כמעט כולנו בלי תחתונים.

הקצין הגרמני הורה שמיד יספקו לנו בגדים, תחתונים וגרביים. אחר כך התנצל בפנינו שאת הלילה נצטרך לעשות בתוך האוהל כי אין לו מקומות פנויים שנוכל לישון בהן. הוא סיפק לנו שמיכות, ואנחנו עדיין עם ההרגלים של בירקנאו התנפלנו על השמיכות. הוא ניסה להרגיע אותנו שיש מספיק לכולנו.

למחרת היום לקח אותנו להתקלח, ושוב התנצל בפנינו שאין היום מים חמים במחנה ונאלץ לרחוץ במים קרים. רחצנו את גופנו, לבשנו את הבגדים הנקיים שקיבלנו, וסוף סוף התפנינו לראות היכן אנו נמצאים. הדבר הראשון שמשך את תשומת ליבנו שבמחנה זה חיים אנשים בצורה טובה. נראים טוב, חלקם אפילו מטופחים ומלובשים יפה. הייתי בהלם. מה קורה כאן? האם אנו עדיין בידי הגרמנים? האם יש גרמנים אחרים? טובים? האם הגענו אל ימים טובים יותר, אל ימים שבהם שוב לא נשקפת לנו אימת תאי הגזים? האם אנו יכולים להיות רגועים? כבר לא נשקפת לנו סכנת חיים. לא ולא! ידענו שלא ניתן לסמוך על הגרמנים עוד כשהיינו באושוויץ שמענו שיש גזים גם במחנות אחרים, ומי יודע מה עוד מחכה לנו. היחס הטוב שקיבלנו היה טוב לאותו רגע. מי יודע מה עוד מחכה לך? כמה עוד יוליכו אותנו שולל. זה שיצאנו מבירקנאו זה סימן טוב. אבל האם זה מבטיח שניצלנו? התשובה היא חד משמעית, לא! עד שאתה לא רואה את החופש, עד שאתה לא רואה עוד גרמנים או את אנשי ה- אס.אס. אתה לא נרגע ואתה לא בטוח. החשש לחייך קיים כל עוד אתה בצחנה, והגרמנים שולטים עליך.

כשהגעתי לברגן בלזן צפתה לי הפתעה. ידעתי שזה מחנה קשה, אבל איך שהגענו למחנה ראיתי איזה סדר יש במקום. המחנה גדול ומרשים, ובפעם הראשונה זכיתי לראות אנשים שחיים טוב במחנה ריכוז. התחלתי לברר מי הם האסירים, ושם נודע לי שאלה הם אזרחים שהובאו ממדינות שונות באירופה. יש ביניהם גם יהודים, אבל מרבית האסירים הם נתינים זרים ממדינות שעוינות את גרמניה, והם מוחזקים שם לאפשרות שגרמניה תזדקק להם לצורך חילופי שבויים. מאז שנחשפתי לעולמם של מחנות הריכוז ראיתי בפעם הראשונה איך אסירים חיים טוב. כשראיתי את המבט הראשון שלהם לעברנו, כשהגענו לברגן בלזן, הם הסתכלו בנו, ומכל עבר שמעתי את המשפט "תראו את המשלוח הזה, אילו חיות הביאו לנו למחנה..." בהמשך נודע לי שהאסירים הללו זכו לתנאים מפליגים. הם היו מקבלים חבילות מהבית וגם מממשלת שוויץ. עוד מהתקופה שחיינו כל המשפחה בגרמניה ידענו על קיום

המחנות הללו שנועדו לשמש מקום מאסר לאזרחי גרמניה, שלא מצאו חן בעיני השלטון הנאצי. אלה היו בעיקר מתנגדי המשטר, קומוניסטים או הומוסקסואלים. הרי גם את אחיי מוריץ ויעקב שלחו בשלב מוקדם למחנות עבודה בגרמניה. ולמוריץ אפילו העניקו פעמיים חופשת מולדת לביקור אצל המשפחה. כאמור, מאוחר יותר החזיקו במחנות הללו גם נתינים זרים, שנועדו לפי דברי הגרמנים, לחילופי שבויים.

תנאי החיים במחנה היום שונים ממה שהכרתי עד כה. ניתן היה לחלק את אוכלוסיית המחנה לשניים. בעוד שהנתינים הזרים חיו בברקים (מבנה או צריף), אותנו האסירים, שהגענו מבירקנאו ומשאר המחנות בפולין, החזיקו במחנה אוהלים. השכיבו אותנו על הרצפה ללא מיטות או מזרונים. הגענו, כאמור, בחודש דצמבר. באירופה זו עונת החורף, גשם וקור מלווים אותנו בכל מקום. דרך יריעות האוהל הגשם חודר פנימה, האדמה הופכת בוצית, אתה רטוב כל הזמן וקר לך. במחנה שוב התפשטה מחלת הטיפוס בקרב האסירים. אני שכבר חליתי במחלה זו בעבר, בעת שהותי בבירקנאו כבר הייתי מחוסנת נגד הטיפוס. מכל צדדי שכבו חולים, והפעם בכמויות גדולות, והכי חמור שהם לא הופרדו מאיתנו כך שהתפשטות המחלה הייתה מהירה. ההתפשטות המהירה של המחלה החלה להפיל חללים רבים בקרבנו. התמותה הייתה בכל מקום. היעדר טיפול וחיסונים רק האיץ את המוות. כמי שכבר הייתה תקופה בבירקנאו, אני יכולה להשוות ולומר שבברגן בלזן מבחינת מזון קיבלנו אוכל טוב יותר, אך מבחינת תנאי החיים המצב בברגן בלזן, בשבועיים הראשונים, היה גרוע יותר מאשר בבירקנאו. נחמה אחת הייתה שם - כאן לא מאיימים עלינו בסלקציות או שנצא דרך הארובה.

בברגן בלזן נשות המשלוח שלי לא הועסקו בעבודה, כי מצבנו היה כל כך ירוד שהם הבינו מהר מאוד שמאיתנו לא תבוא להם כל תועלת. היינו צל מהלך, חלשים, חולים, ובקושי עמדנו על רגלינו. כל תקופת שהותי בברגן בלזן לא עבדתי וגם כל אלה שהגיעו יחד אתי מבירקנאו. רק נשים בודדות נלקחו

לעבודה באיזה בית חרושת. לאט לאט התחלתי לחזור לעצמי. אכלתי בצורה מסודרת. למרות התנאים הקשים ישנתי היטב בלילות. שוב לא שש נשים על דרגש אלא מזרן ושמיכות לכל אישה. לא העבידו אותנו והעברנו את מרבית התקופה בחופש כמעט מוחלט. מה שהעסיק אותנו הכי הרבה זה מה עלה בגורל בני המשפחה. אותי העסיקה המחשבה בעיקר מה עלה בגורל אחיי מוריץ ויעקב.

מהאסירים הוותיקים שהיו במחנה נודע לנו שהחל מהמחצית הראשונה של חודש דצמבר 1944 התארגנו הגרמנים לקלוט את הכמות הגדולה של אסירים שהחלו להגיע לברגן בלזן, ועל ידי כך התחילו לשפר את תנאי הקיום במחנה. בנו יותר ויותר בראקים, ולקראת מחצית דצמבר כבר עברנו, כל הטרנספורט שלי, לגור בצריף מוגן נגד קור וגשם. מצבי השתפר עוד יותר כשנשלחתי לבקשתי לעבוד באריגה, כך שיכולתי להעביר את הזמן כשאני משוחררת מדאגות.

יחד אתי בבלוק המגורים היו שתי חברות שהגיעו אתי מבירקנאו והן הועסקו במטבח המחנה. תוך כדי עבודתן היה להן קשר עם אסירי המחנה. ביקשתי מחברותיי ובכלל מכל מי ששוחחתי איתו שינסו לאתר את אחיי: מוריץ ויעקב, אם מישהו יודע או שמע עליהם. באמצעות אחת הנשים נודע לי שנמצא בחור שדומה לתיאור שמסרתי (מאוחר יותר נמסר לי שמו - שלמה (זלמן) ברגר). והבחור הזה יתכן שהוא אחד האחים שלי. כשנודע לי עליו הלכתי לפגוש אותו. המפגש מהרגע הראשון היה מפגש טעון הוא רץ לעברי כי חשב שאני אשתו... גם אני רצתי לעברו כי חשבתי שזה אחי... כשהתקרבנו זה לזה מיד גיליתי שהוא אינו אחי. נכון שהוא דומה לאחי, אך בוודאות אינו אחי. כשהתחלנו לשוחח התברר לי שמצאתי את ... בן דודתי. הוא היה מאוד דומה לאחי. נפגשתי איתו לדקות ספורות ולא ראיתי אותו עוד גם אחרי שנגמרה המלחמה. בכל התקופה הזו התעניינתי רק בבני משפחתי הקרובים, ופעמים

אחדות ניסיתי ליצור קשר עם שלמה ברגר בן דודתי, אך ראיתי שהוא ממוקד רק בדבר אחד - לנסות למצוא את אשתו, ואין לו עניין בשום דבר אחר.

מהיום שעברנו לגור בבארקים החדשים השתפרו תנאי החיים שלנו. חשנו גם יחס שונה מצד הגרמנים שטיפלו בנו. היה לנו קל יחסית לתופת שעברנו בבירקנאו, שם החיים היו תופת אחת גדולה. שם המרחק בין החיים למוות היה קצר ביותר, שם חייך היו שווים כקליפת השום. מנגד, כשהגענו לברגן בלזן המצב היה מעט שונה. גם כאן חייך לא היו שווים דבר, אך האיום המיידי לא היה קיים כאן. הייתה תמותה במחנה אבל לא בכמויות שהיו בבירקנאו. אותנו, את הטרנספורט שהגענו מבירקנאו הניחו לנפשנו, ולכן אולי הרגשנו טוב יותר.

מרבית אסירי ברגן בלזן התהלכו עם בגדים שאיתם באו מהבית ולא בבגדי פסים כמו שאנו הגענו מבירקנאו. אני זוכרת כשראיתי את היהודים ההולנדים איך הם היו מלובשים, איך הנשים היו מטופחות. הם עדיין קיבלו חבילות מהצלב האדום. עצם זה שהיו סגורים במחנה ריכוז מבלי יכולת לצאת או לעשות מה שהם רוצים, זה נראה בעיניהם כדבר הכי גרוע. מה עוד, שהם הוחזקו שם לא בגלל פשע שעשו. חלק מהם היו היהודים שכל פשעם היה שהם היו יהודים. כמו שאני התרשמתי מהם בתקופה שהייתי בברגן בלזן נראה מצבם טוב. היו להם כל מיני פעילויות. הם ארגנו ערבי שירה והצגות, מה שבעינינו נראה כדבר בלתי אפשרי להעלות על הדעת. מי בכלל יכול היה להאמין שבמחנה ריכוז גרמני יש ערבי שירה בציבור ולא בסתר אלא גלוי לאור היום. לנו הדבר נראה משהו שלא מהעולם הזה, והם הסתכלו בנו כמו על קופים. הם לא התקרבו אלינו ולא ניסו ליצור קשר. בעיניהם נראינו שונים, אך ככל שנשארנו יותר זמן במחנה החלו ההולנדים לגלות שגם אנו בני אדם, והחל להיווצר קשר בינינו. אני זוכרת שגם בברגן בלזן היו משרפות, אבל הגרמנים אמרו לנו שזה רק בשביל אנשים שמתים במחנה, ואין פה גזים ולא משמידים כאן בני אדם.

רגע השחרור קרב. אנו כבר חשים אותו לאור התכונה שמורגשת במחנה. היחס של הגרמנים אלינו משתנה, ויומיים לפני שהחייל הבריטי הראשון נכנס בשערי ברגן בלזן כבר עזבו כל הגרמנים את המקום. הם הזהירו אותנו לא להתקרב למחסנים של האוכל כי האוכל מורעל. את הרגשת החופש הראשונה חשתי בשעה שמטוסים בריטים טסו מעל המחנה ואנחנו - כל הנשים יצאנו למגרש ונופפנו להם בידיים במעין אמירת שלום וברוכים הבאים. ביומיים הראשונים רבים מאיתנו לא אכלו דבר. פחדנו מאוד לגשת למחסנים ולקחת אוכל כי האמנו שאולי הגרמנים הרעילו את האוכל בטרם עזבו את המחנה... מה קרה לי? מה קרה לאחרים? מדוע לא יצאנו מיד מהמחנה? מדוע לא ברחנו? מי מונע זאת מאיתנו כעת? תשובה חד משמעית לא אוכל לתת היום. אני יודעת לספר מה היה ואיך, אבל למה לא יצאנו מהמחנה - איני יודעת. אני רק יכולה לנחש מה עבר לי אז בראש? לאן נלך? איך בכלל חיים בחופש? מהו אותו חופש שכל כך הינו כמהים אליו? האם יתכן שבירקנאו מחק מראשנו את הזיכרון של החופש?

פרק ז'- : כאב השחרור

את יום ראשון בשבוע, אותו יום שחל ב- 15.4.1945, לא אשכח לעולם. זהו היום שבו נכנסו חיילי הצבא הבריטי בשערי ברגן בלזן. חשתי בתכונה מיוחדת בתוך המחנה. כמה ימים קודם ראיתי שהגרמנים רצו ממקום למקום ועסקו רק בעצמם. מה פשר אותה תכונה נודע לי רק יומיים לפני יום השחרור: כל הגרמנים ששהו בברגן בלזן נמלטו מהמחנה. כשקמתי בבוקר, מבלי שאיש טרח להשכים אותי ראיתי שאין גרמנים במחנה. אני חופשייה, אני בעצם משוחררת! מה אני עושה כעת? שוב המחשבות אינן מניחות לי, שוב חוזרים אלי הזיכרונות. שוב כל מסלול חיי חולף נגד עיני כמו בסרט נע. מה אני רואה כעת. כן, אני, שמאז היותי ילדה בת 8 בלייפציג, עת היטלר עלה לשלטון, וכעת ברגע השחרור, אחרי 13 שנים של סֶבֶל אני חשה בחופש! איך אתם מצפים שאדע מה לעשות? הלא כל תקופת בגרותי עברתי רק סבל וייסורים, וכי הייתה לי בכלל ילדות, או תקופת נעורים, או בגרות? וכי למדתי בבית ספר? נכון, לא רק החופש נגזל ממני – הכול נלקח ממני, והפכתי למרמס לרגלי הגרמנים. הוריי נלקחו ממני נגד עיני. גורל אחיי עדיין לא ידוע לי. אני נשאלת לא אחת, למה לא יצאתי ממחנה הריכוז בברגן בלזן? הלא כבר איש לא מונע ממני לעשות זאת? אושוויץ בירקנאו עדיין בתוכי, עדיין לא יצאו ממני! ארך לי זמן רב להיכנס לבירקנאו, שבעה מדורי גיהינום עברתי עד שהבנתי היכן אני נמצאת. באיזו ממלכת רֶשַׁע ומוות אני נמצאת. את חיי יכול לקחת כל גרמני או קאפו בכל רגע נתון בלי להניד כל עפעף. ועכשיו בברגן בלזן שאני משוחררת ואין אף גרמני בסביבה... איך חיים בחופש? ואם אצא, לאן אלך? איך מתנהגים בחופש... ברגעים אלה שבהם אני זקוקה ליד מכוונת, למישהו שידריך אותי, לאבא או לאימא שיכווינו, שיעניקו חום וביטחון, גם את זה לקחו לי הגרמנים!

אני מתעוררת כמו מתוך חלום, ואני ניצבת במגרש המסדרים בברגן בלזן. עוד מבט מסביב. אכן אין כל זכר לגרמנים במחנה. בעודי תרה ומחפשת אחר מזון הרגשתי בתכונה מיוחדת בשער המחנה. חיילים נכנסו אל המחנה עם טנקים. היו אלה חיילים ידידותיים. הבנו מהר מאוד שמדובר בחיילים בריטים שלאט לאט החלו לאסוף אותנו ולהודיע לנו שאנו משוחררים. אנו חופשיים. ממש ברגע זה הפכנו משוחררים ובני חורין. גם כאן, כמו באושוויץ, ידענו שהשחרור קרוב. היו לכך סימנים רבים. הגרמנים שינו התנהגותם והיחס שלהם אלינו נעשה טוב יותר. חשנו על פניהם את התבוסה המתקרבת. הרגשנו שהחופש הולך וקרב. מהו אותו חופש? מה עושים כעת? לאן הולכים מכאן? לא אסתיר את השמחה שאפפה אותי ביום השחרור. רגע שאליו חיכיתי להגיע, כשאני בריאה ושלמה, והנה תקווה זו מתממשת כעת לנגד עיני. זו הייתה שמחה מיוחדת, שמחה מלווה בעצב. בכיתי וצחקתי לסירוגין. איך ממשיכים מכאן ואילך? האם התאריך 15.4.1945, יום ראשון בשבוע, מספר ימים אחרי חג הפסח, חג החרות, האם אכן גם אנו זכינו בחופש? התשובה לא איחרה להגיע בדמותו של חייל בריטי שאסף אותנו והודיע לנו שאנו חופשיים! אנו משוחררים!

באותם ימים שלפני השחרור מיד עם היוודע לנו על השחרור הייתי ממוקדת רק בעצמי. האם נשארתי אותה נערה? אותה בחורה מתבגרת? באיזה מצב אני נמצאת ביום השחרור? האם אני עדיין שפויה וגם בריאה? ברגשות מעורבים ובשמחה קיבלנו את החיילים הבריטים ששחררו את המחנה, ומיד התחילו לארגן אותנו ולהעניק לנו טיפול כדי להחזיר אותנו למעגל החיים.

מהחיילים הבריטים ששחררו אותנו נודע לי שבמחנה נמצאו ביום השחרור כ-60.000 אסירים. חלקם במצב פיזי טוב אך רבים מהם חולים ותשושים. כשהסתובבתי חופשייה בתוך המחנה נגלה לעיני מחזה מחריד: גופות רבות מוטלות בכל פינה של המחנה, אלפי גופות של גברים נשים וגם ילדים. רוב הגופות היו במצב של ריקבון מתקדם. אני זוכרת איך החיילים הבריטים

דאגו בשלב הראשון לקבורת הגופות. הם ארגנו לצורך כך תושבים מהסביבה, וגם לקחו חלק מהאסירים המשוחררים לסייע במלאכה זו. אך עדיין לא תם הדבר. ביום השחרור נמצאו אסירים רבים חולים בעיקר מהיעדר מזון וממגפות שפשטו במחנה. ההתנפלות של האסירים על האוכל וחוסר טיפול בחולים בימים הראשונים שאחרי השחרור גרמו לתמותה רבה. בהמשך נודע לי שקרוב ל- 15.000 אסירים מתו בשבוע הראשון שאחרי השחרור. גם כאשר החיילים הבריטים התארגנו להגשת סיוע רפואי עדיין לא הצליחו להתגבר על כל המחלות והמגפות שפשטו, ואסירים רבים מצאו את מותם. איזו שמחה יכולה להיות שמחת השחרור... אם אחרי שאנו כבר משוחררים המוות עדיין שורה בכל מקום. לכל אשר הלכתי רק גופות ראיתי.

בימים הראשונים שלאחר השחרור הבריטים התייחסו אלינו יפה מאוד חילקו לנו סיגריות ואוכל בשפע. משהו בסגנון "אכול כפי יכולתך". אנו אכלנו הרבה יותר מאשר כפי צרכינו. היום אני יודעת מה שאז לא ידעתי שזו הטעות הגדולה ביותר שעשו הבריטים. אחרי תקופה ארוכה שלא ראינו אוכל, התחילה התנפלות על האוכל! היהודים לקחו, לא רק כדי לאכול, אלא גם ובעיקר כדי לשמור לעת רעב, ואז התחילה התמותה הגדולה. התמותה, כאמור, הייתה רבה, וכעת נוספו לה כל אלה שמתו מאכילת יתר. לא אחת עמדתי במגרש, וראיתי איך אנשים הולכים ומשלשלים. כנראה, הצירוף של תת תזונה ואכילת כמויות גדולות של מזון ללא בקרה בימים הראשונים של השחרור היו בין גורמי המוות העיקריים במחנה.

מיד עם שחרור המחנה שונה הייעוד שלו ממחנה ריכוז למחנה עקורים. אותי העבירו לבלוקים שבהם גרו קודם הגרמנים. צריך לזכור שפיזית אנחנו בתוך המחנה, אבל נפשית מתחילים לחוש את החופש ומתחילים לאט לאט לחזור לחיים. התחלנו לארגן את החיים שלנו. קיימנו מפגשי חברה, שיחות, שירה, ריקודים. אני מדרך הטבע חברתי לקבוצת נשים מבירקנאו. מרבית בנות הקבוצה היו שייכות לתזמורת הנשים שניגנה בבירקנאו תחת שרביטה של

אלמה רוזה. הצטרפו לקבוצה שלנו גם שתי אחיות שעסקו במחנה בטיפול בחולים, ולא אחת הצטרפתי אליהן לסייע בידן לטפל בחולים.

בברגן בלזן התארגנו מספר צעירים חברי תנועת החלוץ והקימו קיבוץ הכשרה - הכשרה לקראת עלייה לארץ ישראל. הם חיו חיי קומונה. מרבית הצעירים היו יוצאי גרמניה, ואליהם הצטרפו גם מספר צעירים, גם הם חברי החלוץ מפולין. עוד במהלך השהות בברגן בלזן החלו להירקם קשרי חברות בין הצעירים, חברות שהפכה מאוחר יותר לקשרי נישואין. דבר אחד בלט אצל היקים הצעירים: הגרמנים נישאו רק לצעירות גרמניות, והפולנים רק עם הפולניות, כך לא נותרה להם ברירה כי היקים דחו כל הצעה לנישואין מצד הפולנים.

יום אחד פגשתי בברגן בלזן את יוסלה איזק. איזק הוא אותו בחור צעיר שהועבר מבנדין לאושוויץ, נמלט מהמחנה, חזר לבנדין, והגיע לתנועת הנוער אצלנו, וסיפר לנו מה זה אושוויץ. בברגן בלזן הוא פגש רופאה יהודיה בשם ד"ר ביאנקה שעבדה באושוויץ, וגם היא הגיעה לברגן בלזן ושם הם התחתנו. אם אינני טועה, זו הייתה בין החתונות הראשונות שנערכו בברגן בלזן. אשה נוספת שהייתה איתנו בקבוצה היא הנקה שאיתה אני שומרת על חברות וקשר קבוע עד היום.

אומר זאת במלוא הצניעות גם חושיי כהו באותם רגעים. נכון, ניסיתי לסייע ככל שיכולתי לכל מי שהיה צריך סיוע או עזרה. אך בתוך תוכי ידעתי שמכאן ואילך רק שאלה אחת מעניינת אותי ורק בה הייתי ממוקדת: מה עלה בגורל שני אחיי, מוריץ ויעקב, שבכל תקופת שהותי בבירקנאו לא היה לי קשר איתם ולא שמעתי מהם דבר. את אבדן הוריי, שאיבדתי נגד עיניי בבירקנאו טרם הצלחתי לעכל ולהפנים. עם עובדה אחת השלמתי - לא אראה אותם עוד, אך את זכרם אשא לעד. מה עלה בגורל אחיי זאת לא ידעתי. זו המשימה שהצבתי לעצמי.

מיד לאחר שהבריטים התארגנו במחנה, קברו את גופות המתים, התחילו להעניק טיפול רפואי לכל מי שזקוק והתארגנו בסיוע גופים רבים אחרים לקיים שגרת חיים במחנה, החלו גם להפיץ מדי יום ביומו לעיתים גם יותר מפעם אחת ביום את רשימות הניצולים. אולי זה המקום לציין שכמעט איש מאסירי המחנה לא עזב את המחנה. וכי לאן יש לנו ללכת? המחנה החל לקבל צביון חדש. לא עוד מחנה ריכוז אלא מחנה עקורים, מחנה שמעניק חיים, אמנם עדיין התמותה רבה במחנה, אך לאט לאט אנו חשים שאנו חוזרים לחיים. אל יישמע הדבר בעיניכם כדבר מובן מאליו. אני ששהיתי בבירקנאו, לא כל כך מהר התרגלתי לחופש, לא כל כך מהר הבנתי מהו חופש, ולראיה מספר ימים אני מסתובבת במחנה, ועדיין חשה מוגבלת. עדיין לא מעיזה לצאת משער המחנה. האם מישהו ניסה למנוע זאת ממני? חד משמעית, לא! נכון, הזהירו אותנו שלא כדאי לנו עדיין להסתובב בתוך הישובים שבהם חיים גרמנים כדי שאלה לא יתנכלו לנו, כי אולי עדיין מסתובבים ביניהם אנשי אס.אס. יתכן גם שהבריטים חששו ממעשי נקמה מצידנו כלפי הגרמנים האחראים לשואה. אך לאסור עלינו לצאת - איסור גורף כזה לא היה.

תקופה לא ארוכה אחרי השחרור אספו אותנו הבריטים, את כל מי שנשאר במחנה, והביאו למגרש המסדרים את יוזף קרמר שהיה המפקד הלפני אחרון של מחנה ברגן בלזן. הם סיפרו לנו שהם תפסו אותו כשהוא ניסה לברוח, ובקרוב יעמידו אותו למשפט. קרמר היה לבוש עדיין היטב ועמד במגרש המום, כשאסירים רצו לעשות בו שפטים, והבריטים מנעו זאת מאיתנו. מאוחר יותר נודע לי שקרמר נשפט, נידון למוות והוצא להורג. לי לא היה כל יחס מיוחד אליו כי בשלב שאני הגעתי לברגן בלזן ראיתי כמה הוא מתאמץ לעזור לנו, אבל שמעתי איך קודם היה מתאכזר לאסירים היהודים. אני אמנם לא הכרתי אותו זמן רב, אולי שבוע, כי תקופה קצרה אחרי שהגעתי לברגן בלזן שלחו אותו למחנה אחר.

הפתעה אחרת שציפתה לי בברגן בלזן הייתה מעצרו של הסלר. מספר ימים לאחר השחרור התהלכתי במחנה, ושוב ראיתי מולי את הסלר, אך הפעם הוא נמצא בתוך כלוב ששימש להחזיק במאסר פושעי מלחמה גרמנים שנתפסו על ידי הבריטים. מיד זהיתי אותו אבל עכשיו התפקידים התחלפו הוא נמצא בכלוב ואני חופשיה. כשהסלר ראה אותי הוא קרא לי מיד: "מוזלמנית", כך נהג לקרוא לי גם בבירקנאו, "את יכולה לעזור לי"? השבתי לו: "אתה אמנם עזרת לי בבירקנאו, והצלת את חיי, אבל את האחרים שלחת לגזים, ולכן לא אעזור לך". הפניתי ממנו את מבטי והמשכתי ללכת. נכון, לא עזרתי לו. אפילו אוכל ומים שביקש לא הסכמתי להביא לו.

כאמור מדי יום היו מגיעות רשימות של ניצולים יהודים ממקומות שונים באירופה. את הרשימות דאגו לתלות על לוח מודעות שניצב מול משרדי המפקדה הבריטית שבתוך ברגן בלזן. הייתי מגיעה לשם מספר פעמים ביום, והמראה היה קשה. כל פעם שהתפרסמה רשימה חדשה היינו נדחפים כדי לראות אולי מישהו ממשפחתנו שרד. האכזבה הייתה קשה. שמות הניצולים היו מעטים, ואנו חזרנו לבלוק מאוכזבים. כמה ריחמתי אז על עצמי שאיני מוצאת כל קרוב ממשפחתי, כמה ריחמתי על אלפי הניצולים שיום יום בהתמדה פקדו את הרשימה ויכולת לראות את האכזבה על פניהם. רק לעיתים רחוקות ראית פתאום מישהו צוהל משמחה, מישהו שאיתר בן משפחה ברשימת הניצולים. באחד הימים ראיתי את חברתי סָלָה כּוֹהֵן קורנת מאושר. את סלה הכרתי עוד מהתקופה שגרנו בבנדין. להורים שלה הייתה בבנדין טחנת קמח. ולסלה תמיד היה קמח כמה שהיא צריכה בכל מהלך תקופת המלחמה. כדי להבין מהו מצרך חיוני כמו קמח באותה תקופה, זה כמו יהלומים כיום, אולי אפילו יותר, כי מי יכול לאכול יהלומים? כאמור סלה רצה לעברי וצעקה ששמו של אחיה הנק נמצא ברשימה. ניגשתי אליה חיבקתי אותה וניסיתי להרגיעה. יחד ניגשנו שוב אל הרשימה וגילינו שאחיה הנק ששרד את השואה נמצא במחנה בוכנוואלד. הדבר הפיח גם בי חיים. ומכאן ואילך נהגתי לפקוד את לוח המודעות מספר פעמים ביום. ביקשתי

מהבריטים שיפרסמו גם את שמי בכל מקום שבו חיים יהודים. סלה נגשה למפקד הבריטי של המחנה ובקשה את אישורו לנסוע לבוכנוואלד כדי לפגוש את אחיה. האישור ניתן, ובטרם היא נסעה לבוכנוואלד ביקשתי ממנה שתתעניין אם האסירים שם יודעים משהו על אחיי מוריץ ויעקב.

יום אחרי שסלה הגיעה לבוכנוואלד קראו לי בשעות הבוקר המוקדמות למשרדי המחנה, והודיעו לי שיש מידע שאחי מוריץ נמצא במחנה בוכנוואלד. הם מיד בדקו ברשימות הניצולים בבוכנוואלד, אך שמו לא הופיע שם. המשיכו לחפש ברשימות ומצאו רשימה של ניצולים שמאושפזים בריוויר של המחנה, ושם הופיע גם שמו של אחי מוריץ. מיד ביקשתי שיאפשרו לי לגשת לבקר את אחי בבוכנוולד. הדבר אינו פשוט. התעקשתי שאני רוצה לנסוע לאחי, ואני מבקשת שיאפשרו לי לעשות זאת. הודעתי להם שבכל מקרה אצא לדרך, אגיע לאזור האמריקאי, ושם אנסה לשכנע אותם שיאפשרו לי לעבור לבוכנוואלד אל אחי. בעודי נמצאת במשרד התקבלה שיחת טלפון מסלה. והיא בשרה לי שאחי מוריץ נמצא גם הוא בבוכנוואלד. מיד החלה לספר לי שכשהגיעה לבוכנוואלד, החלה לחפש את אחיה הנק. היא הגיעה למשרדים, ובסוף מצאה את אחיה הנק כוחן וסיפרה לי על המפגש המאושר שהיה לה איתו. הנק ספר לה שבקרנטינה (בידוד) שוכב בבידוד מוריץ אח של שרה. סלה הלכה בסמוך לקרנטינה (בידוד) וחפשה את אחי מוריץ. למוריץ דווחו שמחפשים אותו. מוריץ ראה את סלה מהמבנה שבו שכב, וחשב שאני, אחותו שרה, הגעתי. שתינו היינו בלונדיניות. היא ספרה לו ששמה סלה, שהיא חברה שלי ואני בברגן-בלזן.

כשקיבלתי את הבשורה מסלה שאחי מוריץ חי ונמצא בבוכנוואלד, תפסה אותי התרגשות מיוחדת. סלה הוסיפה וסיפרה שהוא חוֹלֶה ומאושפז בבידוד. לא ידעתי את נפשי מרוב שמחה. אך השמחה הייתה מהולה בעצב, בדאגה האם אספיק להגיע ולראותו כשהוא עדיין בחיים? אמנם אצלנו במחנה התמותה הלכה ופחתה, והבריטים הצליחו בסיוע ארגוני סעד רבים לייצב את

המחנה ואת חיי השוהים בו. אך מה קורה בבוכנוואלד זאת לא ידעתי. למה מחזיקים את אחי בבידוד? זו שאלה שסלה לא יכלה להשיב עליה. ניגשתי שוב אל המפקד הבריטי של המחנה בברגן בלזן, וביקשתי שיאפשר לי לנסוע לבקר את אחי מוריץ בבוכנוואלד. איך דיברתי עם המפקד האנגלי איני זוכרת. באנגלית עדין לא שלטתי. ידעתי מעט פולנית ושלטתי היטב רק בגרמנית - שפת אמי. המפקד ידע רק אנגלית. נדמה לי כעת שמישהו תירגם את הדברים, כי זוכרת אני היטב שהוא ידע בדיוק מה אני מבקשת. המפקד ביקש שהות מה על מנת להסדיר את הביקור. יש לזכור שלנוע באותה עת ברחבי גרמניה זה לא היה מן הדברים הפשוטים, ובמיוחד כשרוצים לעבור משטח שמצוי בשליטה בריטית (ברגן בלזן) לשטח שמצוי בשליטה אמריקאית (מחנה בוכנוואלד). אחרי מספר שעות נקראתי שוב למשרדו של מפקד המחנה, והוא הודיע לי שהוא סידר לי את כל האישורים הדרושים, ואוכל למחרת בבוקר לנסוע עם רכב מיוחד שמוביל מזון לבוכנוואלד.

לילה ללא שינה, לילה של מחשבות, לילה של דאגה, האם אספיק להגיע לבוכנוואלד ולזכות לראות את אחי בעודו בחיים? זה היה אחד הלילות הארוכים בחיי. עם שחר התייצבתי מול משרדו של מפקד המחנה עם כל רכושי שהיה לי בברגן בלזן. רכוש שכלל רק את הבגדים על גופי. יצאתי ולא שבתי יותר לברגן בלזן. הגעתי לבוכנוואלד. בכניסה למחנה הצגתי את האישור שקיבלתי בברגן בלזן, שאני הייתי במחנה ושוחררתי על ידי הצבא הבריטי. אישור זה העניק לי חופש תנועה. ללא האישור היו חושבים שאני גרמניה, ומי יודע מה היו עושים לי - אולי כדור בראש... שכחתי לציין, היה לי עוד דבר אחד חשוב, היה לי המספר על היד... וכי יש תעודת זהות טובה מזאת? כך אפשרו לי להיכנס למחנה.

הדמות הראשונה שפגשתי בכניסה למחנה הייתה דמותה של סָלָה. שאלתי אותה היכן אחי מוריץ, "אני חסרת סבלנות ואני חייבת לראותו מיד...". סלה הרגיעה אותי ואמרה לי שזה מסוכן כעת היות שמוריץ נמצא ברוויר, בבידוד,

ואסור לגשת אליו, כדי שלא ידביק אותנו במחלות. הסתכלתי היטב בסלה ונזכרתי איך מוריץ החליף בינינו. התמונה התבררה לי יותר ויותר, שתינו היינו מוזלמניות, שקלנו אולי 35 קילוגרם, ועם הבגדים שלבשנו במחנה היינו אכן מעט דומות אבל לא עד כדי שיתבלבלו בינינו. בקוצר רוח המתנתי למועד המפגש עם אחי מוריץ. התייעצנו כיצד נוכל להעביר הודעה למוריץ, שאני, שרה אחותו, נמצאת במחנה ורוצה לראותו. סלה אמרה לי שלמיטב ידיעתה לא אוכל להתקרב למבנה שבו הוא שוהה בבידוד, ולכן עלי להתאזר בסבלנות עד שמצבו ישתפר מעט. הייתה לי רק דרך אחת להודיע לו שאני נמצאת במחנה, והדרך הזו היא שריקה מיוחדת - ״שריקת הקשר״. שריקה שסיגלנו לעצמנו אחיי ואני עוד בימי הילדות בלייפציג. שריקה שהלחן שלה הוא סביב המשפט ״אנחנו מהבונים״, שריקה שהיינו שורקים בעת מצוקה, והאחים היו מתגייסים ומגיעים לעזרה. עמדתי ליד המכלאה והתחלתי לשרוק את ״שריקת הקשר״ לכיוון הבידוד, שרקתי ושרקתי, עד שפתאום מאי שם אני שומעת את השריקה החוזרת מצד מוריץ, וזה היה בשבילי הסימן שמוריץ יודע שאני מחפשת אותו. כך במשך מספר ימים הייתי מגיעה לאזור הבידוד מסתובבת סביב האזור ושורקת את ״שריקת הקשר״. מוריץ היה משיב לי בשריקה, היה יוצא למרפסת נעמד רחוק, והיינו משוחחים. כל זאת עד שהבריא וניתן היה להתקרב אליו ללא חשש. במפגש הראשון אחי מוריץ סיפר לי איך לפני מספר ימים חש באושר כשראה בחורה יוצרת קשר איתו, וחשב שזו אני - אחותו שרה. כעת כששמע את הסימן המוסכם הוא כבר היה בטוח שזו אני.

אחרי מפגש השריקות שהיה לי עם אחי מוריץ ניגשתי למשרדי המחנה, וסיפרתי להם שאני אחותו של מוריץ לנדסברג שנמצא בבידוד, הגעתי מברגן בלזן ואני מבקשת להישאר במחנה. בו במקום סידרו לי מקום מגורים. לבקשתי אפשרו לי לגור באזור שבו גרו גברים - חבריו של מוריץ, שם קיבלתי חדר רק לעצמי. הם דאגו לי לאוכל ולצרכים ראשוניים. ולאט לאט התחלתי ליצור קשר עם החברים של אחי ולהיוודע מהם על מה שעבר עליו. חלק

מהחברים הללו נסעו מאוחר יותר ארצה. איני זוכרת כעת במדויק כמה ימים שהיתי בבוכנוולד, אך יודעת אני שזו הייתה תקופה של פחות מחודש. בירררתי אם סלה נמצאת עדיין במחנה, ונודע לי שהיא כבר נסעה לפריז. בתקופה שהמתנתי עד שאחי יבריא יצרתי קשרים טובים עם חבריו, והתחלתי להתעניין איך ניתן להגיע לפלשתינה.

השבוע הראשון לשהותי (מרצון) בבוכנוואלד חלף. מצבו הרפואי של אחי השתפר. לא הנחתי לצוות הרפואי. כל יום וכל היום נדנדתי להם וביקשתי שיאפשרו לי לראות את אחי מקרוב. יום אחד אישרו לו הרופאים לצאת אלי ולפגוש אותי. עמדנו חבוקים ובוכים. ההתרגשות הייתה עצומה. סיפרתי לו כל מה שעבר עליי. איך הגרמנים שלחו את ההורים שלנו לגזים בבירקנאו ואילו שבעה מדורי גיהינום עברתי בבירקנאו עד שזכיתי לשחרור. הוא היה עדיין חלש, ולא יכול היה לדבר הרבה. הוא בקושי הצליח לספר לי בקצרה מה עבר עליו. שאלתי אותו האם הוא יודע מה עבר על אחינו יעקב? תשובתו הייתה שהוא לא יודע ולא שמע ממנו דבר מאז נפרדו. ניסיתי לבדוק איתו איך הוא התבלבל ביני לבין סלה וחשב שהיא זו אני - אחותו שרה. ואז הבנתי את מקור הטעות. הסתבר לי שמהתנאים הקשים שעברו עליו במחנות נפגעה ראייתו באורח קשה. כשיום אחד הודיעו לו שאיזו אישה מחפשת אותו, חשב: "מי יכולה לחפש אותי? איזו בחורה יכולה לחפש אותי? זו יכולה להיות רק אחותי שרה, ולכן כשאמרו לי שהבחורה ממתינה לי מחוץ לבלוק לא חשבתי פעמיים, רצתי אל זרועותיה וצעקתי שרה אחותי, שרה אחותי..." והתשובה ששמעתי הייתה: "אני לא שרה אחותך, אני סלה. אבל אין לך מה לדאוג גם שרה אחותך נשארה בחיים, והיא תבוא לבקר אותך", כך השיבה לו הבחורה, ואז חיכיתי לך עד ששמעתי את הסימן המוסכם בינינו - השריקה המיוחדת.

בתקופת השחרור הראשונית הן בברגן בלזן והן בבוכנוואלד דחיתי כל קשר מחייב מצד גברים. אספר בהמשך על הצעת הנישואין שקיבלתי מהדודן של הרב שכטר, שאותה דחיתי, כמו גם כל הצעת חברות מצד כל גבר אחר. ראשי

היה עסוק אז רק בדבר אחד להגיע לפלשתינה - לארץ המובטחת. עד אז איני מוכנה לשמוע על שום קשר מחייב עם אף אחד. היו לי חברים, אך חברות זו הייתה מושתתת רק על עיקרון אחד איך יוצאים הכי מהר מהתופת שבה אנו נמצאים ומגיעים לפלשתינה. ראיתי כיצד נרקמים קשרי אהבה ונישואין במחנות. ראיתי זאת כדבר טבעי בהחלט. הבנתי את כל אלה שמיהרו ליצור קשרי אהבה ונישואין, אך אני לא רציתי כל קשר מחייב בתקופה זו עד שאדע היכן אני רוצה להיות ומה אני עושה עם עצמי. כבר כעת אומר שרק אחרי שעליתי ארצה ונפגשתי עם אחותי פאני, רק אז היא התחילה להסביר לי על עובדות החיים... צריך לזכור שאנו מדברים על תקופה אחרת, תקופה שמרנית תקופה שהנוער אז לא ידע מה שהנוער יודע כיום. אני לא נחשפתי למידע זה וגם לא ידעתי מה עושים ואיך.

אחרי מספר ימים אחי מוריץ הבריא ושב לאיתנו. החלפנו כבר את כל חוויות השואה שעברו עלינו. בין היתר סיפר לי שכשהאמריקאים שיחררו את בוכנוואלד הם נתנו לאסירים אוכל בכמויות מבוקרות, ולא אפשרו להם להתנפל על מזון או לאגור מזון, ולכן שם התמותה הייתה נמוכה בהרבה מאשר בברגן בלזן. אם נוסיף לכך את המחלות ואת הסבל, ניתן אולי להבין את מה שקרה שם.

בעת ששהיתי בבוכנוואלד נפגשתי עם הרב הרשל שכטר, רב צבאי אמריקאי שהיה בין משחררי מחנה בוכנוואלד. אחי מוריץ הכיר בינינו ותיאר לי את דמותו המיוחדת ואת יכולתו הבלתי רגילה להגיש סיוע לכל נזקק: "איזו מלאכת קודש הוא עושה, כמה הוא מסייע לכל אסיר משוחרר במחנה", כך תיאר אחי מוריץ את הרב. מיד אחרי שנפגשתי איתו גם בעיני הצטייר הרב שכטר למלאך - מלאך אלוהים. כל כך התפעלתי מהיכולת שלו לעזור ליהודים במחנה. התרשמתי גם שאלמלא הוא אימץ את אחי מוריץ, ספק גדול אם היה יוצא בחיים. מוריץ, כאמור, חלה בטיפוס. הוא הוחזק במקום בידוד - בקרנטינה. הייתה תקופה מסוימת שהרוסים היו אמורים לקבל את האחריות על מחנה בוכנוואלד מידי האמריקאים, וניגשתי לרב שכטר. הרב שכטר הרגיע

אותי ואמר לי שהוא ייקח אותו תחת חסותו וידאג לו אישית. בבוכנוואלד פגשתי את הילד לולק, רבה הראשי; "הילד הקטן מבוכנוואלד", כך כינו אותו כולם. לולק, שלימים ישמש רב ראשי לישראל - הרב ישראל מאיר לאו - נסע במקביל אלינו לפריז. רוב הילדים נסעו לשוויץ, ואנחנו נסענו למרסיי.

אחרי המלחמה פתחו בתוך בוכנוואלד את "קיבוץ בוכנוואלד". בקיבוץ הזה הייתה הכשרה של בני הנוער לקראת חיים של הגשמה בארץ ישראל. כשהגעתי לבקר את אחי בבוכנוואלד, ביקרתי גם בקיבוץ ההכשרה שהיה במקום. אחד הצעירים שהיו במקום היה הדודן של הרב שכטר. שם בבוכנוואלד קיבלתי את הצעת הנישואין הראשונה, כאשר הדודן של הרב שכטר הציע לי נישואין, והבטיח שהוא לוקח אותי איתו לארצות הברית. דחיתי על הסף הן את הצעת הנישואין והן את ההצעה ללכת איתו לארצות הברית. תשובתי החד משמעית הייתה: "אני לא נוסעת לאמריקה, לא לאוסטרליה, ולא לאף מקום. אני נוסעת רק לפלשתינה!" "למה?" שאל אותי הדודן של הרב שכטר. עניתי: "בפלשתינה יש יהודים, ואני נוסעת רק לשם, ליהודים, ולא אסע עוד לשום מקום שמלא בגויים. אתה רוצה להתחתן", הוספתי, "בבקשה מתחתנים ונוסעים ישר לארץ ישראל" היה ברור מיד שהרומן עם הדודן נגמר עוד בטרם התחיל. אחרי כל מה שעבר עלי, רק למקום אחד אני מוכנה ללכת, לארץ שלי - לפלשתינה.

בבוכנוואלד ניסה אחד מהחברים של מוריץ להתחיל איתי ואף הציע לי נישואין, השבתי לו שאם הוא מציע לי חברות או נישואין, סימן שהוא לא חבר טוב של מוריץ - כך חשבתי אז. קיבלתי הצעות אהבה ונישואין גם מגברים אחרים, ואת כולם דחיתי על הסף. נכון, הייתי בחורה נאה, גברים אמרו לי שאני יפה, והציעו לי נישואין, אך את כולם דחיתי עד שאדע היכן אני, עד שאראה את העולם, עד שאדע מה אני רוצה. אני ראיתי את חברותיי בברגן בלזן וגם בבוכנוואלד, חברות שהיה להן חבר לחיים הן מיהרו מיד להתחתן איתו. לי לא בער דבר. אני לא רציתי קשר מחייב. הבנתי את המניעים של

חברותיי למהר ולהתחתן - הן אבדו את כל משפחתן בשואה, הן לא רצו להישאר לבד, ולכן מיהרו להתחתן ולהקים משפחות. החלטה נוספת שקיבלתי באותם ימים - איני רוצה להתחתן עם בחור שהיה במחנה ריכוז. די לי שאני הייתי שם, ויודעת אני מה עובר על מי שהיה במחנה ריכוז, ולכן קבעתי לעצמי שאתחתן רק עם אדם שלא עבר את התופת הזו בעצמו. המניע לכך, כפי שחשבתי באותם ימים, היה - איני רוצה לחיות בבית שבו כל היום נדבר רק על השואה ועל החיים במחנות. גם כשהגעתי ארצה קיבלתי מספר הצעות נישואין מגברים שהיו במחנות, עלו ארצה, הסתדרו בחיים, היה להם בית משלהם, ונחשבו לאנשים מסודרים. כל ההצעות הללו נדחו על ידי.

שיתפתי את אחי מוריץ שאני איתנה בדעתי לנסוע למקום היחיד עלי אדמות שבו נרגיש בטוחים וזו פלשתינה. הצעתי לו להצטרף אלי. מוריץ הסכים, אך ביקש מספר ימים של שהות במחנה עד שיחלים לחלוטין, ונוכל לצאת לדרך. ניגשתי למשרדי המחנה יחד עם אחי, והודענו שאנו עוזבים את המחנה בדרך לפלשתינה. ביקשתי וקיבלתי בגדי החלפה ומספר זוגות של תחתונים, וכך עם תיק קטן התחיל המסע של שנינו לכיוון ארץ ישראל.

הצעד הראשון שעשינו היה להצטרף לקבוצת צעירים שעמדה להישלח לשוויץ למתקני נופש והחלמה. לי היה אישור להצטרף לקבוצה הזו. התנאי שהציבו היה שניתן להצטרף לקבוצה רק למי שטרם מלא 20 שנים. משום כך סירבו שאחי מוריץ יצטרף לקבוצה זו, בטענה שהוא מבוגר מדי. אחי היה גדול ממני בארבע שנים, ולדבריהם, המקום והחברה אינם מתאימים לו. הטלתי וטו, והודעתי שבלי אחי איני יוצאת מהמחנה. ביקשתי שבכל זאת יאפשרו לנו להישאר ביחד, ואם לא יקבלו את מוריץ, אז גם אני לא אשאר במחנה הנופש, ושנינו ניסע לכיוון מרסיי. כשראו שאני נחושה בעמדתי ואיני מוכנה להתפשר, אפשרו לנו להצטרף לרכב שהסיע אותנו לכיוון שוויץ. כשהגענו למתקן ההחלמה, אחרי נסיעה ארוכה ולא קלה במיוחד, צירפו אותי מיד לקבוצה, אך דחו בכל תוקף את אחי מוריץ, והורו לו לעזוב את המקום. כל בקשותיי

ותחנוניי לא הועילו. לאחר התייעצות קלה החלטנו מוריץ ואני שאנו לא נפרדים. שנינו עזבנו ביחד, ועשינו את דרכנו לכיוון מרסיי. שם נקלטנו במחנה מעבר שאיני זוכרת את שמו, או את שייכותו לחסות בריטית או צרפתית. המתנו במחנה זה עד שהגיע היום המיוחל, היום שעליו חלמנו רבות שיימצא מקום בספינה עבור שנינו.

בחרתי לסיים את קורותיי במחנות הריכוז וההשמדה בסיפור היהלום - יהלום וטבעת שאותם החזקתי בתוך גופי לעת מצוקה. וזה הסיפור: כשהחייל הבריטי הראשון נכנס בשערי ברגן בלזן והודיע לנו שאנו משוחררים, אנו חופשיים, יחד איתי לחופש יצאו שני פריטים יקרי ערך אחרי ששכנו בתוך גופי תקופה ארוכה ביותר. הדבר הראשון שעשיתי כשזכיתי בחופש והשתחררתי במחנה ברגן בלזן היה להוציא את היהלום והטבעת שהיו מוסתרים בגופי כשלוש שנים. יהלום וטבעת שקיבלתי מאמי בעת שהיינו עדיין בגטו בבנדין. יהלום וטבעת ששמרתי עליהם מכל משמר כדי לעשות בהם שימוש רק במקרה שזה יהיה הדבר האחרון שיישאר לי כדי להציל את חיי. יהלום וטבעת שאותם נשאתי בתוך גופי, בכל תקופת שהותי בבירקנאו ובברגן בלזן, מוסתרים בתוך קונדום בפי הטבעת שלי, יהלום וטבעת ששימשו לי ערובה וביטחון במשך כל שלוש שנות שהותי במחנות. הגיע הרגע שבו החלטתי לענוד את היהלום על צווארי, ומאז איני מסירה אותו. כשנפגשתי עם אחי מוריץ שיתפתי אותו בסיפור היהלום והטבעת והחלטתי להעניק למוריץ את הטבעת במתנה בזמן ההפלגה בים ממרסיי לחיפה; לי השארתי את היהלום. בארץ תקופה קצרה אחרי שהגענו לחיפה, שאלתי את אחי איפה הטבעת. מוריץ ספר לי שהוא שחה בים והטבעת שנתתי לו נפלה וטבעה בים. ניחמתי אותו "לא נורא! כל זמן שאתה יצאת בשלום מהים, אז זה לא נורא. הלכה הטבעת, לא קרה דבר". לא אחת נשאלתי על ידי מכרים ובני המשפחה מדוע לא עשיתי שימוש ביהלום והלא לא אחת עמדתי בסכנה במיוחד בבירקנאו? הקו המנחה שלי לגבי "האוצר היקר" שהיה בגופי אמר לי כך: שרה, כדי שתסכימי לתת את היהלום למישהו, זה צריך להיות אדם שיוציא אותך מצרה, ולא יסכן את

חייך. לו הייתי מציעה אותו לאנשי אס.אס. היו מיד מתחילים לשאול שאלות מהיכן השגתי את היהלום. מדוע לא מסרתי אותו בעת שהיינו בסאונה וציוו עלינו למסור כל תכשיט שיש עלינו או בגופנו, ואז העונש הוא אחד – כדור בראש או ללכת לגז, ולכך לא הייתי מוכנה. חוץ מזה כל עוד הצלחתי להשיג דברים ללא כל תמורה, או בדרך של הענקת דברים אחרים שהשגתי אז למה לנדב ולתת מזכרת כל כך יקרה שהחזקתי ברשותי. פעם אחת בלבד עמדתי בפני סיטואציה שבה הצעתי את היהלום למישהו - זה היה לדודתי, אז הייתי מוכנה לתת לה אותו תמורת משחת הפלא שהחזיקה ברשותה, אבל היא דחתה אותי בבוז ואמרה 'לחם תמורת משחה!'. היום בדיעבד אני שמחה שלא ביצעתי עסקה זו עם דודתי, כי לא הייתי סולחת לעצמי אם היהלום הזה היה אצלה.

פרק ח׳ : בדרך לארץ ישראל

במחנה המעבר במרסיי נקלטנו היטב על ידי נציגי הסוכנות היהודית בצרפת, והם דאגו לסדר לנו את האישורים הדרושים לעלייה ארצה. הם ציידו אותנו באישור כניסה לארץ - אותו סרטיפיקט שכל כך היינו כמהים לקבל. הנסיעה הייתה צריכה להיעשות דרך איטליה, שם כבר המתינה קבוצה גדולה של ניצולי שואה שאמורים להצטרף לספינה שלנו, ויחד נעשה את הדרך לארץ המובטחת. העובדה, שלאותם ניצולים שממתינים לנו בנמל נאפולי אין סרטיפיקטים, נודעה לנו רק אחרי שהם עלו אלינו לאוניה. שוב מגיעים הימים הקשים, ימי ההמתנה. המתנה שאינך מבין את פשרה. מה מעכב בעדנו, הלא יש בידינו הכל: אישורים יש! נמל היציאה ידוע. אז למה לא מעבירים אותנו לאיטליה ולספינה. כל השאלות שלנו נתקלו בתשובה בת מלה אחת - "סבלנות!". תקופת ההמתנה לא הייתה קלה ולא פשוטה. אנחנו יושבים במחנה וממתינים שיגיע תורנו. הממונים מטעם הסוכנות שהיו במחנה עושים עבודה נהדרת. כל שנותר לנו הוא להמתין בחוסר וודאות אך עם תקווה גדולה שיגיע היום המיוחל. בעיני רוחי ובחלומותיי כבר ראיתי את היום שבו אנו עולים לספינה, הספינה מרימה עוגן, והמסע שלנו לפלשתינה קורם עור וגידים. בעיני רוחי כבר חלמתי על הרגע שבו מוריץ ואני מגיעים לחופי המולדת, הספינה נקשרת למזח, ואנו עושים את הצעדים הראשונים על אדמה. מה קורה בפלשתינה איני יודעת. מה ממתין לנו בארץ, גם זאת לא ידעתי, ואיש לא הכין אותנו לקראת מה שממתין לנו. מה עובר בראשו של ניצול מאושוויץ בירקנאו באותם רגעים... מה יכול להיות כבר יותר גרוע? אם את התופת של אושוויץ בירקנאו שרדתי... בארץ בודאי שאסתדר.

בעודי יושבת במחנה וממתינה, נזכרתי, שלמעשה מהיום ששוחררתי לא יצרתי קשר כלשהו עם אחותי פאני שכבר נמצאת בפלשתינה. אני מתקשה להיזכר

למה. יתכן שמחוסר אמצעי קשר מסודרים בין היישוב בארץ לבין הגולה. גם את כתובתה לא היה לי, ומאז שעזבה אותנו ועלתה לארץ לא היה ביני לבינה כל קשר. דרך נציגי הסוכנות היהודית שטיפלו בנו במחנה במרסיי הצליח אחי מוריץ, באמצעות תכנית רדיו של חיפוש קרובים, לשדר דרישת שלום לפאני מאחיה מוריץ ששרד את השואה. הוא סיפר לי זאת והוסיף "אבל תגובה לא זכיתי לקבל". כשהגענו ארצה נודע לי שפאני הקשיבה לאותה תכנית רדיו, קיבלה את דרישת השלום מאחיה מוריץ, שמחה לבשורה שמוריץ בחיים. עלי או על כל יתר בני המשפחה היא לא ידעה דבר, ומכך הסיקה שרק מוריץ שרד, ולכן הופתעה מאוד לפגוש אותי כשמוריץ ואני הגענו ארצה.

היום המיוחל הגיע. נציגי הסוכנות אספו אותנו באחד הערבים, ובישרו לנו שמועד ההפלגה נקבע ל- 7 ביולי 1945. התרגשות רבה אחזה בנו. השמחה בקרבנו גאתה ככל שהמועד הלך וקרב, ואז הגיע הרגע המאושר - עם חשכה העבירו אותנו לנמל מרסיי, שם העלו אותנו על סיפון ספינת המעפילים "מטרואה" שאמורה להביא אותנו ארצה. כל שהצלחנו להיוודע מנציגי הסוכנות במרסיי אודות הספינה הוא: שזוהי אונית נוסעים בריטית שבעבר שימשה כאונית קרב, וכשסיימה את תפקידה בצי הבריטי, הוסבה לאוניה נוסעים. כמו כן נודע לנו שההפלגה אורגנה על ידי הצבא האמריקאי (מחנה העקורים בבוכנוואלד היה באחריותו) בתיאום עם ממשלת המנדט הבריטי בארץ. בהמשך נודע לנו שזו בעצם ההפלגה הלגאלית הראשונה של המטרואה לחופי ארץ ישראל כשעל סיפונה מעפילים - ניצולי שואה. מאוחר יותר כשהיינו כבר על סיפון האוניה נודע לי שכמעט כל הניצולים על הסיפון הם בעיקר ממחנה העקורים בבוכנוואלד, והצטרפו אלינו קבוצות ילדים ניצולי שואה, שהוסתרו בזמן המלחמה בצרפת ובשוויץ.

עמדנו נרגשים על הסיפון עת הרימה הספינה עוגן ויצאה לדרך. מתח של שנים נפרק בבת אחת מתוכנו. על סיפון האוניה איבדתי את מימד הזמן. אחרי שעות הפלגה רבות הודיעו לנו שבקרוב נעגון בנמל נאפולי שבאיטליה כדי לבצע

מספר טיפולים בספינה, בטרם נמשיך אל היעד - ארץ ישראל. הודיעו לנו גם שנהיה רשאים לרדת לחוף וביקשו מאיתנו לא להתפזר ולהישאר קבוצה מאוחדת. ירדנו לחוף ונשארנו בתחומי הנמל. לא עבר זמן רב ונקראנו לשוב ולעלות לסיפון. איני יודעת מה קרה ואיך קרה הדבר. כשעלינו לסיפון האוניה הבנו שהצטרפה אלינו קבוצה גדולה ביותר של עולים - ניצולי שואה שעלו לאוניה בנמל נאפולי. להערכתי, כשיצאנו מנמל נאפולי בדרכנו ארצה היו על סיפון הספינה יותר מפי שלושה מאשר המצב כשהגענו לנאפולי. צפוף ומחניק היה בספינה. מדובר בחודש יולי. מזג האוויר חם, ובקושי יכולנו לנשום. במשך ההפלגה ניהלנו שיחות עם חלק מהנוסעים "החדשים", והתברר לנו שמדובר בניצולי שואה, עולים בלתי לגאלים, וברשותם אין אישורי כניסה לישראל.

אחרי מספר ימי הפלגה בתנאים קשים ובלתי נסבלים. התנאים כלל לא עניינו אותנו, כי עשינו את דרכנו אל הבית, אל המולדת. כולנו היינו למודי סבל, אך ורק דבר אחד העסיק אותנו - להגיע לארץ המובטחת ולהיכנס אליה בשלום. זכור לי הרגע שבו עמדתי עם אחי על הסיפון, ולראשונה נגלו לעינינו האורות המהבהבים מחופי הארץ. היינו נרגשים ושמחים שהנה הרגע שכל כך התגעגענו אליו מגיע. נשמנו מעט אויר של חופש, והכמיהה לדרוך על אדמת המולדת עומדת תוך מספר שעות להתגשם. אחי מוריץ פנה אלי ושאל: "שרה, מה אנחנו עושים עכשיו? לאן אנו הולכים?"
"מה זה בכלל מעניין אותי", הבטתי עליו בתדהמה "הגענו הביתה, בוא נרד קודם לחוף ואחר כך נחשוב..."

השתרר שקט בינינו, ושנינו שקענו במחשבות. אט אט התקרבה הספינה לרציף, וקיבלנו את הבשורה הראשונה שהועברה אלינו דרך מערכת הכריזה של הספינה: "כל נוסעי הספינה יצטרכו לעשות דרכם ל'מחנה הסגר', ושם ישחררו אותנו". חשש כבד התגנב ללבי, שוב "מחנה", "מחנה הסגר", האם לא שבענו די את המחנות? היכן החופש שכה התגעגענו אליו? כולי שקועה במה שמתרחש על הרציף, ועיני קולטות את קורט גולדמן. פניתי לאחי: "מוריץ,

תסתכל שם על הרציף נמצא קורט גולדמן...". "את לא נורמאלית", זרק לעברי מוריץ, "מהיכן את מכירה את קורט גולדמן? מי הוא?". הזכרתי לו שקורט גולדמן היה ראש תנועת הבונים בלייפציג. הזכרתי למוריץ שארבעתנו, יעקב מוריץ פאני ואני, היינו חברים 'בתנועת הבונים' בלייפציג. מוריץ נזכר בו, ומיד העיף מבט ואמר: "שרה, את צודקת! זה אכן קורט, איך בכלל קלטת אותו? איך בכלל את זוכרת אותו? הלא היית ילדה קטנה בלייפציג". עוד מהסיפון קראתי לעבר קורט, אך הסיכוי שישמע אותי שאף לאפס גם מבחינת המרחק וגם בגלל הרעשים בסביבה, שנגרמו הן על ידי הניצולים והן בגלל רעש מנוע הספינה.

כשנתקבל אישור הירידה רצתי מיד למקום שבו הבחנתי בקורט, אך כאילו האדמה בלעה אותו. לא מצאתי אותו, אך אינני מוותרת. רבים מנוסעי הספינה כבר ירדו למזח, ונציגי הסוכנות האיצו בנו שנעלה למשאיות שיובילו אותנו למחנה ההסגר. דחיתי כל ניסיון להעלות אותי למשאית והמשכתי לחפש את קורט. לא הייתי יחידה שסירבה לעלות למשאית. רבים מהניצולים לא הסכימו לעלות למשאיות. ראשית, איש לא היה מוכן לספר לנו לאן לוקחים אותנו, וגם לא רצינו עוד לשמוע את המילה מחנה. בסופו של דבר, נלקחנו כמעט כל העולים למחנה עולים בעתלית.

לשמחתנו, הירידה לחוף לא נתקלה בהתנגדות בריטית כלשהי. נכון, שפה ושם נראו חיילים בריטים על המזח. מנקודת מבטי לא נראה לי שהם בכלל מתעניינים בזהות שלנו, למי יש ולמי אין סרטיפיקט. האם העובדה שמי שהעמיד לרשותנו את האוניה היו הבריטים בעצמם? האם העובדה שהיה תיאום מוקדם בינם לבין האמריקאים, זאת לא יכולנו לדעת באותו שלב. האם העובדה שצוות המלחים בספינה היה מורכב מבריטים וישראלים? או אולי העובדה שלכל מי שעלה לסיפון האוניה בנמל היציאה במרסיי היו אישורי כניסה לארץ. האם יתכן שהמלחים הבריטים עצמו עינם מלראות את כל מי שעלה בנמל נאפולי מבלי שנבדק קודם העלייה? בעודי מהרהרת בדבר

שוב קלטו עיני את קורט ומיד רצתי לעברו. תחילה הוא לא זיהה אותי ואחרי חילופי דברים קצרים סיפרתי לו מי אני. קורט נזכר שהוא מכיר אותי ואת בני משפחתי. לא ידעתי מה תפקידו ומה הוא עושה על המזח, אך דבר אחד בלט אצלו, הוא, כנראה, בעל תפקיד שיכול לסייע. התחננתי בפניו שיעזור לנו, לאחי מוריץ ולי, שלא ייקחו אותנו למחנה הסגר בעתלית. "די לשנינו ממחנות... היינו די זמן שם במחנות". קורט לא רצה בשלב זה לשמוע, ואמר לי שעלינו ללכת קודם לעתלית, ורק אחר כך נדבר.

בדרך לעתלית סיפר לי מוריץ איזה דבר טוב הוא השיג. הוא לחש לי שהצליח לקחת מהאוניה קופסת שוקולד, והיא מוסתרת בכיסו. תוך כדי טלטולי הדרך לכיוון עתלית החלה הקופסא להישפך, וכתם שוקולד גדול בצבץ על מכנסיו. כשניסה לבדוק מהו מקור הלכלוך גילה שזו לא הייתה קופסת שוקולד, כפי שחשב בתחילה, אלא קופסת זיתים שחורים. הבטתי לו בעיניים ונזפתי בו: "מוריץ, אתה אמנם אחי הגדול, אבל אתה מתנהג כמו ילד! די עם השטויות! אתה כבר לא במחנה ריכוז, אתה נמצא בעולם חופשי. אנא אל תשכח שבעולם החופשי לא מתנהגים כך". זהו הרגל פסול מעולם המחנות שהטמיעו בגופנו הנאצים במחנות. היכן שאתה רואה אוכל קודם תיקח ותאכל, ואחר כך קח עוד כדי שיהיה לך ליותר מאוחר כשתהיה שוב רעב. כעת אני נזכרת במשפט שאמרה לי אחת הנשים בבירקנאו: "היכן שיש אוכל קודם לוקחים ואוכלים, ורק אחר כך חושבים". הגענו לעתלית. עיניי חשכו הגדר משכה את עיני, חשש התגנב ללבי. נכנסנו למחנה ההסגר.

אחרי מספר ימי שהות במחנה, שאין בשום פנים ואופן להשוותו למחנות שם... מספר ימים ללא כל מעש, מספר ימים בהם ניהלנו שיחות נפש רבות וארוכות, מוריץ ואני החלטנו שזה לא יהיה נכון שנישאר ביחד, תלויים זה בזו. כדאי שניפרד, וכל אחד מאיתנו ייקח אחריות על עצמו. הבטחנו שנשמור בינינו על קשר קבוע ונשתדל לסייע זה לזו. מוריץ שיתף אותי בתכניותיו. לדבריו, בדעתו לנסוע לכיוון נתניה יחד עם חברו דוד פוקס, ושם ינסו להשתלב בעסקי

יהלומים. תחילה ילמדו את מקצוע הליטוש. דוד פוקס הבטיח למוריץ שיש לו דוֹד בנתניה שהוא בעל מפעל לליטוש יהלומים, והוא בודאי ישמח לקלוט אותם וללמד אותם את מקצוע הליטוש.

בטרם יצאו לדרך הספקתי לספר למוריץ, שלי, בשלב זה, אין כל תכנית מוגדרת לגבי העתיד, וכל מה שאני רוצה כעת לעשות הוא, לאתר ולפגוש את אחותי פאני. אחרי מספר ימים מאז שמוריץ עזב, בעודי עושה ניסיונות במחנה עתלית לאתר את פאני, קרו שני דברים:

1. אחי מוריץ יצר אתי קשר והודיע לי שכשהוא וחברו דוד הגיעו לנתניה למלטשת היהלומים של הדוד של דוד, הדוֹד הסכים לקלוט את דוד, ודחה את מוריץ בטענה שהוא אינו יכול להציע עבודה למי שאינו בעל מקצוע בתחום היהלומים. הוא אינו עוסק בהדרכת חסרי מקצוע. למוריץ לא נותרה ברירה והחל לחפש עבודה אחרת. בסופו של דבר, נקלט בחברת בניה - כפועל בניין, והחל עובד מבוקר עד ערב בבנין. בשעות הערב החל ללמוד באורח מסודר בבית ספר מקצועי את מקצוע ליטוש היהלומים.

2. לרגע לא חדלתי לעשות כל מאמץ לאתר את מקום מגוריה של אחותי פאני. עד כה כל הניסיונות שעשיתי העלו חרס. יום אחד נקראתי למשרדי המחנה, ושם ציפתה לי הפתעה. קורט גולדמן הפתיע אותי, ובא לבקר אותנו בעתלית. הוא הציע לי להצטרף אליו לנסיעה לחיפה, ואמר לי ששם הוא רוצה להציע לי משהו? תחילה רציתי לדעת אם הוא יודע היכן אוכל למצוא את אחותי פאני. תשובתו הייתה שהוא פגש אותה מספר פעמים בעבר, אך זה היה מזמן. בתקופה האחרונה הוא אינו יודע היכן ניתן למצוא אותה. כשהציע שאצטרף אליו לנסיעה לחיפה תגובתי המיידית הייתה: "אינני מוכנה לשמוע שום הצעות כעת. רק דבר אחד מעניין אותי, למצוא את אחותי פאני. תעזור לי בכך ואלך איתך לאן שתבקש". הוא הישיר אלי מבט, חייך, והשיב לי מיד: "מה איכפת לך לבוא אתי לחיפה, מה יש לך להפסיד, תוכלי להכיר קצת את העיר.

את סגורה במחנה ולא יוצאת בכלל, ואיך את בדיוק רוצה למצוא את אחותך...״. בהשפעת המילים המרגיעות הסכמתי להצטרף אליו לחיפה רק בתנאי שהוא יעזור לי למצוא את פאני. האובססיה שלי למצוא את אחותי הביאה אותי למצב שכל מי שהיה נקרה בדרכי, הייתי עוצרת אותו ושואלת אם הוא מכיר את פאני לנדסברג מלייפציג... הגענו לחיפה ושם הזמין אותי להצטרף אליו לבית קפה נחמד ברחוב הרצל בבית הקרונות בחיפה. כשהתיישבנו בבית הקפה הוא סיפר לי שהוא חי בקיבוץ ועד כמה החיים בקיבוץ נוחים. אמנם עובדים שם קשה מאוד, אך המשק דואג לכל מחסורו של החבר, והוא הציע לי לבוא איתו לקיבוץ. הוא יוכל לסדר שיקבלו אותי. בטרם דחיתי את בקשתו הגיע המלצר לשולחננו לקבל את ההזמנה. קורט הזמין קפה עבור שנינו ואני, כדרכי, מיד פניתי למלצר בגרמנית, ושאלתי אם הוא מכיר במקרה את פאני לנדסברג. פתאום ראיתי שפניו אורו והוא אמר... ״כן! אני מכיר אותה. היא עובדת ׳בבית קפה קומפננט׳ בבת גלים בחיפה. ביקשתי מקורט שמיד, עם סיום שתיית הקפה, יקח אותי לפאני. קורט הסכים, אך הציע שקודם ניסע לקיבוץ, ורק אחרי כן ניסע לבקר אצל פאני. הודעתי לו חד משמעית שהדבר היחידי שאני מוכנה כעת לעשות הוא לראות את אחותי, וכמה שיותר מהר, ואם הוא לא בא אתי אני הולכת לשם לבדי.

שתיתי את הקפה במהירות שיא, מי בכלל חש את הטעם, כאשר אני יודעת שתוך כמה דקות אני עומדת לפגוש את אחותי שאותה לא ראיתי מאז נפרדו דרכינו לפני קצת יותר משש שנים. המתנתי בחוסר סבלנות עד שגם קורט יסיים ללגום את הקפה שלו, ומיד יצאנו לדרך לבית הקפה. בדרכנו לכיוון בת גלים שאלתי את קורט אם גם הוא ידע שפאני עובדת בבית קפה קומפננט. תשובתו הדהימה אותי: ״כן״, אמר קורט ״לא רציתי לספר לך זאת עד שתסתדרי מעט בארץ. לכן הצעתי שתיסעי איתי לקיבוץ, ורק אחר כך ניסע לפאני״. דחיתי זאת על הסף ואמרתי ״...קודם פאני ואחר כך מה שאתה רוצה״.

קורט ביקש ממני שנפעל בזהירות. "כשנגיע לקרבת בית הקפה", כך אמר, "את תמתיני בחוץ, אני אכנס ואכין את פאני לקראת המפגש, ורק אחר כך את תיכנסי". הסכמתי איתו. ההמתנה הזו נמשכה דקות ספורות בלבד, בעיני זה נראה כנצח. קורט נכנס פנימה והתחיל לשוחח עם פאני... פאני אמרה לו שהיא עסוקה, והיא אינה מוכנה לשוחח איתו ושלא יפריע לה בעבודה. היא הייתה קצרת סבלנות כלפיו, משום שהיא חשבה שקורט מחזר אחריה, והוא שוב מנסה להתחיל איתה. ואז קורט אמר לה: "פאני, אני לא מנסה להתחיל איתך... אחותך שרה נמצאת בחוץ...!" פאני, שעמדה בחברת בעל בית הקפה, הפילה את המגש עמוס הכלים שהחזיקה בידה והחלה לרעוד... בעל בית הקפה אמר לה לגשת החוצה ולבדוק אם נכון הדבר. אני עומדת לי בחוץ... איני יודעת מה מתרחש בפנים, אך יודעת שקורט נכנס והוא מתמהמה, הוא לא יוצא אלי לקרוא לי... פתאום נפתחת הדלת, ומולי ניצבת אחותי פאני... התנפלנו האחת על אחותה, התחבקנו והתנשקנו. עמדנו רגעים רבים בשקט ולא יכולנו להוציא מילה מהפה. מי בכלל יכול לדבר ברגעים אלה. כל שאני זוכרת הוא שעמדנו חבוקות, צוחקות ובוכות חליפות. סביבנו התאספו כל יושבי בית הקפה וצפו במחזה. בעל בית הקפה שם קץ לעניין כשפנה לפאני וביקש ממנה שתשתחרר כעת מהעבודה ותלך הביתה. "אני כבר אסתדר, אין לך מה לדאוג, לכי הביתה עם אחותך ומחר תשובי לעבודה".

איך הגענו לביתה של פאני איני יודעת. להיכן נעלם קורט? גם זאת איני זוכרת. אני יודעת רק דבר אחד. פאני החזיקה בידי חזק חזק ואחרי כשעה לערך הגענו לביתה. ישבנו עוד כמה דקות בשקט כשפאני אינה מסירה לרגע את מבטה ממני. פאני ספרה לי שבאחד הימים כשהקשיבה לשידורי הרדיו לתכנית חיפוש קרובים, קלטה את דרישת השלום ממוריץ, ומכך הסיקה שכל בני המשפחה נספו בשואה ורק מוריץ, ששלח דרישת שלום עם אות חיים, שרד. משום כך, היא ממקדת את חיפושיה רק במוריץ. היא הייתה בטוחה שגם אני כבר לא בחיים, ופתאום אני מופיעה מולה, כאילו הגעתי מהעולם הבא.

פאני הכינה לשתינו כוס קפה, ישבנו ביחד על המיטה, והתחלתי לספר לה על כל מה שעבר עליי ועל המשפחה. תחילה סיפרתי לה שהגעתי לארץ ביחד עם מוריץ, שגם הוא שרד את השואה, והוא נמצא כעת באזור נתניה. אחר כך אמרתי לה את הידיעה הנוראה מכל, אובדן ההורים בשואה. בהמשך התחלתי לפרט לה את כל מה שעבר עלי עד שמצאתי את מוריץ, מה עבר עלי מאותו יום עת נפרדנו בבנדין, והיא עשתה דרכה לארץ, ואיזו תופת, ששום בן אנוש לא יוכל להבין, עברנו, במיוחד את העובדה שמי שעולל לנו כל זאת היו לא אחרים מהגרמנים, שנולדנו ושגדלנו יחד איתם, והם הם שעוללו לנו את השואה, את ההשמדה. סיימתי את דבריי בעובדה שכל ניסיונותיי לברר מה עלה בגורלו של יעקב אחינו לא צלחו ואיני יודעת עליו דבר. פאני שיתפה אותי במה שעבר עליה מאז נפרדנו. היא סיפרה לי על המסע שלה לארץ, ועד כמה הייתה מודאגת יום יום מהעובדה שהיא לא ידעה מה עובר עלינו. פירטה כמה קשה היה לה להתאקלם בארץ.

פאני גרה בחדר שכור ברחוב אביב בכרמל בחיפה. היא ארחה אותי אצלה בחדר לזמן מה, עד שאסתדר מבחינת מגורים ואולי גם אמצא עבודה שתאפשר לי להתקיים ולהיות עצמאית.

פרק ט׳: החיים בארץ ישראל

מאותו יום שעזבתי את מחנה העולים בעתלית לא שבתי אליו יותר. נשארתי להתגורר אצל אחותי פאני כחודש ימים, ואחר כך ביקשתי מפאני לעזוב ולעבור לגור ב״בית החלוצות״. ״בית החלוצות״ מצוי ברחוב החלוץ פינת רחוב יל״ג בחיפה, והוא מיועד לקלוט בנות חסרות בית או משפחה, להעניק להן אכסניה ולדאוג להן לעבודה. עשיתי זאת כי ידעתי שאם לא אדאג לעצמי ולא אעשה את הצעד הראשון ואצא לעצמאות אישית - יהיה קשה לי להסתדר בחיים. אין להתעלם מהעובדה שהגעתי למקום חדש. עדיין אינני מכירה את המנטאליות בארץ. עדיין אינני יודעת את השפה. פרט למוריץ ולפאני - שני אחיי, אין לי כל קרוב או מכר בארץ. באותו יום שעזבתי את דירתה של פאני עשיתי דרכי ל״בית החלוצות״, והתקבלתי בחום רב על ידי אדון צימרמן - הממונה על המקום. אחרי ראיון קצר שערך עמי, וכשנוכח לדעת שאני ניצולת שואה שאיבדה את כל משפחתה ואין לה היכן להיות בארץ, הוא הסכים לקבל אותי כדיירת במקום. אדון צימרמן העמיד לרשותי חדר משותף עם עוד ארבע בנות, כאשר לכל אחת מאיתנו היו בחדר: מיטה, כלי מיטה וארון בגדים משותף. הגעתי ארצה חסרת כל. לא בגדים ולא כסף. כל מה שהיה לי הסתכם בבגדים שעל גופי, ועוד מעט בגדים שהצלחתי לארגן לי בארץ. משימה ראשונה שהצבתי לעצמי הייתה למצוא עבודה שתאפשר לי קיום, ואוכל במקביל להתחיל לארגן לי את החיים בארץ.

הייתי מוכנה לעבוד בכל עבודה, ובלבד שתאפשר לי קיום בכבוד. אחרי תקופה קצרה מצאתי עבודה במתפרה פרטית. בשעות היום עבדתי כתופרת, אחר כך הייתי אמורה לנקות ולסדר את המתפרה וגם לעשות עבודות בית אצל בעלת המתפרה. למרות שלא ידעתי לתפור, הסכימו לקבל אותי לעבודה. מי שסייע לי בכך היה נתן לוי. נתן לוי הוא בנו של שבתאי לוי שהיה ראש עירית חיפה.

אשתו של נתן הייתה חברה של אחותי פאני. פאני סיפרה לה עלי, על משפחתנו שאבדה בשואה ועל העובדה שמכל משפחתנו שרדנו את השואה רק מוריץ ואני, והיא בקשה ממנה להשתדל לסייע לי למצוא עבודה. אשתו של נתן הציעה שאתארח אצלם לארוחת בוקר, ונתן ינסה לעמוד על כישוריי ואולי יצליח למצוא עבורי משרה. כבר למחרת בבוקר עשיתי את דרכי לרחוב מחניים בחיפה. בני הזוג הזמינו אותי לארוחת בוקר, והכינו עבורי אירוח מיוחד. נתן שוחח אתי בגרמנית, וסיפרתי לו בקצרה מה עבר עליי בשואה. ביקשתי ממנו לסייע לי להיקלט בארץ ולמצוא מקום עבודה.

נתן סיפר לי שהוא מכיר תופרת - גברת כץ שמה, שעובדת בעיקר עם נשות החברה הגבוהה, וגם מלמדת את הבנות שעובדות אצלה את מקצוע התפירה. יש לזכור שאנו מדברים על תקופה שהיא טרום המדינה. הישוב בארץ התמודד עם קשיים רבים, וההיצע בתחום לא היה עדין מפותח דיו. כניצולי השואה הגענו חסרי מקצוע וכישורים, כי את מיטב שנותינו בילינו במחנות הריכוז וההשמדה. נתן הבטיח לי שהוא ישוחח איתה וינסה לדאוג לי שאתקבל אצלה לעבודה. כעבור יום או יומיים הודיע לי נתן לגשת אל גברת כץ - התופרת, והיא תעסיק אותי אצלה, וגם תלמד אותי את מקצוע התפירה. לתפור, כאמור, אני לא ידעתי, ועמדתי במצב לא נעים. זו העבודה הראשונה שלי בארץ, וגם הפעם הראשונה שאני יוצאת לעבודה כדי לקיים את עצמי, ואיך אוכל להתחיל זאת במקצוע שאיני בקיאה בו. חששות רבים ליוו אותי, אך בתוך תוכי ידעתי שזו הזדמנות שלא תשוב, ולכן אעשה הכל כדי לקבל את העבודה ולשמור על מקום עבודתי ככל שאוכל.

כבר למחרת בבוקר התייצבתי אצל גברת כץ במתפרה. היא קיבלה אותי בסבר פנים יפות, וניכר בה שהיא אכן מעוניינת שאעבוד אצלה, והיא גם תכשיר אותי לעבודה. אצל גברת כץ עבדנו שבע בנות, כמעט כולן בנות טובים מהאליטה הגבוהה בחיפה. הן עבדו אצל גברת כץ לא כדי להשתכר למחייתן אלא כדי ללמוד את מקצוע התפירה, ועל ידי כך להכשיר את עצמן טוב יותר

להמשך החיים. להיות תופרת זה היה מקצוע מכובד מאוד. להיות תופרת של האליטה הגבוהה היה עוד יותר מכובד. אני והבנות שעבדנו אצל גברת כץ שוחחנו בינינו ולא אחת הייתי שומעת מהן את המשפט: "כשאישה מהמעמד הגבוה יודעת תפירה היא מנהלת את ביתה טוב יותר משום שהיא יכולה לתפור לעצמה ולמשפחתה את כל צרכיהן". אני, אותה נערה מתבגרת ששום עבודה לא הרתיעה אותי במחנות הריכוז וההשמדה, זוהי לי הפעם הראשונה בחיי שאני מתקבלת לעבודה שאני רוצה בה, עבודה שלא נכפית עלי, עבודה שכל בוקר הלכתי אליה עם חיוך וחדוות היצירה כי חשתי שאכן אני מתחילה ליצור, ובעיקר אני עושה את הצעדים הראשונים גם לעצמאות כלכלית וחברתית שלי וגם לפרנסה בכוחות עצמי. המתפרה, כאמור, הייתה מקום העבודה הראשון שלי בארץ. מעמדי במתפרה היה שונה מכל הבנות האחרות, שלהן, כאמור, לא חסר דבר. הייתי שונה מהן. באתי גם ללמוד וגם לעבוד. גם שעות הלימוד והעבודה שלי היו שונות. בעוד שבנות האליטה הגבוהה היו מגיעות לעבודה בשעה 08:30 ומסיימות בשעה 13:00, כדי למהר לביתן לארוחת צהרים, אני הייתי מגיעה מדי יום בשעות הבוקר המוקדמות ומיד מתחילה בעבודה. אחר הצהרים העסיקה אותי גברת כץ בניקיון המתפרה, דבר ששיפר את שכרי, ואפשר לי לקיים אורח חיים עצמאי. אצל גברת כץ השתכרתי באופן שיכולתי לספק את צרכי הקיום הבסיסיים. המשכורת שלי במתפרה הסתכמה ב- 4 לירות לחודש, וזה, אגב, היה גם שכר הדירה שנאלצתי לשלם ב"בית החלוצות" בחיפה תמורת המגורים במקום. את השלמת הכנסתי עשיתי כאמור, בעבודות נוספות. מדי ערב הייתה גברת כץ מכינה ארוחת ערב לבעלה ולה, וגם אותי לא שכחה, תמיד נהגה לצייד אותי בארוחת ערב שאקח לביתי. כך למעשה, התקיימתי באותה תקופה, היה לי די בארוחה אחת ליום.

יום אחד נודע לי שגברת כץ חולה במחלה שאז לא ידענו מהי. ידענו שזו מחלה קשה שלא מאפשרת לה לתפקד. מאוחר יותר נודע לי שכנראה מדובר היה במחלת הסרטן. גברת כץ פנתה אלי, וביקשה ממני לשמש לה למטפלת

ולשהות לצדה בכל תקופת אשפוזה בבית חולים בֵּתֶר בחיפה. עזבתי את החדר בבית החלוצות, ועברתי לחיות לצדה של גברת כץ ולטפל בה. מבחינה כלכלית מצבי הוטב, כי לא רק שלא שילמתי עוד שכר דירה, אלא קיבלתי גם מגורים וגם השתכרתי היטב. בשיחות שניהלנו לא אחת אמרה לי גברת כץ: ״שרה, תפירה זה לא בשבילך, כי תופרת את לא תהיי... המקצוע שמתאים לך הכי הרבה זה אחות. אני כל כך מרוצה ממך ומהדרך שבה את מטפלת בי״. אחרי ששוחררה מבית החולים שהיתי במחיצתה בביתה במשך ששה שבועות, והמשכתי לטפל בה ולהביא לה את העבודות שהבנות עשו במתפרה. אחת העובדות הבכירות במתפרה הייתה בחורה בשם לאה, ובכל תקופת העדרותה של גברת כץ מהמתפרה שימשה לאה כמנהלת המתפרה.

במתפרה עבדתי כשלוש שנים, ולא אשכח לעולם את חוות הדעת שנתנה עלי גברת כץ. גברת כץ הסכימה לכתוב עבורי גם חוות דעת, שאותה הגשתי לוועידת התביעות לקבלת פיצויים על מה שעבר עלי בשואה. בחוות הדעת ציינה את התאקלמותי בארץ ואת העובדה שלמדתי אצלה תפירה, ואני יכולה לשמש תופרת. בהתחשב ברמת חברת הנשים שלהן תפרתי והבנות שאיתן עבדתי ניתן לומר כיום, שזו לא הייתה סתם תעודה של תופרת, אלא תופרת מדופלמת של החברה הגבוהה. הייתי כמו בת בית אצל הגברת כץ, התיידדתי עם משפחתה ועם קרוביה.

במסגרת העבודה אצל הגברת כץ, נוצרה גם חברות ביני לבין שאר הבנות, ולא אחת הן הזמינו אותי להצטרף אליהן לשיעור התעמלות בבית מכבי בחיפה. מיותר לציין שאפילו בגד ספורט לא היה לי, ולזכותן של הבנות ייאמר שתוך יום הן ציידו אותי בבגדי ספורט, כדי שלא אראה חריגה בשטח. שמחתי לעזרה שקיבלתי, וראיתי בכך עוד צעד להתקבל לחברה בארץ ולהשתלב בה. כל בגד שהביאו לי ולא התאים למידותיי היינו בשעות הפנאי מתקנות במתפרה; בדרך זו זכיתי הן לבגדי ספורט והן לבגד ים. מספר פעמים בשבוע הלכתי עם הבנות להתעמלות, ובשבתות היינו נוסעות לבילוי משותף בחוף

הים בחיפה. חוף הכרמל היה המקום האהוב עליהן, ולשם הן לקחו גם אותי. לחלק מהבנות היה חבר, והן נהגו לבוא אתם לים. לי באותה תקופה לא היה חבר, וראשי גם לא היה פנוי עדיין לחברות עם בנים.

ערב אחד פנתה אלי גברת כץ ואמרה לי: ״שרה, ברטי (אחת הבנות שעבדה איתי במתפרה) צריכה ללכת הערב עם מרקוס החבר שלה לקולנוע, והיא לא יכולה ללכת. האם תסכימי את ללכת איתו כדי שהוא לא ירגיש לבד עם החברים שיוצאים לסרט״. בנחרצות דחיתי את פנייתה של גברת כץ, ״איני יכולה ללכת לקולנוע משום שאין לי כסף לכך״. אך היא לא הרפתה: ״את לא צריכה לשלם אפילו מיל אחד; האדון ישלם ואת רק משמשת לו מלווה״. גם דרך זו לא נראתה לי: ״איני מכירה אותו כלל וכלל ומה פתאום שאצא עם מישהו שאיני מכירה, והוא עוד צריך גם לשלם עבורי... לא ולא!״ מלאכת השכנוע עבדה, בתוך תוכי התחלתי לפתח רצון ולהעניק לעצמי גם ביקור בבית קולנוע בארץ. רציתי לראות סרט, אבל לא כל כך הרגשתי בנוח לשמש בת זוג למי שאיני מכירה, ועוד שהוא גם יממן אותי. הלחץ של גברת כץ עשה את שלו והסכמתי. יצאנו ארבעה זוגות לסרט. כבר במפגש הראשון כמלווה של אדון מרקוס הרגשתי די נינוחה בחברתו, שוחחנו מעט, ונודע לי שהוא בן 25, ואילו לי באותה תקופה מלאו רק 21. במהלך הסרט ואחריו התחלנו לשוחח על דא ועל הא, ומאותו ערב החל... הרומן שהביא אותנו בשנת 1947 אל מתחת לחופה. עוד באותו לילה, לילה ראשון בחיי, שיצאתי בחברת גבר לבילוי, חשתי שאני עושה עוד צעד בדרכי להשתלב בחברה בארץ. מרקוס, הגבר שאיתו יצאתי, עוד באותו ערב נפרד מחברתו הותיקה, והפכנו לזוג.

מרקוס עשה עלי רושם אדיר, ולא אחת היה נוהג לומר לי שהוא מחפש בחורה כדי להתחתן. אם הוא יוצא אתי, הכוונות שלו רציניות ביותר. דחיתי מיד את כל פניותיו ואמרתי לו שאיני מעוניינת להתחתן כלל וכלל: ״אני לא מתחתנת! - חד וחלק!״ מרקוס ביקש שלא אהיה החלטית בתחום זה, וכדאי שנמשיך להיות חברים ולצאת לבילויים משותפים. החברות בינינו הייתה חברות אמת,

היו לנו שיחות רבות, וגילינו תחומי עניין רבים ומשותפים. הרגשתי נוח בחברתו, ושיתפתי אותו בהרבה מחשבות שהיו לי. שנינו אהבנו לשחות, לטייל, לבלות ביחד, לשוחח, ובעיקר להרגיש בנוח זה בחברת זו. מרקוס סיפר לי גם מדוע באותו ערב החליט להיפרד מחברתו. ראשית, היא הייתה מבוגרת ממנו בשנה אחת. שנית, היא כל הזמן לחצה עליו להתחתן, והוא לא כל כך היה מעוניין להתחתן איתה בטרם יחוש שזו האישה שאיתה ירצה לחלוק את חייו. כשאמרתי לו: ״תגיד, עם החברה הקודמת לא כל כך מיהרת להתחתן, למרות שהיא הייתה מוכנה להתחתן איתך, ואתי, שאיני רוצה להתחתן, אתה מתעקש להתחתן״. תשובתו הייתה נחרצת: ״איתך זה שונה. איתך כיף לי להיות ביחד, וכנראה, הגורל ייעד אותנו שנחיה ביחד. רק איתך הייתי רוצה לבלות את חיי״.

מרקוס סיפר לי על בית הוריו, על העובדה שהם בארץ כבר מספר שנים, ואיכשהו הם כבר מסודרים בארץ. יש להם בית מרווח משלהם, בית המצוי בסביבה טובה ומכובדת ברחוב פבזנר, בחיפה, רחוב שנחשב אז לאחד הרחובות היוקרתיים בעיר. למרקוס היה חדר נפרד בבית הוריו. היה לו מקום עבודה מסודר, ובשעות אחר הצהרים עסק בתיקון מכשירי רדיו, ובדרך זו הרוויח משכורת נוספת. בעיני, באותה תקופה, עושר לא נמדד רק בכמות הכסף שיש לך או להוריך. עושר הוא סימן של סטאטוס. העובדה שהיו לו חדר לבד ועבודה מכובדת, זה כשלעצמו נחשב לסממן של עושר.

קול פנימי בתוכי שידר לי שכנראה, רגע האמת מתקרב, והתחלתי לחוש שהגורל הועיד לי לחיות עם מרקוס. בכל תקופת החברות לא הפסיק להציע לי להינשא לו. אני, עדיין לא חשתי שאני רוצה להיכנס למחויבות כל עוד העתיד לא ברור. כשראיתי שחיזוריו נעשים תכופים יותר ויותר, אזרתי אומץ, וערב אחד פניתי אליו ואמרתי לו: ״אינך חדל להציע לי נישואין, ואני עדיין לא חשה שאני בכלל רוצה להתחתן, אני מבקשת לשתף אותך בלבטים שלי, מדוע איני נענית לחיזוריך...״. ואז התחלתי לספר לו על מה שעבר עלי בשואה, סיפרתי לו

על אובדן הוריי בשואה, כששניהם נספו לנגד עיני. "במו עיני ראיתי את מנגלה שולח אותם לגז, וזה השאיר בי צלקות רבות שלא יכולתי לסייע להם ברגע הקריטי של חייהם". המשכתי וסיפרתי לו על כל מה שעבר עלי באושוויץ בירקנאו... ושכדאי שידע מה עבר עלי בטרם הוא רוצה לקשור את גורלו בגורלי. חששתי מאוד שמה שעבר עלי בבירקנאו לא יאפשר לי כלל וכלל להקים משפחה ולתפקד. סיפרתי למרקוס על שבועתי, שאיני מוכנה להתחתן עם מי שעבר את השואה במחנות, כי איני רוצה שזה יהיה הנושא שעליו נשוחח כל חיינו. אני מעוניינת לפתוח דף חדש בחיי, להניח לשואה ולהתמקד בחיים בארץ ישראל: "עכשיו כששמעת כל מה שעבר עלי, ועד כמה אני לא בטוחה שאוכל להיות אישה נורמאלית ולהתחתן, האם אתה בכל זאת רוצה להתחתן אתי?" ללא הרבה היסוסים, ואחרי שהקשיב קשב רב למה שסיפרתי לו, אמר לי: "שרה, את האישה היחידה שאיתה אני רוצה לחיות את חיי. כשסיפרת לי מה עבר עלייך אני מבקש לשוב ולהציע לך שנתחתן כי רק איתך אני רוצה לחיות את חיי". הוא סיים את דבריו והציע לי לבקר בבית הוריו, כדי להתחיל להתארגן לקראת חיים משותפים. הודעתי למרקוס שאני מכבדת מאוד את הצעתו, אך עליי לשוב ולשקול את הדברים שנית בטרם אשיב לו.

כשמרקוס שב והציע לי נישואין, אחרי ששמע את סיפורי, הבנתי שכוונותיו טובות, ואכן הוא רוצה לחיות איתי. לי לא היה כל ספק שאם יש מישהו שהייתי רוצה לבעל זה רק את מרקוס. החשש היה איך אוכל לתפקד כבת זוג בקשר מחייב, כאישה, כאימא. האם אני אותה נערה שאיש לא הכין אותה לחיים, שאת כל גיל הנעורים שלה לקחו הגרמנים, שעברתי את התופת של בירקנאו, וחיי היו תלויים מנגד יותר מפעם אחת, אני שחליתי שם בכל מחלה אפשרית, האם הגוף שלי בכלל בשל לנישואין? האם הנפש שלי עדיין שפויה אחרי כל הצלקות הרבות שהשאירו בה הנאצים? מי יכול כעת לייעץ לי מה לעשות? האם אני בעצמי בכלל בשלה להחליט על צעד כה גורלי בחיי? היכן אמי כעת? אותה אימא שאני כל כך זקוקה כעת לדעתה. בכיתי על מר גורלי,

ובסופו של דבר הודעתי למרקוס שרק אחרי שאבקר בביתו ואתרשם שאכן גם הוריו ידעו עם מי הוא עומד להינשא, רק אז אתן לו את תשובתי.

היום המיוחל לפגוש את הוריו הגיע. מרקוס הזמין אותי לביתו, והציג אותי בפני הוריו כחברתו לחיים, הבחורה שאיתה הוא רוצה לחיות. אימו החלה לשאול אותי כל מיני שאלות על מוצאי ועל הוריי. סיפרתי לה שאני ילידת לייפציג בגרמניה, והוריי כבר אינם בחיים. באותו שלב הבנתי שגם הם, משפחת הולצר, נולדו וחיו בגרמניה ב... לייפציג. אחרי שהחלפנו מספר חוויות ילדות משותפות החלה אימו לתחקר אותי על חיי בארץ. לשאלתה, במה אני עובדת? סיפרתי לה על המתפרה של גברת כץ ועל העובדה שאני משתכרת 4 לירות לחודש. אימו הביטה עלי מופתעת ושאלה את בנה: "מה זה צריך להיות, אתה רוצה להתחתן עם ילדה ענייה?..." אני לא המתנתי שמרקוס ישיב, וספונטאנית יריתי את תשובתי: "גברת הלנה הולצר, נכון, את צודקת! אני אישה ענייה, אך אל תדאגי, 'כסף בא וכסף הולך' וזה לא הדבר הכי חשוב בחיים". המשכתי וסיפרתי לה על חיי הסבל שעברתי, ועל העובדה שאני ניצולת שואה ואילו צלקות הגרמנים השאירו בנפשי ובגופי. מאוחר יותר נודע לי שאימו של מרקוס עשתה כל מאמץ להניא את בנה מלהתקשר איתי בקשר נישואין: "היא לא בשבילך, אתה ראוי לאישה הרבה יותר טובה", כך סיכמה את דעתה ההחלטית.

מרקוס היה איתן בדעתו להתחתן איתי, וכל מה שעניין אותו היה מהי תשובתי להצעת הנישואין. אני עדיין המשכתי והערמתי קשיים: "אם נתחתן, היכן נגור?" מי יכול לקנות או לשכור דירה באותה עת. אני חייבת להבטיח שאם אני מתחתנת, אני רוצה שיהיה לי טוב. מרקוס שב והבטיח שהכל יהיה בסדר. עם הזמן התחלתי להבין שאין מנוס, כנראה האהבה עושה את שלה, וגורלנו לחיות ביחד נחרץ. הבנתי שלא אוכל לדחות עוד את הצעת הנישואין והתחלתי לעשות צעדים ראשונים כדי למסד את הקשר בינינו.

שנינו התחלנו להתעניין כיצד נוכל לממש את החיים המשותפים. שוחחתי על כך ארוכות עם אחותי פאני. פאני הודיעה לי שאם אתחתן היא תהיה מוכנה לסייע לי בסכום של 200 לירות. כשבישרתי זאת למרקוס הוא הפתיע אותי ואמר שגם אביו יהיה נכון לסייע לנו בסכום של 100 לירות.

עם סכום הכסף הכל כך גדול שהיה ברשותנו מצאנו דירה נאה ברחוב כינרת בחיפה. זו הייתה דירה משותפת עם משפחה נוספת, משפחת אינצוויג שהייתה מוכנה שנחלוק דירת 5 חדרים. בצורה שוויונית שני חדרי שינה לכל זוג והמטבח והשירותים יהיו משותפים. שוחחנו עם המשפחה השנייה, ונראה היה שנצליח לקיים אורח חיים מסודר. בתחילה הדבר נראה לי לא תקין ששתי משפחות תחיינה באותה דירה, אך מכורח הנסיבות הסכמתי לסידור אחרי שהבנתי שבארץ יש משפחות רבות שחולקות דירת מגורים אחת. שני החדרים שעמדו לרשותנו אפשרו לי לנהל אורח חיים שיש בו גם את הפרטיות הנדרשת.

סוף סוף הגיע היום המיוחל והחלטנו להינשא. תאריך הנישואין נקבע לשלושה ביולי 1947. את החתונה ערכנו בתוך הדירה שלנו והמוזמנים היו מעטים: מצד בעלי היו הוריו ומעט בני משפחה, ואילו מצדי היו אחותי פאני ואחי מוריץ, שהובילו אותי לחופה, וכן מספר חברים של מוריץ. את החופה ערך הרב קניאל שהיה הרב הראשי של חיפה. אביו של בעלי מרקוס, משה מאיר הולצר, שהיה חזן בבית הכנסת "אהבת ציון" בשכונת הדר הכרמל בחיפה, שר את שבע הברכות. החתונה במימדים של היום הייתה אירוע צנוע, אך יחד עם זאת אירוע מכובד מאוד. השמחה הייתה רבה. כשבעלי מרקוס "שבר את הכוס", התעוררתי כמו מתוך חלום והבנתי שמכאן ואילך אני אישה נשואה. אתגבר על כל מכשול כדי שנהיה מאושרים ויהיה לנו נחת.

המצב בארץ לא היה קל, אך למי שהתנסה בדברים קשים יותר, המצב היה נראה טוב, ולו רק מהעובדה שאתה אדם חופשי לעשות כמעט ככל העולה על

רוחך. לאחר הקמת המדינה התחילה תקופת הצנע. אני חייבת לציין שלמרות תקופת הצנע בארץ, אנו חיינו די טוב. לא היה לנו מחסור באוכל ולא סבלנו רעב. על אף זאת החיים המשותפים עם עוד משפחה בבית לא הטיבו איתנו. הדבר בא לידי ביטוי בשני תחומים. הדבר הראשון היה בלתי נסבל. מדי פעם חשתי במבטים לא תמימים ששולח לעברי בעל הדירה. בשלב מסוים התחלתי אף לחוש מחוזרת על ידו. נכון, הייתי בחורה צעירה ויפה, צעירה מאשתו, ועד כמה שהתרשמתי חייהם לא היו תקינים לגמרי. אם לא די בכך התחילו להתעורר גם בעיות עם אשתו שנהגה לכבס את הבגדים בכיור של המטבח המשותף (מי בכלל חשב אז על מכונת כביסה?). ולשיא זה הגיע כאשר החלו להיעלם לי דברים מהבית. בעיקר מהאזורים המשותפים נעלמו כלי אוכל וכלי מטבח וגם אוכל שהייתי מבשלת לבעלי. המקרר במטבח היה שייך לבני הזוג, והם הסכימו להעמיד לרשותנו את המדף התחתון במקרר, שעליו הייתי מאחסנת את דברי האוכל שלי. לא אחת הייתי מגיעה למקרר ו... אין אוכל, או חסרים דברים שזה רק שמתי שם. הייתי מכינה לעיתים סיר מרק בשעות הערב ומאכסנת אותו במקרר, הייתי שבה למחרת היום מהעבודה, מוציאה את סיר המרק, ומגלה שחצי מתכולתו נעלמה. בכל דבר עדכנתי את בעלי, ותמיד הוא נהג לשוחח עם השכן ולהעמיד אותו על חומרת המעשים. אחרי אחת השיחות של בעלי עם בעל הדירה, הוא התוודה שאשתו סובלת מקלפטומניה, וביקש שנתחשב במצבה.

אחי מוריץ נהג מדי פעם להביא לי עצמות של בקר, שמהם הייתי מכינה מרק בשר. כמו שציינתי חיינו בתקופה לא קלה ולא פשוטה - תקופת הצנע, נאסר אז לבשל בין השעות 07:00 עד 12:00. רק בין 12:00 ל- 14:00 היה מותר לבשל. אני הייתי קמה מוקדם בבוקר בשעה ארבע לערך ומכינה את התבשילים. הייתי מרתיחה את העצמות בסיר לחץ, ומכינה לנו סיר מרק בשר. לקראת השעה שבע כשמרק היה כבר בשיא הרתיחה הייתי מכבה את האש ומשאירה את המרק בסיר כדי שימשיך להתבשל. בדרך זו חומו של המרק היה מחזיק מעמד עד הצהרים, עת הייתי שבה מהעבודה. הגברת "הנחמדה", מיד

לאחר שיצאתי מהבית ניגשה לסיר הלחץ ופתחה אותו, וכל המרק שהיה בו פרץ בבת אחת לעבר פניה וגופה וגרם לה כוויות. כשהערתי לה על כך היא טענה שהיא במקרה עברה ליד הסיר, והוא התפוצץ לה בפנים. בעלה נאלץ לפנות אותה לבית חולים לקבלת טיפול רפואי. חשתי שאיני יכולה עוד לשתוק ופניתי לבעלה: "אדון אינצוויג, לא יכול להיות שאני באה הביתה, ואשתך גומרת לי את כל המרק, אתה חייב לעשות משהו בעניין זה". בעלה היה מיואש מהמצב והבטיח שהוא יטפל בנושא. לנו היה ברור שהמצב לא יכול להימשך כך. בעלי ואני שוחחנו על כך רבות והגענו למסקנה שכך לא נוכל להמשיך לחיות, ועלינו לחפש דירה אחרת. לגור בשותפות עם דיירים נוספים זה בסדר. אך לאור מעט הדברים שפירטתי חשתי שהמצב בלתי נסבל. שיתפנו את בעלה של הגברת בתחושות שלנו. הוא גילה נטייה של הבנה למצב שאליו נקלענו והציע לקנות את חלקנו בדירה. הסכמנו. ולאחר משא ומתן הגענו לעמק השווה ומכרנו את חלקנו בדירה לא לפני שהצלחנו לרכוש דירה אחרת.

שלוש שנים תמימות גרנו בדירה המשותפת שם נולדה לנו בתנו נורית (ב- 11.8.1949). היום שבו רופא הנשים בישר לי שאני בהיריון, הייתי מאושרת. אני 52077, 'המספר מבירקנאו', הנערה, שהגרמנים נטלו לא רק את שמה, אלא גם חרתו בגופה ובנפשה את כל החוליים הקיימים בתבל, מגשימה חלום ומביאה ילד לעולם. זו העת לספר שחששתי מאוד ממה שעבר עלי בבירקנאו. האם מערכות הגוף שלי תקינות עם כל הצלקות הנפשיות שהגרמנים השאירו בי? עוד בטרם נתתי את תשובתי להצעת הנישואין של מרקוס ביקרתי אצל רופא נשים לבדיקה כדי לדעת האם אוכל להיכנס להיריון. רק אחרי שהתקבלו תוצאות הבדיקה, וידעתי שלמרות כל מה שעבר עלי בבירקנאו, אני יכולה להיכנס להיריון ולהקים משפחה, נרגעתי, ובאותו יום הודעתי למרקוס את תשובתי החיובית להצעת הנישואין שלו.

בתנו מאירה נולדה (ב- 20.9.1952) בדירתנו החדשה ברחוב השילוח בחיפה. שבע שנים אחר כך נולד בננו יגאל (ב- 19.2.1959) משלושתם זכינו לרוות נחת.

הם היו כל עולמנו. כל אחת ואחד בזמנם ושלושתם ביחד. למרות המצב הקשה השתדלנו לא להחסיר מהם דבר. עטפנו אותם באהבה, והם היו סוד אושרנו. בעלי ואני עבדנו קשה ביותר כדי לקיים את המסגרת המשפחתית ולהעניק להם קן חם ואוהב. בכל התקופה הזו אני ממשיכה לעבוד כתופרת, הפעם גם אצל הגברת שטרן ברחוב בר גיורא בחיפה. כשבתי מאירה נולדה התחלתי לעבוד בטיפול בתינוקות של משפחה אחרת שאליה הגעתי בדרך מקרה. המדובר במרצה שעבדה בטכניון, ותקופה קצרה לאחר שילדה את בתה ביקשה ממני לסייע לה לרחוץ את התינוקת. היא כנראה, חשה כמה אהבה אני משקיעה בכך ובו במקום הציעה לי להיות המטפלת של הילדה. לא יכולתי לסרב בשל הצורך להשלים הכנסה שתאפשר לנו חיים בכבוד. בכל השכונה שבה גרנו התחילו הנשים לדבר עלי כמי שמתמחה בטיפול בתינוקות... ואף הזמינו אותי מדי פעם לסייע להן ברחיצת התינוק שזה עתה נולד להן. אין פלא בכך שהייתי בעלת ניסיון אחרי ההתמחות שעשיתי על בנותיי.

תחום נוסף שהחיים הכשירו אותי היטב לקראתו זו תקופת הצנע והחיים בצל המחסור. אני יכולה להעיד על עצמי שאף פעם לא הייתי מפונקת, וכל מי שנחשף כעת לקורות חיי בתקופת השואה יודע שחיי היו סבל אחד גדול. יחד עם זאת אני יכולה לציין שהחיים חישלו אותי לקבל את הדברים כמות שהם, זאת כיוון שאיני יכולה לשנותן. דרך חיים זו שבה נהגנו מרקוס ואני סייעה לנו לא אחת להתגבר על כל קושי, צורך מיוחד שלא יכולנו להגשים או כשניצבנו בפני בעיה כלשהי. תמיד אמרנו נקבל את מה שאנו לא יכולים לשנות ונחייה עם זה. השתדלנו מאוד להנחיל זאת גם לילדינו, שישאפו הכי גבוה שהם יכולים, אבל יחד עם זה שיהיו עם הרגליים על הקרקע, ויידעו להסתפק במה שיש להם.

בתקופה של טרום מדינה ומיד לאחר שנישאנו עבד בעלי מרקוס אצל הבריטים, ששלטו אז בארץ, והוא הוסמך כטכנאי רדיו והיה בעל מקצוע

ייחודי בתחום טיפול, תיקון ותחזוקה של מכשירי קשר. בשלב מסוים הפסיק בעלי לעבוד בשרות הבריטים ועבר לעבוד בחברת החשמל. הוא התקבל לעבודה בתחנת הכוח של רוטנברג בנהריים ועבד שם, תחילה כאיש קשר ומאוחר יותר כעובד של חברת החשמל עד חודש יוני 1948 עת הירדנים כבשו את המקום. עם קום המדינה חזר בעלי לעבוד בשרות הצבא, אך הפעם זה היה במסגרת צה״ל. הוא השתלב שוב בחיל הקשר של צה״ל בתחום בו התמחה. במסגרת חיל הקשר הוא יזם, הקים והדריך בקורס הראשון של חיל הקשר. הוא עשה זאת כאזרח עובד צה״ל. מאוחר יותר הוצע לו להתגייס לצה״ל, והוא נשלח לשרת בחיל התותחנים. מפקד חיל הקשר באותה תקופה לא היה מוכן לוותר עליו, ולא הסכים שיעזוב את חיל הקשר. אחרי מאבק בין חיל הקשר ובין חיל התותחנים הושאר מרקוס, שהיה בעל מקצוע ייחודי, בתחום התיקון של מכשירי קשר בחיל הקשר.

תקופת השילומים מגרמניה, עבורי, ניצולת שואה, שאבדה את כל היקר לה בשואה, הייתה אחת התקופות הקשות שידעה הארץ שלנו. הדיונים על ההסכם בין גרמניה לישראל התנהלו במשך כשנה. בחודש מרץ 1952 נחתם הסכם שילומים בין ישראל לגרמניה. גרמניה התחייבה לשלם למדינת ישראל, שזה עתה קמה פיצוי מיוחד על אחריותה למה שהתרחש בשואה. היות שהמדינה הייתה אז בתהליך מואץ של קליטת גלי עליה גדולים, כמעט מכל העולם, וגם ובמיוחד ניצולי השואה. הצרכים של המדינה וגם של הניצולים היו רבים. גרמניה התחייבה בהסכם זה לשלם למדינה פיצוי כספי מתוך הכרה באחריותה לרצח בני העם היהודי ולפגיעה ברכוש ובנפש. ההסכם עורר ויכוחים נוקבים בארץ בין המצדדים בהסכם לבין המתנגדים. הגיעו לידי כך שפרץ גל של מעשי אלימות הן בכנסת והן בציבור הרחב בין המצדדים בקבלת ההסכם לבין המתנגדים. היות שאני צד נוגע בדבר, איני רוצה להביע דעה בעד או נגד ההסכם. אומר רק זאת: אתם הקוראים, שסִפְרִי ומסכת חיי פרוסים כעת נגד עיניכם. השתדלתי לתאר לכם כמיטב יכולתי את מסכת חיי הסבל שעברתי, את השמדת הוריי ואחי יעקב, את חיי הסבל שעברנו כל המשפחה

בשואה. איבדתי את כל היקר לי. רכוש משפחתי שבעמל רב הושג נלקח ע"י הגרמנים.

קיבלתי את כספי השילומים, וגם דבר זה לא היה פשוט כלל וכלל. למרקוס היה בן דוד שחי באנגליה. בעבר הוא חי בגרמניה בפרנקפורט, ושם היה לו בית חרושת לצעצועים. ממנו נודע לי שהוא שכר שירותים של עורך דין מפורסם מאוד בגרמניה שהגיש בשמו תביעה לפיצויים מגרמניה, וכן טפל לו בכל העניינים הפיננסיים שלו. יום אחד קיבלתי שיחת טלפון מאנגליה, ובן הדוד של בעלי סיפר לי על עורך הדין שלו, והוא הציע לי לשכור את שירותיו כדי לנסות לקבל את רכוש המשפחה שלנו. העמלה שהוא יגבה לא גבוהה ומסתכמת ב- 3.5% מהסך שיתקבל. קיבלתי את הצעתו, שכרתי את שירותיו של אותו עורך דין, וכעבור מספר ימים נתבקשתי לחתום על ייפוי כוח המאפשר לו לייצג אותי בתביעה. עורך הדין עשה עבודתו נאמנה, וכעבור תקופה קצרה זכיתי וקיבלתי את הפיצויים. סכום הפיצויים לא היה גבוה במיוחד, ולא עמד בשום יחס למידת האובדן שאיבדתי בשואה, אך היה בו כדי לאפשר לנו לקנות את הדירה החדשה ברחוב בית אל בחיפה. חוץ מהסכום החד פעמי שקיבלתי, שילמו לי בהמשך גם פנסיה שאותה אני מקבלת עד היום. סכום הפנסיה כל כך קטן שהוא אינו מאפשר קיום, אך זה נובע מכך שהסכמתי לקבל סכום חד פעמי. כל סכום הכסף שקיבלתי במסגרת התביעה הספיק בקושי לרכישת הדירה ברחוב בית אל. היא עלתה לנו כ- 25.000 לירות. שנתיים נמשכה הבנייה, ואת כל הסכום שילמתי מכספי השילומים שקיבלתי.

ניחנתי בזיכרון מיוחד. זכור לי שעוד בימי הילדות היה אבי משנן בפני את כל הכתובות של בעלי העסקים שאיתם עבד והיכן החזיק את הסחורות שהיו שייכות לנו. ליהודים ככלל אסור היה להחזיק באותה תקופה באורח חוקי כל סחורה. זכרתי בעל פה את כל מספרי חשבונות הבנק שלנו ואת שמות עורכי הדין שעבדו איתנו כולל כתובותיהם. כל ערב נאלצתי לחזור ולשנן את כל הפרטים הנ"ל, ולכן כל פעם שהייתי זקוקה למידע שלפתי זאת מיד מהזיכרון.

אחרי שתמה המלחמה כשהגעתי לראשונה למשרד שעסק בשילומים מגרמניה. הפקיד שאל אותי: "האם את יודעת מה היה היקף העסקים של אביך..."? השבתי לו: "אם אספר ואצטט לך הכל מהזיכרון במילא לא תאמין". הפקיד אמר לי שהוא כבר רגיל לכך שבאים אנשים עם סיפורים על עסקים רחבים ולכן הוא אינו מאמין מיד לפרטים שהוא מקבל. "אין אני טוענת שהיינו אנשים עשירים ומעולם לא טענתי כך. אני רק יודעת מה היה היקף העסקים של המשפחה, ואני זוכרת כל פרט.. מעולם לא עסקתי בלספור את הכסף של הוריי".

התייעצתי עם אותו עורך דין לגבי גורל הבית ובית העסק של משפחתי. הוא נדהם מרמת הידע ומהזיכרון שלי. הוא יעץ לי שקודם נסדר את עניין כספי הפיצויים, ורק אחר כך נגיש תביעה על הרכוש. החלטתי לוותר על המשך המאבק להשבת הרכוש המשפחתי, גם משום שהבנתי שהסיכויים לזכות בתביעה זו נמוכים, אולי לא יאמינו לי, אבל עוד יותר מפני שחליתי ולא היו לי הכוחות הדרושים להמשיך ולנהל מאבק על רכוש המשפחה.

עברנו לגור בדירה החדשה וסוף סוף חשנו את השקט והנחת שאליהם כל כך רצינו להגיע. באותה תקופה עשיתי הסבה מקצועית ועברתי לטפל בקשישים. לא קל היה לי להיפרד מהטיפול בילדים שכה אהבתי, אך התנחמתי בכך שאותה אהבה אני מעניקה כעת שוב לבני אדם אחרים. קבוצה של אנשים מבוגרים שהייתי פוקדת את ביתם מדי יום ומסייעת להם בכל אשר ניתן.

אחותי פאני, שעלתה ארצה בשנת 1939, נקלטה היטב בארץ. עבדה בכל מיני עבודות מזדמנות, ובעיקר כמלצרית בבית קפה. היא נישאה לאזרח גרמני שאותו הכירה עוד בטרם עלתה ארצה, ונולדו להם שני ילדים. ההכרות של פאני עם בעלה הייתה בתקופה ששניהם השתייכו לארגון הבונים החופשיים בגרמניה. הוא היה יחד איתה גם בתנועת החלוץ. בעלה לא נחשב ליהודי על פי

ההלכה היהודית, משום שהוא בן לאב יהודי ולאם נוצרייה. משפחתו של בעלה - משפחת שטיינבג, כמו גם משפחתנו, חיה בלייפציג שבגרמניה. משפחתו עלתה ארצה עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, והם התגוררו ברעננה.

פאני ומי שאמור להיות בעלה נפגשו בארץ, שמרו על קשר חברי, ונהגו להיפגש ביניהם. אימו של הבחור אהבה מאוד את פאני, ולא אחת הביעה את אהבתה בצורה גלויה ביותר. לא פעם היא אמרה לה שהייתה רוצה בה מאוד ככלה לבנה. אך פאני דחתה את חיזורי האם. בינתיים צבי שטיינבג הכיר נערה ונשא אותה לאישה. הוא עבר להתגורר בקיבוץ מעוז חיים, ושם נולדו להם שני ילדים. אחרי שהסתיימה מלחמת העולם השנייה החליט צבי לעזוב את אשתו, אם ילדיו, עזב את הקיבוץ ושב לרעננה. במקביל הוא חידש את הקשר החברי עם פאני. רק אחרי שהתגרש מאשתו והשאיר לה את שני הילדים, בן ובת, הוא הציע נישואין לפאני. הם התחתנו, ונולדו להם שני ילדים משותפים. מאוחר יותר הבן מנישואיו הקודמים בחר לחיות עם אביו, ואחותי הסכימה שיצטרף אליהם, וכך הפכו למשפחה עם שלושה ילדים.

החיים המשותפים הטיבו איתם, אך בשנת 1960 נקלעו למשבר עת בעלה החליט שהוא אינו רוצה עוד לחיות בארץ, ובדעתו לעקור עם בני משפחתו לגרמניה. כל ניסיונותיה של אחותי להניא אותו מכך לא צלחו. הסתבר שהסיבה האמיתית היחידה לצעד זה הייתה החלטה שקיבלה ממשלת גרמניה. על פי אותה החלטה הציעה גרמניה לפצות כל מי שהיה אזרח גרמני, עזב את גרמניה, ויסכים לשוב אליה. בעלה רצה לנצל הזדמנות זו ולשוב עם כל משפחתו לגרמניה כדי לזכות בכספי הפיצויים. עמדתה של אחותי פאני הייתה נחרצת וחד משמעית - היא לא חוזרת לגרמניה ויהי מה! כשבעלה ראה את המצב שאליו נקלע, וראה את התנגדות אשתו למהלך שהוא נקט בצעד חד צדדי - הוא לקח איתו את בנו מנישואיו הראשונים ונסע לגרמניה. את אשתו השאיר בארץ עם שניים מילדיהם. הוא השאיר לאשתו דירה שהייתה להם בשכונת מקור חיים בירושלים, שם היא חיה עם שני ילדיהם המשותפים.

בטרם נסע הוא חיסל את עסקיו בארץ שכללו חנות, גן ילדים, ושטח אדמה גדול. מאשתו ביקש שתמכור את הדירה ותצטרף אליו עם שני הילדים שנשארו בארץ. תחילה סירבה אחותי בכל תוקף לנסוע לגרמניה, וכל ניסיונותיה לשכנע את בעלה שישוב ארצה עם ילדו עלו בתוהו.

לא אחת אחותי פאני נועצה בי כיצד עליה לנהוג? עֶמְדָתִי בעניין זה הייתה ונשארה נחרצת. אין לשום יהודי מה לחפש יותר בגרמניה, קל וחומר למי שאיבד את כל אשר היה לו בגלל הרוע הגרמני. ניסיתי להניא אותה מלנסוע לאותה מדינה, לאותה אדמה מקוללת שלקחה את כל משפחתנו. היא הבהירה לי שאין לה ברירה, כי בעלה רוצה לחיות שם יחד עם הילדים, וכדי לשמור על שלמות משפחתה היא נאלצת "להקריב את הקורבן", לשלם את המחיר ולשוב עם בעלה ועם ילדיה לגרמניה. עמל רב השקיעה עד שהגיעה למשפחה עם ילדים, והיא נאלצת לוותר על כל העקרונות למען שלמות המשפחה. עקבתי אחר כל התהליך שפאני עברה, מדי פעם היא הייתה מספרת לי שכבר אינה יכולה והיא כל כך מתגעגעת לבן שמצוי אצל אביו בגרמניה. בשנת 1965, שלוש שנים אחרי שבעלה עזב את הארץ, החליטה פאני שהיא איננה יכולה עוד, והחליטה להגר לגרמניה ולחיות שם לצד בעלה. בגרמניה בעלה הסתדר היטב, הייתה להם דירה גדולה וניהלו אורח חיים תקין. היה להם עסק לניקוי יבש. הוא ניהל את החנות ביחד עם עוזרת גרמניה שהועסקה בחנות. לאחותי נודע שבעלה לא רק מעסיק את העוזרת בעבודות בחנות אלא מנהל איתה רומן מהצד, דבר שאחותי לא הסכימה לקבל, והיא החליטה לעזוב את הבית ופתחה נגדו בהליכי גירושין. שנים רבות עברו עד שהסכים לתת לה גט. פאני נפטרה בגרמניה, וגופתה הובאה לקבורה בישראל. בעלה חלה, והעוזרת הפכה להיות גם המטפלת שלו. בהמשך, כך נודע לי, היא גם נישאה לו .

לזכותו (אולי הזכות היחידה) של בעלה של פאני ייאמר, שלמרות שהתגרש מאשתו הראשונה ונשא את פאני לאישה, המשיך לשמור על קשר עם גרושתו

ועם בתו, ולא אחת היה מבקר אותם בארץ, ובאותה הזדמנות היה מבקר גם בביתנו. זכור לי היטב שבאחד מביקוריו בארץ ביקר אצלי, היה זה מיד אחרי גירושיו מפאני. אני הטחתי בו: "איך אתה מעז בכלל לבקר אצלי אחרי מה שעוללת לאחותי ואחרי שהתגרשת ממנה... מאין לך האומץ הזה?" תשובתו הייתה: "אני רוצה להתגרש מפאני לא מהמשפחה, ולכן אני מרגיש די נוח להיות אצלך". באותו ביקור ניסיתי לעמוד על מניעיו לשוב לגרמניה ולהשאיר את פאני עם הילדים בארץ, ואז הוא גולל בפני את סיפורו.

לדבריו, הוא החליט לשוב לגרמניה משתי סיבות: הסיבה הראשונה היא, שממשלת גרמניה עודדה באותה תקופה את אזרחיה לשוב לגרמניה, והממשלה הייתה מוכנה לשלם לכל מי שישוב דמי קליטה של 6.000 מארקים לכל אדם. מבחינתו זו הייתה דרך לגיטימית לזכות בכסף שעליו לא היה מוכן לוותר. הוא רצה לזכות בכסף זה שיכול היה לסדר לכל אדם את המשך החיים בגרמניה, במיוחד משום שהוא חש שהוא מיצה את חייו בארץ. הסיבה השנייה, שממנה נודף ריח של גזענות קשור עם שכונת מקור חיים בירושלים. עיריית ירושלים החליטה לפתח את השכונה, והפנתה לשם עולים רבים שהגיעו בעיקר מקרב עולי המזרח. הוא חשש שערך הרכוש שהוא מחזיק בשכונה ירד, והוא גם לא רצה לגור בשכנות איתם, שמא חלילה ילדיו יגדלו בחברת אנשים מעדות המזרח, ועוד עלולים להתחתן איתם. כששמעתי זאת ממש נחרדתי, לא יכולתי להבליג עוד, התפרצתי לעברו ואמרתי לו: "אתה לא רוצה שהילדים שלך יתחתנו עם בני עדות המזרח שהם יהודים לכל דבר, אבל אתה נוסע לגרמניה, ושם יתחתנו ילדיך עם גויים, זה נראה לך בסדר?" כמה צדקתי. את אשר יגורתי אכן בא, בנו התחתן בגרמניה עם גויה.

בכל תקופת שהותי בארץ השתדלתי ללמוד את השפה העברית. למדתי הן עברית והן תנ"ך, וכשילדיי היו צעירים הם נעזרו בי הן בשפה העברית והן בתחום ידיעת התנ"ך. עשיתי כל שניתן לבנות את חיי בארץ. די לי במה שעבר עלי בתקופת השואה. אחת ההחלטות הראשונות שקיבלתי הייתה שאני רוצה

לחיות, לחיות ולהקים משפחה משלי. חשתי את האובדן, והרגשתי צורך לשקם את עצמי בדרך האחת שהכרתי והיא להקים משפחה ולהעניק לה את כל מה שנחסך ממני. לא חסכנו שום מאמץ כדי להעניק למשפחה את כל מה שנחסך ממני. זכיתי בבעל מיוחד ובחבר אמיתי. בשנים הראשונות לחיינו בארץ נהגנו בעלי ואני לצאת מדי שנה לנופש בארץ. אין כמעט מקום בארץ שבו לא טיילנו, לכל מקום שנסענו לקחנו איתנו את הילדים. כשמצבנו הכלכלי השתפר התחלנו לטייל גם בחוץ לארץ, ואין שנה שלא נסענו לטיול ליעד כל שהוא על פני הגלובוס.

בתקופת השילומים קיבלתי גם סכום כסף על התקופה בה שהיתי במחנות הריכוז. עמדתי על כך שכסף זה לא ישמש אותי לקניית דירה או דברים אחרים אלא רק למטרה אחת לטייל וליהנות בארץ ובעולם על התקופה הקשה ששהיתי במחנות המוות והריכוז. בעלי ניסה לא אחת לשכנע אותי שלא נוציא את כל הכסף רק על טיולים כי חסרים לנו דברים רבים בבית. עמדתי על דעתי שאיני רוצה לקנות בכסף זה דבר שיזכיר לי את התקופה שעבורה אני מקבלת כסף זה. ואכן כך היה, טיילנו, לא היה מקום שבו לא טיילנו. האם כסף זה כיפר על הסבל? בשום אופן לא.

החיים במחנות הריכוז חרתו בגופי ובנשמתי את הזוועות, לא הרביתי לדבר. שום דבר או שום תשלום לא יכול לרפא את 'הפצע הפתוח', את האובדן, את הסבל. הטיולים המשותפים עם בעלי וילדיי אפשרו לי תקופת מה לא לחשוב על התקופה, לנסות להשכיח אותה, אך למחוק אותה לחלוטין זה דבר שלא ניתן לעשות. מאושוויץ - בירקנאו, מברגן בלזן, מבוכנוואלד... אולי יצאתי בשלום. האם המחנות יצאו ממני? לעולם לא! דבר לא יצליח לכפר או לנחם על תקופה זו.

תקופת הילדות והנערות שבהן מתעצבים חיי אדם, תקופה שהחלה עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה ואשר חיי וחי משפחתי היו בשליטתו של משטר אפל

שעשה בנו ככל העולה על רוחו. אל התקופה הזו נכנסתי כילדה בת שמונה ויצאתי ממנה נערה מתבגרת בגיל 18. עשר שנים שהן נצח. עשר שנים שבהן לא הייתה לי שליטה על חיי. לא חשוב מה חשבתי, מה רציתי וכמה, הבחירה לא הייתה בידי. מישהו אחר ניהל לי את החיים, מנע ממני את יכולת הבחירה, והכתיב לי את חיי. כשנסתיימה תקופה זו, חזרה אלי השליטה על חיי. אך גם כאן חיי לא היו חיים שלמים. לחיות בצל האובדן, אובדן משפחתי ואובדן עמי אינו דבר פשוט. כשאומרים שקמנו מתוך האפר להקים משפחה, לבנות בית ולהקים מדינה - אצלי אלו לא היו רק אמירות, אצלי היו דברים אלה מטרה. קמתי מתוך האפר, שיקמתי את חיי, הקמתי משפחה והייתי שותפה להקמת המדינה. כשאני מביטה היום לאחור, קשה לי להאמין שאותה ילדה שלחצה להיטלר את היד בשנת 1933 בלייפציג שבגרמניה הגיעה לאן שהגעתי. משפחתי היא הניצחון הגדול ביותר שלי.

את יחסי לגרמניה של היום הבעתי הן בקטע שתיארתי מה עבר על אחותי פאני, שנאלצה לשוב ולחיות בגרמניה, וגם בפרשת השילומים. בתוך תוכי פנימה קיבלתי החלטה שכף רגלי לא תדרוך עוד על אדמת גרמניה. ראיתי באדמה זו אדמה מקוללת. ראיתי בעם הגרמני את האחראי למה שעבר עלי ועל משפחתי בשואה. גם לפולין סירבתי בכל תוקף לנסוע. אין לי כיום דבר נגד הפולנים, אך אין בי הכוחות לבקר באותם מקומות שבהם איבדתי את משפחתי ואת כל מה שיקר לי. למרות החלטתי הנחושה נקלעתי יום אחד לסיטואציה שעליה אני מבקשת לספר כעת.

באחד הטיולים שערכנו בעלי ואני לאירופה צירפנו אלינו את מאירה ואת בעלה אורי. במהלך הטיול הפתיעה אותי מאירה וביקשה ממני לספר לה על מה שעבר עלי ועל משפחתי בשואה. עד אז לא סיפרתי מה עבר עלי בשואה, למעט לבעלי שרציתי שידע עם מי הוא מתחתן. כל ניסיונותיי לחמוק ממנה לא צלחו והיא התעקשה, ואמרה לי אני כבר גדולה. אני כבר נשואה והגיע הזמן שתשתפי אותי במה שעבר עלייך בשואה. סיפרתי לה בקווים כלליים

בלבד, מבלי להיכנס לפירוט יתר. מאירה הפתיעה אותי בשאלה לא צפויה: "אמא, מדוע לא סיפרת לנו את זה קודם?" תשובתי הייתה קצרה ומתחמקת: "רציתי לספר לכם את הכל אך לא יכולתי לעשות זאת, משהו פנימי בתוכי מנע ממני זאת..." ובאותה נשימה המשכתי ואמרתי למאירה: "היחידי שיודע את כל סיפורי הוא אביכם - בעלי מרקוס, שממנו לא הסתרתי דבר, וחשתי חובה שהוא ידע עוד לפני שאנו מתחתנים עם מי הוא עומד להינשא". פטרתי אותה מהצורך להמשיך ולחטט בחיי, בטח לא בעיצומו של טיול של כיף באירופה.

יתרה מכך אני עמדתי על כך שהוא ידע, ואמרתי לו באופן חד משמעי: "לא אנשא לך עד שלא תדע מה עבר עלי בשואה ועם מי אתה מתחתן, ואחר כך תבוא אלי בטענות שלא סיפרתי לך". חשתי באותה תקופה שאיני אדם רגיל, מראות השואה חרתו בתוכי את הזוועות, והשאירו רישומן בכל תחום מתחומי חיי. וממי שהיה אמור להיות בעלי - שותפי לחיים לא הסתרתי דבר. היה לי חשוב מאוד שידע עם מי הוא מתחתן. לא הסתרתי דבר כדי שחלילה אם ישובו אלי המראות, התחושות והאובדן ידע מה עבר עלי ויהיה לי לעזר. בעלי העריך מאוד את הצעד שנקטתי והיום במבט לאחור אני יכולה להסתכל בחיינו המשותפים בגאווה. אני מעריכה שבעלי שיתף את אימו במה שעבר עלי, ולכן היא התנגדה לנישואינו. אבל האהבה המשותפת של מרקוס ושלי גברה על הכל. אני חייבת לציין שלא כעסתי עליה אז ואיני כועסת גם היום, להיפך, בתור אימא אני יכולה רק להבין אותה, כי מה רוצה בדרך כלל אימא עבור ילדיה - את הטוב ביותר. אני מעריכה שהיא חששה שמה שעברתי בשואה השאיר צלקת בתוכי. צלקת שלא תאפשר לי לקיים חיים נורמאליים. ניצבתי מול בעלי בהכנעה ואמרתי לו שאיני יודעת אם אחרי התקופה של השואה, ובמיוחד אחרי שבעת מדורי הגיהינום של בירקנאו, אצליח בכלל לתפקד כרעיה וכאם. אנשים מתחתנים כדי להקים משפחה, להביא ילדים לעולם, ואחרי מה שעבר עלי בבירקנאו האם יכולתי בכלל לדעת שאצליח להביא ילדים לעולם? לכן חשבתי שטוב יהיה אם ידע את כל זאת לפני שאנו

מתחתנים. הוא ידע הכל, ובכל זאת החליט שהוא מתחתן רק אתי. כשבעלי מרקוס נפטר ב- 16 ביולי 2006 חשתי שאיבדתי לא רק בעל, לא רק אבא של ילדיי, אלא איבדתי חבר אמיתי, שתמך בי לאורך הדרך אחריי ששרדתי את השואה, ואחרי לכתו חיי שוב אינם אותם חיים.

אני מביטה היום לאחור בגאווה, זכיתי ונישאתי לאדם יקר מרקוס בעלי, הקמתי משפחה לתפארת. אני מביטה על ילדיי, נכדיי ניניי וחשה גאווה. גאווה על כל מה שעשיתי. על מסכת חיים שאותה ניסיתי לתאר בספר זה, ספר שאינו רק סיפורה של שרה הולצר, או סיפור משפחתי אלא סיפורה של תקופה. תקופה לא קלה בתולדותיו של עם ישראל שעבר את השואה, הצליח להקים מדינה ומנסה לחיות בה בביטחון. הייתי חלק מההיסטוריה היהודית, ואני מייחלת כעת רק לדבר אחד, שיגיע כבר השלום ונחייה לבטח בארצנו.

נספח:

אל הקורא:

את הכתבה ואת המכתב הנלווים שלחה אלי העיתונאית הגרמניה סלביה קאבוס שנלוותה לסקר את חגיגות 100 שנים לקהילה היהודית של לייפציג שנערכו בשנת 1997 בלייפציג גרמניה. לחגיגות ה- 100 הגיעו רבים מבני הקהילה שחיים כיום במקומות שונים בעולם. במהלך החגיגות ביקשה סלביה שאפגש עם תלמידי הגימנסיה בלייפציג ואספר להם את סיפורי. לאחר מכן ראיינה אותי. כעבור שנתיים – 1999 שלחה אלי את הכתבה בצירוף המכתבים המצורפים.

שרה הולצר

המכתב

30.12.1999

סיפורה של שרה הולצר – סלביה קאבוס

שלום לך גב׳ הולצר

גרמת לי נחת והיה נחמד מאוד מצידך לקבל אותי לפני שנתיים ולאפשר לי להילוות אלייך בביקורך בלייפציג. בעת הביקור נלוותה אלינו גם הצלמת קארין למפגש ולראיון. לאחר מכן התקיים מפגש שלך עם תלמידי הגימנסיה. במהלך המפגש הקשבנו לך והקלטנו אותך. אני מעריכה שודאי ציפית לתשובה מהירה יותר אך הדבר לא עלה בידי. אני מבקשת את סליחתך.

התרגשתי מאוד למשמע דברייך. חשתי כמה כוחות נפש נדרשו ממך כדי לשאת את דברייך לפני תלמידי הגימנסיה. מאוחר יותר עיבדתי את הטקסט של קורות חייך, אך לא שלחתי לך אותו משום שהקדשתי זמן רב לעיבוד הראיונות. היו לי חששות רבים בכל הקשור לתגובה שלך בכל מה שנוגע לשובך לגרמניה. חשתי בושה גדולה בעבר הגרמני שלי.

השנה התרחשו שני אירועים משמעותיים שהעלו אותך למחשבותיי. בחודש יוני התפרסמה תמונתך בתערוכת צילומים, דבר שריגש אותי מאוד. מאוחר יותר נסעתי עם משלחת לפולין וביקרנו באתרים יהודיים רבים כולל אתרים שבהם התרחשה השואה, כולל אושוויץ ובירקנאו.

במהלך הסיור באושוויץ - בירקנאו חשבתי לא מעט איך את ונשים אחרות עברתם את הסבל ושרדתם את השואה. צצו ועלו נגד עיני דמויותיהן שלך, שרה, ושל חברותייך, הלה וסטפי, ניסיתי לדמיין לעצמי איך הצלחתן להתגבר על התנאים הקשים ששררו יום יום במחנה. ברור לי שלחיות בתנאים כאלו הייתה זו משימה בלתי אפשרית.

אני מצרפת למכתבי את הטקסט הן של הופעתך בפני תלמידי הגימנסיה והן הראיון שראיינת אותך. אני מבקשת שתקראי את הטקסט תעירי את הערותייך או כל תוספת שנראית לך. אשמח אם תוסיפי זיכרונות נוספים שעולים בראשך ואשר אותם לא העלית בביקורך בגרמניה. בשנת 2000 אני מקווה לפרסם את הספר.

אם תשאלי לדעתי מה הייתי מצפה לקבל מתנת חג מולד או מתנת המילניום הייתי אומרת שאני מבקשת שלעולם לא יעשו עוד בני אדם מעשים שעשו הנאצים, וודאי לא ליהודים, ובני אדם לא יפחדו עוד מבני אדם וודאי לא היהודים.

לכולכם אני מאחלת אהבה, אור, כבוד וביטחון.
לך אישית וגם למשפחתך שלוחה ברכת כל טוב.

סלביה קאבוס

למה לא תיסעי איתנו

שרה הולצר

בואי... מחר. מחר אדבר. עכשיו איני יכולה. לא עכשיו. אני התכוננתי, אבל אני יכולה רק פעם אחת לספר את סיפורי. דבר כזה לא מספרים פעמיים. הבאתי את המשפחה שלי מישראל. בעלי, שתי הבנות שלי והבן הצעיר. ומחר אופיע בפני התלמידים בגימנסיה. אני אף פעם לא רציתי לשוב לכאן ללייפציג. פחדתי נורא, והמון חברים לא רצו להבין איך אני מוכנה לשוב לכאן. איך את בכלל יכולה לחשוב על זה ? אבל בני משפחתי עודדו אותי לבוא לכאן. "אנחנו צריכים לדעת מהיכן הגעת". ילדיי אינם יודעים מה עבר עלי במחנות. מעולם לא יכולתי לספר להם את כל מה שעבר עלי. אני זוכרת איך פעם ישבתי ושוחחתי עם מישהו על מה שעבר עלי, והם פתאום הגיעו, ישבו בשקט והקשיבו לסיפורי. נמנעתי מלספר על מה שעבר עלי לבן הצעיר שלי. חשבתי שזו תהיה מעמסה כבדה עליו.

התחלתי לספר את סיפורי קודם לנכדיי. בתי האמצעית (מאירה) שאלה אותי: למה לנו אף פעם לא סיפרת? ואני השבתי שאני חשבתי שזה מוקדם להעמיס עליכם את הסיפור שלי, והעדפתי לשמור את הסיפור לעצמי ולתת לו לשקוע באדמה, יחד עם ילדותי האבודה ולא להוציאו משם. בנותיי לא אחת פנו אלי, וביקשו ממני לתעד את מה שעבר עלי בשואה, ותשובתי החד משמעית הייתה שאין אני מוכנה לעשות זאת, משום שאני לא זקוקה שהסיפור שלי יתועד. הם המשיכו ללחוץ עלי וביקשו שאקליט את מה שעבר עלי על קלטת טייפ. הבהרתי להם שאיני יכולה לדבר באופן אוטומטי כי אז הסיפור לא יצא מתוכי. זה צריך לבוא ממני ספונטאנית. לא ניתן להושיב אותי, ללחוץ על כפתור והסיפור יצא ממני. לא רק לבני משפחתי לא סיפרתי את הסיפור אלא אחרי ששוחררתי מהמחנות לא דיברנו בכלל על מה שעבר עלינו. זה לא היה מקובל אז, מה שעניין אותנו אז היה איך להצליח לשרוד.

ב- 28.10.1938 כל היהודים הפולנים שחיו בגרמניה וגם בעיר הולדתי לייפציג גורשו על ידי הגרמנים לפולין. כל יהודי שחי בגרמניה והיה לו דרכון פולני נדרש להירשם במשרדי העירייה, ולאחר מכן העמיסו אותנו על רכבות, והעבירו אותנו את הגבול לכיוון פולין. פולין כמדינה לא סייעה בשום שלב לאזרחיה שהיו מחוץ לפולין, ובשבילנו זו הייתה מכה קשה, משום שאבי היה יהודי פולני גאה ובעל אזרחות פולנית.

אבי הגיע ב- 1914 לגרמניה ושירת בצבא הגרמני. הוא לחם במלחמת העולם הראשונה. אבל זכות זו לא עמדה לו, וגם משפחתנו הייתה בין היהודים שגורשו. רבים מהפולנים שחיו בגרמניה בכלל ובעיר הולדתי לייפציג בפרט לא ידעו כלל את מוצאם מפולין, ולא ידעו את השפה הפולנית.

להוריי היה עסק למכירת בדים. עסקו במסחר. ואפילו עד היום אני נוהגת ללבוש מעיל וסט שאמי נתנה לי.
את לימודיי התחלתי בבית ספר יסודי מספר 32 בין השנים 1936-1938. עברתי ללמוד בבית ספר היסודי היהודי ברחוב וייטרבלומל. בשנת 1938 עברתי לבית ספר אחר ברחוב אלכסנדר עד שגירשו אותנו מגרמניה לפולין.

אני עדיין לא מצליחה להאמין איך הצלחתם להושיב אותי היום כדי לספר את סיפורי ולא רציתם אפילו להמתין למחר. אני אף פעם לא רציתי לספר את סיפורי לילדים שלי. ואני שמה לב שכל מה שאני ובעלי מספרים בתי מקליטה. ואין זה משנה אם הדברים חשובים או לא. בתי נורית החלה לעודד אותי ואמרה לי: "אימא זו ההזדמנות היחידה שלנו לשמוע את סיפורך וללמוד מה עבר עלייך בשואה".

כשגורשה משפחתי מגרמניה יצאנו בחוסר כל, רק הבגדים שהיו עלינו, ואת כל השאר נאלצנו להשאיר שם. אני זוכרת שהגרוש התחיל ביום חמישי. ממשמר ניקולאי הגיעו השוטרים לביתנו. בשעה ארבע לפנות בוקר נכנסו מספר

שוטרים לביתנו: "לקום, לקום מיד, לשים עליכם בגדים, אנחנו לוקחים אתכם... מהר מהר...". עדיין ישנו ועשינו הכל במהירות, ואחרי כמה דקות לקחו אותנו למקום ריכוז בבית ספר. אחרי שריכזו קבוצה גדולה העבירו אותנו לתחנת הרכבת של לייפציג, ושם פגשנו מכרים רבים אך גם יהודים רבים שלא הכרנו מלייפציג. דחסו אותנו אל תוך הקרונות. מה שחורה לי במיוחד זו התנהגות השכנים שלנו. שמתי לב איך הם עומדים מהצד, וכאילו הדבר לא נוגע להם, והם אינם עושים דבר בעניין הזה. איני יודעת אם התושבים ידעו על מה שקורה. אף אחד לא שאל שאלות, ואף אחד לא אמר משהו שאולי הוא רוצה לעזור לנו. אני בתור ילדה לא יכולתי לדעת אם הם עשו זאת מפחד או אולי מתוך שמחה שמגרשים אותנו.

הגרמנים דחסו אותנו בתוך הקרונות בצפיפות גדולה, וכך הגענו לעיירת גבול ראטיבור סמוך לגבול הפולני. הורידו אותנו שם מהרכבות והצעידו אותנו לכיוון הגבול בין גרמניה לפולין. הם העבירו אותנו אל תוך שטח הפקר בגבול גרמניה פולין שמצידו האחד עמדו הגרמנים, ומצידו האחר הפולנים, ואנחנו תקועים באמצע. אלה גירשו אותנו, ואלה לא רצו לקבל אותנו. בשטח זה עמדה כל משפחתי שמנתה זוג הורים וארבעה ילדים. אני הייתי אז בת 12. השהות שלנו בשטח ההפקר נמשכה יומיים, במהלכם ניהלו הגרמנים והפולנים דו שיח מה לעשות בנו: שמענו את הפולנים מאיימים שאם נעבור לצד שלהם, הם יגרשו את הגרמנים שחיים בתוך פולין. בסופו של דבר, הגיעו לפשרה שמי שכבר עבר לצד הפולני יישאר שם, ומי שלא עבר יחזור לגרמניה.

עד אז החיים שלי בגרמניה היו טובים. לא הבנתי דבר בפוליטיקה. בתור ילדה תמיד הרגשתי טוב ולא התרגשתי ממה שסיפרו. כשהגעתי לאזור הגבול הפולני התחלתי לפחד. פתאום לא הבנתי מה קורה אתי. הגענו לבנדין בפולין למרכז קליטה. הקהילה היהודית לא הייתה מוכנה לקליטת מהגרים רבים. הם פינו אולמות, ארגנו מיטות, הפעילו מטבחים כדי לקלוט את זרם הפליטים שהגיעו לעיר. המהגרים "נפלו על הקהילה היהודית בבנדין כרעם ביום בהיר".

בנדין נמצאת כששים שבעים ק״מ מהגבול הגרמני. למשפחתי בת שש הנפשות לא הייתה דירה משלה, והם העמידו לרשותנו חדר אחד בלבד.

ביולי 1939 קיבלה אמי היתר מהשלטונות לנסוע ללייפציג, וזאת כדי לחסל את העסקים של אבי ולדאוג לדירה שלנו שם. אמי הגיעה ללייפציג ונגשה למשרדי העיירה הנמצאים ברחוב וכטר, ובקשה שיסייעו בידה להיכנס לדירה שלנו שהושארה סגורה על ידי הגרמנים בזמן הגירוש. תשובתם: ״לא! אין לך דירה! הבית שלכם נמכר, אתם לא שילמתם שכר דירה, ולא נותר לכם דבר בגרמניה...״. אמי עזבה את המקום ועשתה דרכה לבנק שבו התנהל החשבון של אבי, וכשהגיעה לבנק הוברר לה שהחשבון חסום ואינה יכולה לבצע בו כל פעולה.

להוריי הייתה סחורה שהופקדה בחברת הובלות ברחוב ניקולאי והיו להם גם קשרי מסחר באפולדה ווימאר. אבל לכל מקום שאמי הגיעה, הם לא רצו לדעת מאיתנו דבר. מי רצה בכלל לשמוע מיהודים. ואם הוא בכל זאת רצה לדעת, אז הוא פחד, וכך אמי נשארה בודדה בלייפציג. אפילו עורך הדין שהחזיק ברשימת הפריטים מהבית שלנו שנמכרו במכירה פומבית לא רצה לעזור לאמי, רק כשנתבקש לעשות זאת, נתן לה את הפרוטוקול של המכירה הפומבית. אמי עמדה לשוב לפולין כשברשותה מספר פריטים. היא נגשה למשרד שמטפל בהיתרים להוצאת הרכוש, ושם נאמר לה על ידי הפקיד: ״גב׳ לנדסברג למה את חוזרת כעת לפולין, בעוד חודשיים אנחנו נהיה בפולין תיסעי איתנו...״.

אמי חזרה לבנדין, ואכן בתחילת חודש ספטמבר הגרמנים פלשו לפולין. בעת הפלישה נכנעו החיילים הפולנים והניחו את נשקם ללא קרב. מה שקרה עכשיו בפולין היה בדיוק מה שקרה בתשעה בנובמבר בגרמניה (ליל הבדולח). הגרמנים נכנסו לבנדין ושרפו בתי כנסת. חלק מבתי היהודים נשרפו גם כן. ספגנו מכות, התעללות והשפלה. הגיעו אלינו שמועות שבוורשה ובטרבלינקה

הקימו תאי גזים, ושם שורפים יהודים. אנשים אמרו לנו: "שם בוורשה שורפים בני אדם", ואנחנו לא האמנו להם. אבל לאט לאט התחלנו לעכל את המצב, והבנו שאכן המצב הוא כך.

העבירו אותנו לתוך גטו. שלוש עד ארבע משפחות בחדר. כמעט 20 בני אדם. הייתה לנו מיטה לכל שלושה אנשים. אבי ואמי ישנו במיטה אחת, ואני ישנתי מתחת למיטה זו.

לאחותי הגדולה פאני היה סרטיפיקט - אישור יציאה לארץ ישראל. את האישור היא קיבלה מעט לפני שהתחילה המלחמה. אחותי ניסתה לצאת מפולין ללא הצלחה. בסופו של דבר, איכשהו הצליחו להוציאה מפולין באמצעות תנועת נוער. היא נסעה מבנדין לוורשה, ומשם עשתה דרכה לוינה. משם לטריאסט, ובאנייה לארץ ישראל, לנתניה. התמזל מזלה והיא הצליחה להגיע לארץ ישראל. היהודים שטו על אניות ברחבי תבל, ואיש לא היה מוכן לעזור להם או לקלוט אותם. ארכו שנים עד שידענו שאחותי פאני הצליחה להגיע לישראל. אבי תמיד הזכיר לי את הכתובת של הדירה שבה התגוררה פאני בארץ ישראל. הכתובת שאבי אמר לי כל הזמן היתה: ת"ד מספר זה וזה בירושלים. אנחנו לא ידענו שזו תיבת דואר. חשבנו שזו כתובתה. אבי שינן כל הזמן באוזניי את כל הכתובות של בעלי העסקים שעבד איתם, והיכן החזיק את הסחורות שהיו שייכות לנו. ליהודים ככלל אסור היה להחזיק באותה תקופה באורח חוקי כל סחורה. אבי גם שינן באוזניי, ואני זכרתי בעל פה את כל מספרי חשבונות הבנק שלנו ואת שמות עורכי הדין שעבדו איתנו כולל כתובותיהם. כל ערב נאלצתי לחזור ולשנן את כל הפרטים הנ"ל.

כל פעם שהייתי זקוקה למידע שלפתי זאת מיד מהזיכרון. אני זוכרת שאחרי שהמלחמה הסתיימה, כשהגעתי לראשונה למשרד שעסק בשילומים מגרמניה.

שאל אותי הפקיד: "האם את יודעת מה היה היקף העסקים של אביך..."? השבתי לו: "אם אספר לך במילא לא תאמין". הפקיד אמר לי שהוא כבר רגיל לכך שבאים אנשים עם סיפורים על עסקים רחבים, ולכן הוא אינו מאמין מיד לפרטים שהוא מקבל.

שני אחיי הגיעו ביחד אתי לגטו. בגטו עשו סלקציה, ובחרו בחורים צעירים שאותם שלחו למחנות עבודה בגרמניה. הגרמנים אמרו מדי פעם שקודם הם שולחים את הבחורים לעבודה ואחר כך ישרפו אותנו. למרות האמירות המפורשות לא האמנו להם, כי איך ניתן להעלות על הדעת שישרפו בני אדם. בשלבים הראשונים של המלחמה הפציצו מטוסים גרמנים את אזור בנדין. חלק מהפצצות לא התפוצצו. ולכן לקחו חלק מהבחורים הצעירים לעבוד בסילוקן של אותן פצצות. היה לנו מזל גדול שפצצות רבות לא התפוצצו, וכך ניצלו חיינו. אחי מוריץ סיפר לנו שהגרמנים העסיקו אותו בסילוק הפצצות. השיטה הייתה שלכל זוג עובדים הייתה אלונקה שעליה היו אמורים לשלוף מהאדמה את הפצצה, להניח אותה על האלונקה ולהוליך את האלונקה אל מחוץ לעיר, ושם הגרמנים פוצצו את הפצצה.

אחי השני יעקב נשאר יחד איתנו בגטו. מדי פעם היו הגרמנים פושטים על הגטו, עושים סלקציה, אוספים יהודים, ושולחים למחנות עבודה או לאושיוויץ. בדרך זו הגרמנים לקחו את שני אחיי מוריץ ויעקב, וזמן רב לא ידענו היכן הם נמצאים. יותר מאוחר התברר לנו ששני אחיי נמצאים במחנות שונים.

הגרמנים החלו לצמצם את תחומי הגטו. דבר שגרם לצפיפות גדולה. בשנת 1943 הודיעו לנו שבקרוב כל אירופה תיהפך ליודנריין. אכן בשנת 1943 התחילו לפנות אותנו ולא אמרו לנו לאן לוקחים אותנו, אך ידענו על אושוויץ וידענו מה עושים שם ליהודים. מדי ערב היו קבוצות של צעירים חברי תנועות הנוער עומדים על המשמר כדי להתריע על אקציות שמתקרבות. ברגע שידענו

שעומד להתחיל מצוד אחרינו, התחלנו לבנות בונקרים ומקומות מסתור, ושם מצאנו מחבוא. הבונקר שלנו היה בתוך מבנה, ואת פתח הכניסה אליו סגרנו באמצעות ארון בגדים, כך שמי שנכנס לבית לא ידע ולא יכול היה למצוא את הבונקר. האקציה של חודש אוגוסט נמשכה ארבעה ימים. במשך כל ארבעת הימים הללו ישבנו בבונקר בלי אוכל ובלי מים.

אחרי ארבעה ימים אמרתי לאמי שאיני יכולה עוד, ואני עומדת לצאת ולבדוק מה קורה בחוץ. יצאתי. יכולתי בקלות לברוח מהמקום ולהציל את חיי, אך ידעתי שאם אעשה זאת, אפקיר את הוריי, לא יהיה מי שידאג להם, ולכן העדפתי להישאר איתם.

ב- 8.8.1943 אמרתי לאמי שכנראה, הסוף מתקרב. אין לנו כל ברירה, ועלינו לצאת מהבונקר וללכת לאן שכולם הולכים. לבשתי חלוק לבן כמו של אחות בתקווה שהגרמנים יחשבו שאני אחות שבאה לטפל בחולים, וכך תהיה לי תנועה חופשית. את אבי נאלצתי להוציא מהמסתור ולסחוב אותו על גבי, היות שהוא היה משותק בחלק מגופו, והוא היה אחרי התקף לב. תרופות לא היו לנו, כך שהוא סבל קשות. גם את אמי נאלצתי לסחוב אל מחוץ לבונקר, ויחד עם שניהם הגענו אל מקום הריכוז לא רחוק מתחנת הרכבת של בנדין.

אמי פנתה אלי ואמרה לי: "...את כבר לא יכולה להועיל לנו עוד. הסוף שלנו קרב, תברחי ותצילי את חייך". דחיתי מיד את הצעתה של אמי ואמרתי לה: "כל התקופה הזו הייתי ביחד אתכם, ותמיד השגחתי וטיפלתי בכם, אולי יתמזל מזלנו ונעבור את המלחמה בשלום. אין לי כל כוונה להפקיר אתכם כעת, ולכן אני נוסעת אתכם לאן שייקחו אתכם כולנו ניסע ביחד...".

אני הייתי פעילה במחתרת של תנועות הנוער בבנדין, ומדי פעם הייתי מבקרת בבונקרים שבהם הסתתרו חברי תנועות הנוער. הייתה לנו סיסמה מוסכמת, כך שכל פעם שרציתי לבקר באחד הבונקרים הייתי מגיעה לשם, דופקת

דפיקה מסוימת על הדלת, והחברים מבפנים היו פותחים לי את הדלת. אנחנו ידענו על המרד שהיה בגטו וורשה. אנשים ששרדו מהמרד הגיעו לבנדין, וסיפרו לנו על המרד בגטו וורשה. גם לנו חברי תנועות הנוער היו תוכניות למרד בבנדין. אבל לא היו לנו האפשרויות שהיו למורדי וורשה. בכל זאת עלה הרעיון שכדאי שגם אנו נמרוד, כי מה יכול להיות יותר גרוע? בין כך ובין כך נמות, אז נמות מות גיבורים. עברתי בין מספר בונקרים, והודעתי לחבריי שאני מתכוונת ללכת עם משפחתי.

כשחזרתי למקום הריכוז, עמדו שם אנשים רבים מוקפים בגרמנים. התקרבתי בזהירות אל המקום שבו עמדה משפחתי. שוטר התקרב אלי והבחנתי על בגדיו בסמל מיוחד שחשבתי שהוא של העיר לייפציג. פתחתי איתו בשיחה ואמרתי לו שאני מלייפציג וגרתי ברחוב ניקולאי. אולי גם אתה מלייפציג? והוא השיב שהוא בכלל לא משם. "מה את רוצה בכלל?" השבתי מיד: "אני לוקחת את הוריי למקום הריכוז". הוא שאל אותי: "את אולי רוצה לצאת?" "לא! לי אף אחד לא יכול עוד לעזור", השבתי בתקיפות. דחפו אותנו לקרונות הבקר כמו חיות, 150 עד 200 בני אדם בכל קרון. אמרתי לאבי: "...אבא אתה יודע זו, כנראה, הדרך האחרונה של חיינו". הרכבת יצאה לדרך, ואחרי מספר שעות הגענו לאושוויץ - בירקנאו.

הרכבת נעצרה, הדלתות נפתחו, וראיתי שכל המקום מלא באנשי אס.אס. ראיתי את ד"ר מנגלה מסתובב על הרציף עם השוט ומביט בנו.

אבי היה נכה, חלק מגופו היה משותק, הוא היה במצב שלא היה לו כל סיכוי לחיות, ולכן עשיתי כל מאמץ להציל את אמי. ידענו מידיעות שהגיעו אלינו, שאת הצעירים הם לוקחים לעבודה, ואת המבוגרים לוקחים למקומות אחרים, אבל לא אמרו לנו ששולחים אותם לתאי הגזים. אמרתי לאמי שהיא תשתדל להישאר לידי. הגרמנים עשו הפרדה על גבי הרמפה, והודיעו שעלינו להסתדר נשים וילדים בצד ימין, וגברים בצד שמאל. מנגלה עמד על הרציף

באמצע שתי הקבוצות, והצביע עם השוט שלו שמאלה או ימינה. הוא אפילו לא דיבר, הוא רק הצביע. התקרבנו אני ואמי לכיוון מנגלה, והוא הצביע לעברי שאלך לצד ימין, ואת אמי שלח לצד שמאל.

אני רוצה לציין שבאותה תקופה הייתי בחורה צעירה ונאה. היה לי שיער בלונדיני, והייתי יפה, ואיש לא יכול היה לדעת שאני יהודיה. נפרדתי מאמי, וגם את אבי לא ראיתי עוד.

את כל הקבוצה שמנגלה שלח לצד ימין לקחו לכיוון מחנה, ושם הכניסו אותנו למבנה, ואמרו לנו שאנו נקבל מספר שיקועקע על ידנו. אחרי תהליך שלם שעברתי, קיבלתי את המספר 52077 ועל ידו משולש קטן. לפני שהאישה הפולנייה קעקעה לי את המספר, היא פנתה אלי ואמרה לי: "תקשיבי, אל תאמרי שאת יהודיה". "למה?" הקשיתי, והיא השיבה: "כך תקבלי תנאים טובים יותר". לא הייתי מוכנה כלל להקשיב לה, ואמרתי כך: "הגעתי לכאן בתור יהודיה, ויהודיה אשאר גם כאן, ורק הגורל יקבע מה יקרה איתי". כאמור, הגענו לאושוויץ באוגוסט 1943, ושם נשארתי עד נובמבר 1944.

במהלך שהותי באושוויץ שהיתי גם באושוויץ וגם בבירקנאו. באושוויץ היו אמנם תא גזים ומשרפה, אבל ההשמדה ההמונית התבצעה בבירקנאו. שם הייתה מכונת ההשמדה הגדולה.

כמו שסיפרתי קודם, כשהגענו לביקנאו שלחו הגרמנים להשמדה את הזקנים ואת החולים, ואותנו הצעירים השאירו בחיים כדי להשתמש בנו לעבודה. באושוויץ היו הרבה מפעלי תעשיה והרבה מחנות עבודה. לא רחוק מאושוויץ היה מפעל שייצר תחמושת, קראו לו מפעל אוניון, וחוץ ממנו היו מתפרות לתפירת מדים לצבא הגרמני. עסקנו רבות גם בסלילת כבישים.

אחרי שקעקעו לנו את המספר על היד, לקחו אותנו למחנה הסגר שנקרא קרנטינה. זה היה מחנה 1Bלאגר. לא רחוק משם היה מחנה B שהיה מחנה עבודה לנשים. בששת השבועות הראשונים החזיקו אותנו במחנה ההסגר, ורק לאחר מכן העבירו אותנו למחנה הנשים מחנה B.

אני זוכרת שבפעם הראשונה שהגעתי לקרנטינה, הבחנתי במספר נשים, שישבו בכניסה לבלוק ועסקו במרדף אחרי הכינים. שמתי לב איך הן פולות את הכינים מהראש והגוף ומועכות אותן בין שתי אצבעות. הייתי המומה ממה שראיתי, ונזכרתי שבעבר ראיתי מחזה כזה רק אצל הקופים. הפניתי את תשומת לבה של חברתי למחזה, ושאלתי אותה האם אלה בני אדם או קופים. חברתי השיבה: ״בעוד ששה שבועות גם שתינו נשב באותה צורה ונלחם בכינים״. לא יכולנו בכלל לשוחח עם הנשים כי הן היו יהודיות שהגיעו מיוון, וידעו רק יוונית, ואני ידעתי באותה תקופה רק גרמנית.

עבור היוונים שהתרגלו למזג אוויר ים תיכוני התנאים בפולין היו קשים ביותר, ותוך פרק זמן קצר הם הפכו למוזלמנים. הם כבר לא היו בני אנוש.

אחת לשבוע היה מגיע מנגלה אל המחנה שלנו, מבצע סלקציה, ואת כל הלא בריאים היה שולח לתאי הגזים.

סדר היום במחנה היה קשה. היינו מתחילים את הבוקר במסדר כבר בשעה שלוש לפנות בוקר, ואחר כך עוד נערכו שני מסדרים נוספים. אם מישהי מאיתנו לא התנהגה כהלכה, כמו למשל, להשתעל בזמן המסדר, הגרמנים היו מענישים על כל דבר. אחד העונשים האהובים על הגרמנים היה להושיב אותנו עם הברכיים על האדמה שהייתה עשויה מחלוקי אבנים, ואלה דקרו אותנו חזק. כל אישה שקיבלה עונש כזה לשבת ארבע שעות על ברכיה הייתה חייבת לעמוד בכך, ומי שלא הייתה יכולה קיבלה כדור בראש.

מנגלה וקראמר הסתובבו במחנה, והסתכלו בנו כיצד אנו עובדות. שאלתי את עצמי כמה זמן אוכל להחזיק מעמד בתנאים הללו. תנאי החיים במחנה ההסגר היו מתחת לכל ביקורת. השפילו אותנו. בכל דרגש בבלוק היו שלוש קומות, ועל כל דרגש ישנו בין שש לשמונה נשים. כשאחת הנשים הייתה צריכה להסתובב לצד שני, כל שמונה הנשים היו חייבות להסתובב יחד איתה. בשלב זה הייתי עדיין בריאה, ונראיתי די בסדר. אחת הנשים סיפרה לי על קצין בשם הסלר שהיה מפקד מחנה הנשים. היא גם אמרה לי שהוא עושה רושם של אדם טוב. החלטתי עם עצמי שאני הולכת לפגוש את הסלר, ומבקשת ממנו להעביר אותי למקום אחר. הבנות הזהירו אותי שלא כדאי לי להתקרב אליו, ואני חשבתי: מה יכול להיות יותר גרוע, מקסימום אקבל כדור בראש.

יום אחד הגיע הסלר למחנה, ואני ניגשתי אליו, וביקשתי לשוחח איתו. הוא ראה בי חוצפנית, ושאל באיזו רשות אני מעזה בכלל לפנות אליו. השבתי לו: "אף אחד לא אמר לי שאסור לי לשוחח איתך, אני בסך הכל רציתי לשאול אם זה אפשרי שתעביר אותי לעבודה, במקום שאשב ואתבטל. אני חוששת שבעוד כמה ימים אראה בדיוק כמו הנשים היווניות". הסלר הופתע מהתגובה שלי ושאל: "האם את באמת רוצה לעבוד?".

"כן!" השבתי, "למה לא?"

"מהו מספרך?" שאל הסלר. אני הושטתי לו את ידי, חשפתי בפניו את המספר שעל זרועי, ואמרתי בגרמנית: "פינף, צוואי, נול, זיבן, זיבן" (חמש חמש אפס שבע שבע). כשאני המומה שהוא מדבר איתי. שמעתי אותו חוזר בגרמנית גם הוא על המספר שלי ואמר: "פינף, צוואי, נול, זיבן, זיבן". סך הכל זה 'איין אונד צבונציק' (21), וזה מספר המזל שלך".

"אז... יש לי מזל?" שאלתי את הסלר.

ותגובתו: "עוד הערב אנסה להעביר אותך למחנה B לעבודה".

אמרתי לו שבטרם אודה לו, אני מבקשת ממנו שגם את החברה שלי שקיבלה מספר אחרי ישלח לעבודה יחד איתי.

״מהו מספרה?״, שאל.

ואני השבתי: ״פינף, צוואי, נול, זיבן, אכט״ (52078).

הוא שתק והמשיך בדרכו, וכך שתינו יצאנו מהקרנטינה, והועברנו למחנה הנשים B.

חזרתי לחברה שלי, וסיפרתי לה על השיחה שהייתה לי עם הסלר, ויש סיכוי שבקרוב יעבירו אותנו למחנה B. חברתי נותרה המומה, ולא האמינה שדיברתי עם הסלר, ובסוף הצליחה לומר לי: ״מה, דיברת איתו? ולא הרגו אותך?״

אמרתי לה: ״את שמה לב שאני בחיים, ואני יודעת שרק פעם אחת מתים״.

אחרי מסדר הערב קראו לשתינו, והודיעו לנו שהחל ממחר אנו נועבר למחנה B לעבודה אחרת. במחנה ההסגר כמו בכל שאר המחנות של אושוויץ התקיימו כל יום שלושה מסדרים. בבוקר ספרו אותנו, ואחר כך קיבלנו את הנוזל השחור שקוראים לזה קפה. בצהרים ספרו שוב, ואחר כך קיבלנו נוזל בצורת מרק. המסדר האחרון נערך בערב. לפעמים מסדר כזה יכול היה להמשך כ- 4, שעות עד שוודאו שכולם נמצאים.

כבר אחרי מסדר הבוקר הודיעו לי ולחברתי שאנחנו נשארות במגרש המסדרים, ועוד מעט ייקחו אותנו למחנה אחר. כשהגענו למחנה B קידמה אותנו אזעקה שקראה לכל הנשים לצאת למגרש המסדרים למסדר בוקר. במהלך המסדר הודיעו לנו שהיום אין טרנספורטים. תוך כדי המסדר עבר מנגלה והסתכל בנו וסימן כמה נשים. העוזרים שלו רשמו את מספריהן של הנשים הללו, ועד הצהרים הן כבר לא היו בין החיים. זו הייתה קבלת הפנים שעשו לי במחנה הנשים B. יש כאלה שאולי יאמרו, בשביל מה הייתי צריכה לעבור למחנה B? תשובתי היא מהיכן יכולתי לדעת שגם משם שולחים אנשים למוות.

ביום הראשון שובצתי לעבודה, ותפקידי היה לסחוב אבנים גדולות וקטנות ממקום למקום. עבודה קשה מאוד, אבל היינו קרובות למטבח של המחנה, ואני אספתי משם קליפות של תפוחי אדמה, אכלתי אותן, ובדרך זו מילאתי את הבטן. איסוף קליפות של תפוחי אדמה היה דבר אסור במחנה, ומי שנתפס בכך עונשו היה מוות. רבות מהנשים שאכלו קליפות תפוחי אדמה חלו בטיפוס הבטן.

כל נושא הניקיון במחנה היה מתחת לכל ביקורת. לא היו לנו מים זורמים, והתנאים בשירותים היו בלתי נסבלים. זה היה עוד מקור למחלת הטיפוס. אל השירותים לקחו אותנו מוקדם בבוקר, ומי שלא עשה את צרכיו, לא יכול היה לגשת אחר כך לשירותים. רבות מהנשים חלו בטיפוס, סבלו משלשולים, והדביקו זו את זו במחלה. אחרי חודשים של חיים בתת תנאים כאלה גם אני חליתי בטיפוס, ולאט לאט הפכתי למוזלמנית. אמנם מצבי עדיין לא היה כל כך גרוע כמו האחרים, אך הגוף שלי הלך והצטמק. מוזלמן בשפת המחנה נחשב אדם שהוא עור ועצמות ואשר איבד כל חשק להמשיך לחיות.

כל בוקר אחרי המסדר הצעידו אותנו לעבודה לצלילי תזמורת, והיינו מחויבות לצעוד בקצב המוסיקה שנגנו. גם הנגנים בתזמורת היו אסירי עבודה, אך להם היו תנאי חיים טובים יותר. מדי פעם אנשי התזמורת היו מנגנים קונצרטים לאנשי ה- אס.אס. כמי שמבינה במוסיקה, אני יכולה להעיד שהם היו מקצוענים. גם כשחזרנו אל המחנה אחרי העבודה, קידמה את פנינו התזמורת, והשמיעה מוסיקה קצבית. היינו צריכות לצעוד בקצב המוסיקלי.

בדרך כלל כשהיינו יוצאות לעבודה לא ערכו חיפוש על גופנו, אולם בערב כששבנו אל המחנה היו מדי פעם מפתיעים אותנו, ועושים לנו חיפוש על הגוף כדי למנוע מאיתנו להבריח אוכל או דברים אחרים למחנה. מדי פעם הצליחו למצוא דברים במהלך החיפוש בעיקר אצל הקומנדו שעבד בתפוחי אדמה. קומנדו שגם אני עבדתי בו: עמדו ערימות של תפוחי אדמה, והיינו צריכות

למיין ולהוציא את הפגומים. מתוך הפגומים היינו מסתירים תפוח או שניים על גופנו ומנסות להבריח אותו אל תוך המחנה. השיטה של ההברחה הייתה פרימיטיבית אך יעילה. מאחר שלא היו לנו תחתונים, היינו מחזיקות את התפוח בין שתי הרגליים, והולכות בהליכה משונה כדי שהוא לא ייפול לנו. בכל פעם שהגרמנים ראו בחורה שהולכת עם רגלים סגורות, הבינו שהיא מבריחה דבר מה. הם מיד קראו לה, וציוו עליה לפסק את רגליה. פתאום החלו נושרים משם תפוחי אדמה. מיותר לציין שכל אישה שנתפסה נענשה בעונש של מלקות.

באותה תקופה חליתי בטיפוס והחלטתי ללכת לרוויר. לשם הגיע כל מי שהיה חולה ומשם הדרך לתאי הגזים הייתה קצרה. הרוויר נחשב לבית החולים של המחנה, וכל מי שהרגיש לא טוב הגיע לרוויר. אין הוא ממש בית חולים עם רופאים ותרופות, אלא זו תחנת ביניים לכל מי שכבר אין בו כוחות לעבודה. מנגלה היה מגיע מדי פעם אל רוויר, ושולח כמעט את כל המאושפזים שם ישר לתאי הגז. כשנודע לי מה המשמעות האמיתית של הרוויר, הבנתי שאני חייבת לצאת משם ומהר, לפני שמנגלה מגיע ועושה סלקציה.

אחרי שעזבתי את הרוויר, החלטתי לשוב אל הסלר ולבקש את עזרתו. יום אחד הגיע הסלר אל המחנה שלנו, ומיד נגשתי אליו. הוא הופתע לראות שאסירה מדברת איתו, ושאל: "מי את מוזלמנית?" הייתי לבושה במעיל שחור קשור בחוט, ועל ראשי הייתה מטפחת אדומה וזוג נעליים, כשכל נעל שונה מהשנייה. הצגתי את עצמי, ואמרתי לו שבזמנו הוא אמר שיש לי מספר מזל, ומיד אמרתי בקול: "פינף, צוואי, נול, זיבן, זיבן". ואז הוא שאל: "מה, זו את?"

"כן!" השבתי מיד.

"טוב, אז בואי אלי". הוא מיד מחק אותי מהרשימה, ושלח אותי אל הסאונה למקלחת. אחר כך שלח אותי שוב למחנה B של הנשים. בקרב הנשים התהלכה שמועה שכל מי שמצליח לעבור את המחלות בשלום יש לו סיכוי גדול לחיות.

לקראת סוף 1944 התחילו להישמע במחנה הרבה אזעקות, ומדי פעם עברו מטוסים מעל בירקנאו. ידענו שזה הסוף של המלחמה. כל פעם שהייתה אזעקה היו אנשי האס אס רצים אל הבונקרים להסתתר, ואנחנו יצאנו מחוץ לבלוק, עמדנו מתחת כיפת השמים, ונופפנו בידינו לכיוון המטוסים, כדי שלא יפגיזו אותנו. יכולנו לצאת מהבלוק ולנופף למטוסים, כי ראינו איך הגרמנים בורחים למקלטים. לו היו רואים אותנו ודאי היו יורים בנו. ככל שעבר הזמן התחילו להגיע ידיעות שהגרמנים מפסידים במלחמה, והם מתכוונים לעזוב את פולין ולקחת אותנו בצעדות מוות לגרמניה.

רבים מבין השוהים בבירקנאו פונו באמצעות הרכבות כל עוד היה הדבר אפשרי, ואחרים הוצעדו ברגל. התמזל מזלי, ואותי שלחו ברכבת, ואחרי נסיעה של שמונה ימים מצאתי את עצמי במחנה ברגן בלזן. כל זה התרחש בחודש נובמבר 1944. מאותו יום ועד סוף אפריל 1945 נשארתי בברגן בלזן. עד שהגיעו הבריטים ושחררו את המחנה, אחרי שחלק מהגרמנים ברחו משם. הבריטים עצרו כל גרמני שנתפס במחנה, והעסיקו אותו בעבודות שירותים. כמו שהגורל רצה גם הסלר היה במחנה ברגן בלזן. הוא פגש אותי שם, והפעם הוא ניגש אלי ושאל: "מה, את לא יודעת מי אני?" עניתי לו: "אני יודעת טוב מאוד מי אתה, אבל זה עדיין לא אומר שום דבר. זה שהצלת אותי, הצלת בן אדם אחד, אין זה אומר שאתה חף מפשע". כך זה הסתיים.

כשהבריטים שחררו את המחנה, היינו בודקים כל יום את רשימות הניצולים כדי לחפש בני משפחה. יום אחד באה אלי חברה שלי, ואמרה לי שמצאה את השם של מוריץ אחי, והוא נמצא במחנה בוכנוואלד. זה לא היה כל כך פשוט לנוע באותה תקופה בגרמניה ולהגיע לבוכנוואלד. בסופו של דבר, מצאתי את הדרך, הגעתי לבוכנוואלד. שם נודע לי שאחי חולה בטיפוס, והוא במצב קשה, ונמצא בבידוד מוחלט. כשהגעתי לבוכנוואלד לא אפשרו לי להתקרב למחנה הבידוד שבו נמצא אחי, וכל בקשתי הייתה רק לראות אותו, אפילו מרחוק,

כדי להיווכח שהוא בחיים. לא יקרה לי שוב מה שקרה לי בברגן בלזן, שכאשר הגעתי לשם, אמרו לי שאחי נמצא שם, ובסוף הסתבר שזה לא אחי אלא בן דוד שלי. בסופו של דבר, הצלחתי לפגוש את מוריץ, ואחרי שהוא הבריא, הוא אמר לי: "בואי ניסע חזרה לגרמניה לאפולדה (שם מצוי עדיין הרכוש המשפחתי שלנו)".

השבתי לו: "אני כבר איבדתי כל כך הרבה בחיים, וכסף זה לא הכל".

תגובתו הייתה: "נכון, את צודקת, אבל בלי כסף קשה לחיות".

עד היום אני אומרת לילדיי שכסף זה דבר טוב מאוד, אבל זה לא הכל בחיים. כסף בא וכסף הולך, אבל בסוף בן האדם נשאר.

ב- 11.4.1945 שיחררו אותנו, וב- 16.7.1945 כבר הגעתי לישראל יחד עם אחי מוריץ. הגעתי עם ילדים ששרדו את השואה, ילדים צעירים בגיל 8-10, ואני כבר בת 20 לערך. אני נזכרת בדברי אבי שתמיד נהג לומר בתקופות הקשות ביותר, שאם מישהו יצליח לשרוד את השואה, זו רק שרה (אני). הוא צדק. אני שעברתי שבעה מדורי גיהינום הצלחתי לשרוד.

השנה 1997 נפטרו אחי מוריץ ואחותי פאני.

תמיד רציתי לשוב אל לייפציג עם אחי מוריץ, אבל כמו שאתם רואים הוא לא זכה לכך, ואני פה לבדי. אבל יחד איתי הבאתי את בעלי ואת ילדיי. זו כל משפחתי, וזה הדבר הכי חשוב.

בשולי הדף רשמה הגב' סלביה קאבוס את השאלות שעליהן ביקשה מענה (א.ש):

1. איך מצאת את אחותך?
2. מה עשית כשהגעת לישראל?
3. מהיכן בעלך, ואיך הכרתם?
4. איך התקבלת כשביקרת בשנת 1997 בלייפציג?

בני משפחתי שנספו בשואה:

האב: לנדסברג אברהם בן אליעזר יליד 20.12.1892. נולד בטאומשוב בפולין, עסק במסחר טקסטיל נשוי לגולדה ברגר. נספה באושוויץ ב- 9.8.1943

האם: גולדה לנדסברג בת צרקה לבית ברגר, ילידת 22.2.1889. נולדה בחנשין בפולין, נשואה לאברהם לנדסברג. נספתה באושוויץ ב- 9.8.1943

האח: יעקב לנדסברג בן אברהם וגולדה יליד 1.5.1923. נולד בלייפציג בגרמניה, היה פרוון. נספה כנראה ב- Kozal כנראה בין השנים 1942-1943 סיפרו לי שראו אותו מובל לתאי הגזים.

בני משפחתי ששרדו את השואה:

האח: מוריץ לנדסברג בן אברהם וגולדה לנדסברג. יליד 22.2.1921. נולד בלייפציג בגרמניה. עלה ארצה ב 1945. נפטר בארץ ב- 26 בינואר 1997, נקבר בבית העלמין בחיפה.

בני משפחתי שעלו ארצה עם עליית היטלר לשלטון:

האחות: פאני לנדסברג (שטינברג) ילידת 16.1.1916. נולדה בלודג' בפולין. עלתה לישראל בינואר 1939 וחזרה לגרמניה ב- 1965, נפטרה בפרנקפורט בגרמניה ב-11.11.96 והובאה לקבורה לארץ. נקברה בבית הקברות של רמת השרון.

הבעל: מרדכי (מרקוס) יליד 12.12.1920. בן מאיר והלנה לבית גברילוביץ נולד בלייפציג בגרמניה. עלה לישראל ב - 1934 ונפטר ב- 16.7.2006. נקבר בחלקת ההגנה בבית העלמין בחיפה.